

Міністерство освіти і науки України

Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського
Національної академії наук України

Інформаційно-дослідний центр «Інтеграція та розвиток»

Комплект навчальних програм
наскрізного інтегрованого
курсу за вибором

«КУЛЬТУРА ДОБРОСУСІДСТВА»

Міністерство освіти і науки України
Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського
Національної академії наук України
Інформаційно-дослідний центр «Інтеграція та розвиток»

**Комплект навчальних програм
наскрізного інтегрованого курсу за вибором
«КУЛЬТУРА ДОБРОСУСІДСТВА»**

**Колектив авторів
під керівництвом М. А. Араджионі,**
кандидата історичних наук,
провідного наукового співробітника
Інституту сходознавства
ім. А. Ю. Кримського Національної
академії наук України

Київ
2018

УДК 9+39(477):(159.923.2+37.017/018)

Програми курсу «Культура добросусідства» були розроблені українськими вченими й освітянами у 2003–2005 рр. і доопрацьовані та адаптовані у 2015–2018 рр. у рамках виконання планових тем Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України і проєктів Інформаційно-дослідного центру «Інтеграція та розвиток» за сприяння Міністерства освіти і науки України

Комплект програм спеціального інтегрованого курсу «Культура добросусідства» схвалений до використання в освітніх закладах України (лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України № 22.1/12-Г-366 від 15.06.2018 р.)

Рецензенти:

Аксьонова Наталія Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Волошенко Оксана Валеріївна, молодший науковий співробітник відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України;

Гусєв Андрій Ігоревич, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та особистісного розвитку ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» Академії педагогічних наук України;

Майорський В'ячеслав Віталійович кандидат педагогічних наук, історик, заступник директора Чорноморського ЗЗСО № 1 Одеської області;

Сорочан Тамара Михайлівна, доктор педагогічних наук, професор, директор центрального інституту післядипломної педагогічної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» Академії педагогічних наук України

Культура добросусідства : Комплект програм спеціального інтегрованого курсу для закладів освіти України / [авторський колектив під керівництвом М. А. Араджіоні]. – К. : ТОВ «ЛітМір», 2018. – 260 с.

ISBN 978-617-7467-03-7

Програми курсу «Культура добросусідства» є наскрізними. Вони розроблені для закладів дошкільної, загальної середньої та вищої освіти, роботи з дорослими (педагогами та батьками) і допомагають втілювати концепцію наступності та розвитку освіти впродовж життя. Програми є інтегрованими та спрямовані на розвиток і соціалізацію людини, формування громадянської, міжкультурної, комунікативної, екологічної та інших компетентностей, широку соціальну інклюзію та толерантність. Програми курсу враховують регіональну конфесійну, культурну, ментальну, мовну специфіку та географічний і історико-культурний контекст як регіону, так і країни в цілому. Із програмами курсу можна працювати у закладах освіти та вдома.

© Араджіоні М. А., ідея, співавторка і головна редакторка програм у 2003–2018 рр., 2018

© Члени авторських колективів, 2018

© ІДЦ «Інтеграція та розвиток», макет, 2018

ISBN 978-617-7467-03-7

ЗМІСТ

Пояснювальна записка до комплексу програм «Культура добросусідства» .. 4

РОЗДІЛ I. Програма з міжкультурної і громадянської освіти дітей дошкільного віку «Український віночок. Регіон» курсу «Культура добросусідства» 14

РОЗДІЛ II. Програма «Культура добросусідства» для 1–12-х класів закладів загальної середньої освіти. Пояснювальна записка 45

Частина 1. Програма «Я, моя сім'я і мої сусіди» 59

Частина 2. Програма «Місце, де ми живемо» 75

Частина 3. Програма «Учимося, працюємо та відпочиваємо разом» 94

Частина 4. Програма «Цінуймо край – пишаймося Україною» 110

Частина 5. Програма «Багатоголосся нашого краю» 130

Частина 6. Програма «Подорож у минуле й майбутнє нашого краю» .. 136

Частина 7. Програма «Палітра культур і релігій» 143

Частина 8. Програма «Гостинний край» 150

Частина 9. Програма «Процвітання в єдності» 159

Частина 10. Програма «Шляхами минулого й сьогодення» 168

Частина 11. Програма «Регіональна мозаїка України: чудове різноманіття» 174

Частина 12. Програма «Я і наш край сьогодні й завтра» 184

Додаток. Запропонована лексика, вислови і діалоги для розвитку міжкультурної мовної компетентності до програми спецкурсу «Культура добросусідства» 196

Джерела та література 201

Частина 13. Програма виховних годин / годин спілкування «Я. Ми. Країна» для 5–12 класів, коледжів і ПТУ 209

РОЗДІЛ III. Програма навчальної дисципліни «Основи добросусідства» для закладів вищої освіти 241

Робоча програма навчальної дисципліни «Основа добросусідства» 248

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Аналітичні матеріали, а також дані багатьох сучасних досліджень показують, що в наш час у країні склалася ситуація, коли культурне розмаїття, яке реально існує, недооцінюється, а іноді сприймається як гальмо на шляху національної консолідації. Незважаючи на фактичне культурне, етнічне та конфесійне розмаїття в країні, більшість населення не бажає приймати світ у всьому його різноманітті. Протягом багатьох десятиліть формувалися забобони і стереотипи щодо різних груп населення. Чимала кількість внутрішньо переміщених осіб із Криму й Сходу країни, заробітчани із країн Сходу та Африки стали ще одним викликом, що спонукає шукати дієві інструменти для адаптації та соціалізації в регіонах України людей, відмінних своїми мовними, релігійними, культурними та іншими характеристиками. Також надзвичайно актуальними є розвиток громадянської освіти й системна цілеспрямована робота з об'єднання країни, розвитку міжрегіональних зв'язків, інтеграційних процесів і співпраці. Відповіддю на ці виклики можуть бути увага до регіональних особливостей та їхнє широке представлення в загальноукраїнському контексті, а також системний інтегрований підхід до знайомства з довкіллям. Формування громадянської, міжкультурної та соціальної компетентностей дітей є також важливим компонентом розвитку особистості й підготовки її до реалій життя у світі, що швидко змінюється.

Саме для набуття практичних умінь і компетентностей для життя й був розроблений наскрізний інтегрований курс «Культура добросусідства». Його перші програми успішно пройшли апробацію й були схвалені до використання у 2007 р. (лист ІТЗО МОН України № 1.4/18-1306 від 12.06.2007 р.). У 2013 р. курс також отримав гриф Міністерства освіти і науки України (лист ІТЗО від 30.07.2013 р. № 14.1/12-Г-436). У 2015–2018 рр. програми та посібники «Культури добросусідства» були осучаснені й адаптовані до нових нормативних документів про освіту та регіональних особливостей 11 областей України. В основу програм покладено Загальну декларацію прав людини (1948), Декларацію прав дитини (1959), Конвенцію ООН про права дитини (1989), Декларацію принципів толерантності (1995), Європейську рамку компетентностей для освіти впродовж життя (2006), Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини СМ/Rec(2010)7, Європейську хартію про участь молоді в місцевому та регіональному житті (2015), Рамку компетентностей для культури демократії Ради Європи (2016), Концепцію Нової української школи (2016), Закон України «Про освіту» (2017 року) та ін.

Мета курсу «Культура добросусідства»

Виховання соціально компетентних і толерантних осіб, громадян і патріотів своєї Батьківщини, які поділяють демократичні цінності, володіють критичним мисленням і відповідально ставляться до громади, рідного краю, країни та прагнуть зберігати, розвивати і примножувати природний, економічний і культурний потенціал України.

Мета курсу здійснюється через реалізацію таких завдань:

- Запровадити системний підхід до проведення цілеспрямованої роботи з формування соціальної й громадянської компетентності та однієї з її складових – толерантності (у широкому сенсі, тобто етнічної, релігійної, мовної, гендерної, вікової, соціальної та ін.) не тільки в дітей, а й у їхніх батьків.
- Знизити навчальне та інформаційне навантаження на дітей за рахунок інтеграції тем та акцентувати розвивальну й виховну складову освіти.
- Формувати бачення свого місця в сьогоденні і в майбутньому рідного краю, відповідального і поважного ставлення до рідного краю як основоположного елемента виховання патріота України.
- Формувати стійкий інтерес до життя, культури, проблем регіону; установки на конструктивну діяльність, підвищення соціальної компетентності і відповідальності молоді за добробут рідного краю і країни як невід'ємної складової громадянського обов'язку.
- Формувати вміння вести діалог і переговорний процес, розв'язувати проблемні і конфліктні питання відповідно до демократичних принципів і принципів «культури миру».
- Розвивати критичне мислення, формувати особистісну позицію; уміння продукувати нові конструктивні ідеї.
- Сприяти розвиткові інтеграційних процесів у суспільстві й підвищенню рівня громадянської ідентичності.
- Сприяти набуттю знань і вміння обстоювати свої права та набуттю досвіду активних соціальних дій.
- Протидіяти розвиткові негативних культурних авто- і гетеростереотипів, знизити відчуття приниженості, дискримінованості, підвищити політкоректність.
- Знизити агресивність дітей, прищепити навички мирного розв'язання конфліктних ситуацій, ознайомити з елементами шкільної медіації (посередництва в розв'язанні конфліктів) і переговорним процесом.
- Розвивати навички успішної міжкультурної комунікації в дітей та їхніх батьків.

- Взаємодіяти у виховній роботі з батьками, з місцевими громадами, національно-культурними товариствами, розвивати діалог у громаді та громадянську компетентність у дорослих.
- Системно, через батьківські збори займатися просвітництвом батьків, сприяти інтеграції родин мігрантів, біженців, ВПО у місцеву спільноту, громаду.
- Сформуванню високий рівень адаптаційних можливостей дитини.
- Популяризувати історію та культуру різних етносів, представники яких мешкають на теренах України, а також сучасну культуру регіону.
- Формувати особистісну ефективність і культуру дозвілля.
- Сприяти формуванню екологічної свідомості й природоохоронної поведінки.
- Прищеплювати інтерес до рідної і державної мови, до вивчення мов своїх сусідів, розвивати мовну толерантність і мотивацію до оволодіння іноземними мовами.
- Дати уявлення про різноманітні релігії та конфесії, ментальні особливості сусідів, їхнє світосприймання й цінності.
- Ознайомити з історією регіону і країни через усну історію й компенсувати прогалини, що є в загальнодержавних підручниках з історії України.
- Системно проводити профорієнтаційну роботу, що спрямована на знайомство з професіями, на які є попит у регіоні або які будуть необхідні в майбутньому, зважаючи на перспективи розвитку економіки області.
- Формувати свідоме ставлення до грошей, підприємницькі вміння й ініціативу дитини.

Зміст курсу є інтегрованим. У ньому подані відомості з аксіології, ботаніки, географії, джерелознавства, екології, етики, етнології, зоології, історії, конфліктології, культурології, медіаосвіти, мистецтвознавства, мовознавства, основ здоров'я, підприємництва, політології, релігієзнавства, тайм-менеджменту, технологій, фольклористики тощо. Це дає змогу здобувачеві/здобувачці освіти побачити явища навколишнього життя в їхньому взаємозв'язку і взаємовпливі. А пріоритетність виконання виховних і розвивальних завдань через активну практичну діяльність сприятиме формуванню певних навичок і моделей поведінки, насамперед спрямованих на розвиток особистості, її соціальної компетентності, прищеплення громадянської відповідальності й поваги до різноманітності.

Компетентнісний потенціал курсу

<i>Ключові компетентності</i>	<i>Компоненти</i>
1. Спілкування державною (і рідною в разі відмінності) мовами	<i>Уміння:</i> доступно і переконливо висловити думку щодо подій минулого і сьогодення, використовувати виражальні можливості для опису цих подій і сучасного ставлення до них, реагувати мовними засобами на інформацію; розпізнавати мовні засоби впливу, розрізняти техніки переконування та маніпуляції; вести аргументовану дискусію на відповідну тематику; читати та розуміти перекладені міжнародні нормативно-правові акти, перекладені та адаптовані українською літературною мовою писемні джерела, авторські й соціально-політичні публікації з тематики курсу; створювати українською мовою (усно і письмово) різноманітні есе, розповіді, рекламні оголошення тощо. <i>Ставлення:</i> цінування української мови як державної, усвідомлення її як державотворчого чинника та чинника національної ідентичності; повага до державної/рідної (у разі відмінності) мови, зацікавлення в її розвитку, розуміння цінності кожної мови; толерантне ставлення до мов національних меншин і корінних народів України; критичне сприймання інформації; толерантне ставлення до альтернативних висловлювань інших людей; розуміння впливу й важливості невербальної комунікації між людьми. <i>Навчальні ресурси:</i> розроблені навчально-методичні матеріали, доповідь, виступ, дискусія, творчі завдання, інтерактивні вправи.
2. Здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами	<i>Уміння:</i> розуміти базову етикетну лексику мовами своїх сусідів, спілкуватися з однолітками, які представляють різні країни, для взаємообміну знаннями, розуміти сигнали невербальної комунікації, заведені в різних культурах. <i>Ставлення:</i> готовність до міжкультурного діалогу, відкритість до пізнання різних культур, розуміння ролі іншої мови як засобу пізнання іншого світу та збагачення власного культурного досвіду, мотивація до вивчення мов своїх сусідів та іноземних мов.

	<i>Навчальні ресурси:</i> адаптовані художні твори іноземною мовою та в перекладі на українську, фольклор, «словничок дружби» тощо.
3. Математична компетентність	<i>Уміння:</i> оперувати цифровими даними, математичними поняттями для пізнання і пояснення подій, явищ та процесів, пов'язаних із природним, культурним, соціальним та економічним потенціалом регіону і країни; перетворювати джерельну інформацію з однієї форми в іншу (текст, графік, таблиця, схема тощо); будувати логічні ланцюжки подій, вчинків; використовувати статистичні матеріали в роботі над темами курсу; розуміти історичну хронологію та мати уявлення про літочислення в різних культурах. <i>Ставлення:</i> усвідомлення варіативності та значущості математичних методів, прагнення обирати раціональні способи пояснення подій минулого та сьогодення, причин і можливих шляхів розв'язання сучасних соціальних, політичних, економічних проблем. <i>Навчальні ресурси:</i> запропоновані в посібниках життєві ситуації з цифровим компонентом; творчі завдання, джерела зі статистичними даними у формі діаграм, таблиць, графіків тощо.
4. Компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій	<i>Уміння:</i> пояснювати та оцінювати вплив природного середовища на життя людини в минулому й сучасності; розкривати зміст і значення господарських, промислових, наукових і науково-технічних впливів на життя людини і соціуму. Характеризувати природні ресурси та людський капітал регіону й можливості їхнього використання з мінімальною шкодою природі; адекватно реагувати на ризики екологічних загроз, долучаючись до громадських акцій на захист природи; елементарні техніки побудови житла; виготовляти іграшки та сувеніри, посильно допомогати під час приготування їжі, прибирання, ремонту одягу, виготовлення подарунків, толоки, розчистки джерела чи кринички тощо. <i>Ставлення:</i> визнання цінності природних ресурсів і важливості їхнього раціонального використання; сприйняття екологічних загроз як особистісно значущих; відповідальне ставлення до хатніх обов'язків, без розподілу їх на «чоловічі» та «жіночі».

	<i>Навчальні ресурси:</i> матеріал про природні ресурси в регіонах України та країн світу, про заощадження природних ресурсів, про захист довкілля, відповідні творчі і практичні завдання щодо технології побудови житла, виготовлення іграшок і сувенірів, приготування страв тощо.
5. Інформаційно-комунікаційна компетентність	<i>Уміння:</i> працювати з різними джерелами інформації, критично їх оцінювати й диференціювати; використовувати цифрові технології для пошуку потрібної інформації, її перевірки і впорядкування; створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми, мультфільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх; виявляти маніпуляції інформацією в процесі аналізу повідомлень електронних медіа; виявляти джерела та авторів інформації, робити коректні посилання, користуватися електронними інструментами для планування й організації свого часу, для онлайн-навчання; безпечно та екологічно спілкуватися в соцмережах і вміти захищати особисту інформацію. <i>Ставлення:</i> дотримуватися визначених норм поведінки і моральних правил у роботі з інформацією за проблематикою курсу, зокрема дотримуватись авторського права; відповідальне ставлення до поведінки в соціальних мережах і в Інтернеті. <i>Навчальні ресурси:</i> електронні цифрові ресурси, цифрові бібліотеки, розроблені вправи та творчі завдання.
6. Навчання впродовж життя	<i>Уміння:</i> визначати власні навчальні цілі; аналізувати процес власного навчання, відстежувати зміни у сприйнятті інформації; критично аналізувати й узагальнювати здобуті відомості й досвід; формувати мотивацію до навчання, набувати навичок самостійного навчання; здобування знань упродовж життя. <i>Ставлення:</i> ціннісне ставлення до освіти, відкритість до сталого самонавчання, бажання ділитися знаннями з інш. <i>Навчальні ресурси:</i> спеціально розроблені завдання для виявлення й формування мотивації до навчання, організації свого навчального часу.
7. Інноваційність. Ініціативність	<i>Уміння:</i> брати на себе відповідальність, ініціювати зміни, проекти; зважено підходити до ухвалення рішень; розумі-

і підприємливість	ти різноманітність й актуальність професій та спеціалізацій, використовувати власний досвід і досвід дорослих для вибору життєвих стратегій; виявляти можливості й загрози для майбутньої професійної та підприємницької діяльності у своєму регіоні; поширювати знання про них у власній громаді; генерувати нові ідеї, оцінювати переваги й ризики, вести перемовини, працювати самостійно і в групі; планувати, організувати, реалізувати індивідуальні чи командні проекти (в т. ч. дослідницько-пошукового характеру), представляти їхні результати; вміння організувати свою діяльність для досягнення цілей, усвідомлювати етичні цінності ефективної співпраці, важливість дотримання етичних норм у практичній діяльності. <i>Ставлення:</i> ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення, готовність до втілення в життя ініційованих ідей, власних рішень; повага до будь-якої праці, гнучкість і відкритість до нового; мотивація до оволодіння 2–3 різними професіями, у т. ч. робочими; готовність використовувати досвід, набутий під час вивчення курсу, для самопізнання й досягнення добробуту; відповідальне ставлення до власного добробуту у майбутньому. <i>Навчальні ресурси:</i> особисті історії людей, творчі завдання та інтерактивні вправи, пов'язані із профорієнтацією, підприємливістю та командуванням.
8. Громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей	<i>Уміння:</i> толерантно ставитися до довколишнього різноманіття; критично аналізувати джерела масової інформації для протистояння деструктивним і маніпулятивним технікам впливу; знаходити переконливі приклади розв'язання конфліктів; працювати в групі, досягати взаєморозуміння та налагоджувати співпрацю, використовуючи власний і чужий досвід; бути активним і відповідальним членом громади, який знає права людини та громадянина і вміє їх реалізувати; займатися волонтерською діяльністю; ухвалювати зважені рішення, спрямовані на розвиток місцевої громади і суспільства; ефективно співпрацювати з іншими, ініціювати та реалізувати проекти. <i>Ставлення:</i> ідентифікування себе як особистості й громадянина/громадянки України; усвідомлення

	цінності людини (її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки); співпереживання за долю рідних і близьких, інших осіб, що потребують допомоги і підтримки; повага до досвіду й цінностей власного й інших народів, держав, релігій і культур; толерантне сприйняття і ставлення до життєвої позиції іншого, волонтерство. Підтримка громадських проєктів та ініціатив. <i>Навчальні ресурси:</i> розроблені матеріали в НМК, участь у шкільних заходах і акціях, робота в малих групах, проєктна діяльність, інтерактивні вправи, кейси, рольові та симуляційні ігри.
9. Культурна компетентність. Обізнаність та самовираження у сфері культури	<i>Уміння:</i> образно мислити та уявляти; інтерпретувати твори мистецтва; розвивати власну національно-культурну ідентичність у сучасному багатокультурному світі; окреслювати основні тенденції розвитку теми миру та злагоди в культурі минулого та сьогодення; осмислювати твори мистецтва в історичному контексті, виявляти вплив культури на особу; свідомо зберігати і розвивати власну національну культуру, поважати культури інших народів; відповідально поводитися та піклуватися про святі та пам'ятні місця представників різних культур; охороняти пам'ятки культури й мистецтва; дотримуватися правил поведінки при відвідуванні пам'яток і музеїв, норм етнічного та сучасного європейського етикету при відвідуванні сусідів чи прийомі гостей, під час участі в етнічному чи релігійному святах, відвідуванні культових споруд тощо. <i>Ставлення:</i> відкритість до міжкультурного діалогу, шанобливе ставлення до власної культури й місцевих традицій і культур. <i>Навчальні ресурси:</i> твори мистецтва, творчі проєкти, інтерактивні заняття, екскурсійні маршрути, зустрічі з представниками різних культур у форматі «живої бібліотеки» тощо.
10. Екологічна компетентність	<i>Уміння:</i> усвідомлювати особистісне й соціальне значення здоров'я; надавати допомогу собі й тим, хто її потребує; ухвалювати рішення, обмірковуючи альтернативи і прогнозуючи наслідки для здоров'я, добробуту й безпеки людини, дотримуватися морально-етичних і правових норм; організовувати свій режим роботи й відпочинку; піклуватися про екологічність інтер'єру помешкання, де

	живе й навчається, про здорове харчування, заняття спортом, активний відпочинок тощо. <i>Ставлення:</i> відповідальне ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей; ціннісне ставлення до навколишнього середовища як до потенційного джерела здоров'я, добробуту та безпеки людини і спільноти, усвідомлення важливості бережливого природокористування, відповідальність за власну діяльність у природі. <i>Навчальні ресурси:</i> природоохоронні, соціальні та економічні проекти, інтерактивні заняття, моделювання ситуацій, відповідні творчі завдання в посібниках.

Структура програм інтегрованого курсу «Культура добросусідства»

Наскрізний інтегрований курс «Культура добросусідства» складається з програми для закладів дошкільної освіти «Український віночок. Регіон», яка розрахована на 2 роки роботи в середній і старшій групах, програми для вищів «Основи добросусідства», а також із 12 взаємопов'язаних і структурно однаманітних програм – частин (по 35 годин кожна) – для закладів загальної середньої освіти, кожна з яких є самодостатньою й має свою назву, що відображає провідну ідею змістової складової курсу. Програма 13-ї частини курсу «Культура добросусідства» для ЗЗСО «Я. Ми. Країна» дещо відрізняється за своєю структурою від попередніх 12 частин. Вона розроблена для проведення виховних годин / годин спілкування й може бути використана класними керівниками/ класоводами/кураторами груп у середній і старшій школі (з 5-го по 12-й клас), у коледжах, професійно-технічних училищах та для розвитку громадянської освіти дорослих. Також окремо створена програма курсу «Культура добросусідства» для роботи з батьками під час батьківських зборів, але вона не ввійшла в цей комплект програм.

Програма курсу є циклічною: низка інтегрованих тем у програмах школи першого ступеня перегукуються з темами програми для дошкільників «Український віночок». Деякі з тем програм початкової школи мають продовження у програмах середньої школи й потім поглиблюються і резюмуються у програмах для старшої школи. Програми для ЗДО і ЗЗСО побудовані з урахуванням регіональної специфіки, що особливо помітно у відповідних посібниках. Лише програми і посібники «Я. Ми. Країна» та «Основи добросусідства» створені як універсальні для будь-якого регіону нашої країни. Навчальний курс «Культура добросусідства» може бути введений, починаючи з будь-якого класу, як спецкурс за рахунок годин варіативної частини навчальних планів (35 годин на рік).

Програми та навчально-методичний комплекс для початкової школи можуть бути також використані в рамках Нової української школи для «ранкових зустрічей» і годин спілкування, або як регіональний варіант інтегрованого курсу «Я досліджую світ», або як матеріали для створення вчителем власних програм.

Більш детальна характеристика особливостей змісту й методики викладання курсу «Культура добросусідства» відображена у відповідних пояснювальних записках до програм «Український віночок», «Культура добросусідства для ЗЗСО», «Я. Ми. Країна», «Основи добросусідства».

Викладання курсу може здійснюватися вихователями, методистами і психологами закладів дошкільної освіти, вчителями початкових класів і вчителями-предметниками, шкільними психологами, соціальними працівниками, класними керівниками, кураторами груп, викладачами вишів будь-якої спеціальності за умови проходження ними відповідної методичної підготовки.

РОЗДІЛ I

Програма з міжкультурної і громадянської освіти дітей дошкільного віку «Український віночок. Регіон» інтегрованого курсу «Культура добросусідства»

Авторський колектив: *Араджионі М. А.*, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, керівник творчої групи розробників курсу «Культура добросусідства», спів-автор базової і оновленої програми; *Кравчук Л. В.*, старший викладач кафедри методики та психології дошкільної і початкової освіти ІППО Київського університету імені Бориса Грінченка; *Лисенко Н. Д.*, завідувач Центру психологічної служби відділу освіти Бучанської міської ради Київської області; *Литвинова І. В.*, завідувач Фонтанського ЗДО (ясла-садок) «Тополька» Фонтанської сільської ради Лиманського району Одеської області; *Максимів О. М.*, викладач кафедри педагогіки Львівського ОІППО; *Мухоморіна Л. Г.*, керівник творчої групи розробників регіональної програми з міжкультурної освіти дітей дошкільного віку «Кримський віночок»; *Опеньок Л. К.*, заступник начальника відділу освіти Бучанської міської ради з питань дошкільної освіти; *Романчак О. О.*, методист кабінету дошкільної та початкової освіти Закарпатського ІППО; *Савчук О. С.*, методист науково-методичного центру безперервної педагогічної освіти ІППО Чернівецької області; *Чумак Н. О.*, методист із дошкільної освіти Луганського ОІППО; *Юр'єва К. А.*, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри початкової, дошкільної та професійної освіти Харківського НПУ імені Г. С. Сковороди.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальність розробки й упровадження програми визначається державною освітньою політикою, окресленою Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», Базовим компонентом дошкільної освіти, Державним стандартом початкової освіти.

Програма з міжкультурної і громадянської освіти дітей дошкільного віку «Український віночок. Регіон» інтегрованого курсу «Культура добросусідства» (далі Програма) є першою частиною комплексу освітніх програм наскрізного інтегрованого курсу за вибором «Культура добросусідства» і є підґрунтям, на якому будуть базуватись інші програми комплексу.

Зміст Програми є інтегрованим, що допомагає дитині дошкільного віку осягнути явища навколишньої соціальної дійсності та природного довкілля у взаємозв'язку і взаємовпливі, а також створює умови, які сприяють забезпеченню пізнавальної готовності дитини до систематичного навчання в умовах Нової української школи.

Метою впровадження й реалізації Програми є формування основ громадянської і міжкультурної компетентностей, соціалізації дітей середнього і старшого дошкільного віку в багатокультурному соціальному та освітньому просторі України.

Концептуальну основу Програми утворюють основні положення компетентнісного, діяльнісного, інтегрованого підходів та особистісно орієнтованої освітньої парадигми.

Реалізація освітніх завдань на основі зазначених підходів сприятиме всебічному розвитку особистості дитини, формуванню в неї основ громадянської, міжкультурної компетентностей, соціалізації, вихованню поваги до етнокультурного, мовного, релігійного та іншого різноманіття сучасного українського суспільства. Програма реалізує психолого-педагогічні **принципи**, які відповідають сучасним тенденціям освіти й розвитку дітей середнього і старшого дошкільного віку, а саме:

- принцип пріоритетності громадянської спрямованості, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, народу України, шанобливого ставлення до його культури; поваги й толерантності до усіх етносів, які населяють Україну; гордості за належність до української політичної нації;
- принцип полікультурності передбачає інтегрованість у полікультурний простір регіону і загальноукраїнський культурний ландшафт, формування в дітей відкритості, толерантного ставлення до відмінних від своїх власних ідей, цінностей, до культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в інших культурах і толерантності до різноманіття; сприймати українську культуру як невід'ємну складову загальнолюдської культури;
- принцип особистісно орієнтованої взаємодії дорослих і дітей;
- принцип єдності розвивальних, виховних, пізнавальних цілей і завдань дошкільної освіти; інтеграції змісту, форм, методів, засобів розвитку, виховання і навчання дітей середнього і старшого дошкільного віку;
- принцип доцільного поєднання наукової обґрунтованості й можливості практичного застосування;
- принцип світського й гуманістичного характеру освіти;
- принцип раціонального співвіднесення організованої і самостійної, вільної діяльності дитини в навколишньому середовищі;
- принцип природовідповідності передбачає зорієнтованість на притаманні дитині види діяльності: ігрову, рухову, природничу, предметну, об'єктотворчу, музичну, театральну, літературну, сенсорно-пізнавальну, мовленнєву, соціокультурну тощо.

Досягнення мети Програми забезпечується розв'язанням низки взаємопов'язаних освітніх **завдань**:

- виховання відповідального і шанобливого ставлення до рідного краю та України;
- формування стійкого інтересу до культури, життя, проблем регіону та країни, прагнення бути відповідальним, небайдужим, соціально активним як основи і невід'ємного складника громадянської компетентності та дієвого громадянського обов'язку;
- формування толерантного ставлення до різноманіття й створення комфортного інклюзивного середовища;
- популяризація історії і культури різних народів, які мешкають на теренах України та регіону, ознайомлення з відомими постатями, які прославили край;
- сприяння розвитку інтересу до рідної і державної мов, навичок вербальної і невербальної комунікації з однолітками, до вивчення мов своїх сусідів, формування толерантності до мовних відмінностей представників різних народів;
- збагачення активного словника, розвиток зв'язного монологічного й діалогічного мовлення рідною мовою та мовою сусідів, комунікативних умінь, культури мовленнєвої поведінки та етикетного невербального спілкування дітей середнього і старшого дошкільного віку;
- вироблення вмінь встановлювати доброзичливі взаємини з дорослими та однолітками, носіями різних мов, культур, релігій;
- формування елементарних умінь вести діалог і розв'язувати суперечливі питання відповідно до демократичних принципів і принципів «культури миру»;
- формування дбайливого ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя;
- розвиток основ критичного мислення, здатності до сприймання, порівняння, аналізу, узагальнення інформації, отриманої з різних джерел;
- формування в дітей уявлення про свої права, вміння їх обстоювати;
- сприяння формуванню основ самосвідомості та особистісної ідентичності, оптимістичного світосприймання, розвитку самостійності, спостережливості, наполегливості, ініціативності, підприємливості, креативності тощо;
- формування ціннісного ставлення до власної праці та її продуктів, поваги до праці інших людей і створених ними об'єктів;
- проведення системної профорієнтаційної роботи з урахуванням регіональної специфіки й перспектив розвитку економіки краю і країни;
- розвиток діалогу в громаді, підвищення рівня сформованості соціальної та громадянської компетентностей дорослих у процесі системної просвітницької роботи із сім'ями дошкільників;

- залучення дорослих, які піклуються про дитину, до спільної з дітьми пошуково-пізнавальної, проектної, благодійної, волонтерської діяльності.

Специфіка та структура Програми

Програма з міжкультурної освіти дітей дошкільного віку «Український віночок. Регіон» є парціальною, доповнює зміст інваріантної складової чинних комплексних освітніх програм для закладів дошкільної освіти і тим самим орієнтована на реалізацію основних завдань Базового компонента дошкільної освіти. Може використовуватись у поєднанні з чинними комплексними освітніми програмами, за якими працюють педагоги закладів дошкільної освіти.

Основну частину програми структуровано за змістовими лініями: «Світ дитинства», «Пізнаємо природу рідного краю», «Дитина в розмаїтті культур», «Граємося разом», «Вчимося спілкуватися», «Співпраця з родинами вихованців та громадськістю», що забезпечує неперервність і наступність змісту освітніх програм для закладів дошкільної та початкової освіти наскрізного інтегрованого курсу «Культура добросусідства», а також органічну інтеграцію з програмами Нової української школи.

У Програмі визначено специфічне для неї наповнення змістових ліній з урахуванням географічних та культурологічних особливостей регіону. Для кожної змістової лінії окреслені освітні завдання з міжкультурної освіти дітей дошкільного віку (завдання діяльності вихователів та інших дорослих), зміст роботи та її очікувані результати (компетентності, здатності, вміння, знання, уявлення, ставлення дітей тощо).

Зміст Програми не диференціюється для середнього і старшого дошкільного віку, що дає змогу реалізовувати його не тільки в одновікових, а й у різновікових групах. Натомість урахування вікових особливостей дітей дає змогу окреслити очікувані результати, які мають бути досягнуті дітьми середнього дошкільного віку на момент переходу до старшої групи, а дітьми старшого дошкільного віку – на кінець передшкільного дитинства.

Компетентнісне, діяльнісне, інтегроване підґрунтя Програми орієнтує не на запам'ятовування дітьми розрізнених, відірваних від живого дитячого буття термінів і понять, а на дієве пізнання природного довкілля, соціального оточення, усього розмаїття світу людської культури в процесі спілкування з дорослими, через досвід ігрової, предметної, пізнавальної, художньо-продуктивної, предметно-практичної (трудової) та іншої діяльності.

Принципово важливою є організація життєдіяльності дітей у процесі опанування Програми з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей, соціального запиту батьків та громади, на що спрямовуються основні положення особистісно орієнтованої освітньої парадигми.

ЗМІСТОВА ЛІНІЯ 1. СВІТ ДИТИНСТВА

Освітні завдання

- формувати особистісну культуру дитини, обізнаність з образом власного «Я» та його місцем у системі людської життєдіяльності (у сім'ї, групі однолітків, соціально-комунікативному, культурно-етнічному, громадянському просторі);
- розвивати мотивацію до основ здорового способу життя на основі сучасних медичних рекомендацій та гігієнічних норм, традиційних народних засобів та методів, притаманних представникам різних культур, які проживають на території регіону;
- розвивати усвідомлене ставлення до себе як до самостійної особи, рівної з іншими людьми, розуміння своїх прав і прав інших людей та важливості їхнього дотримання; інтерес і толерантне ставлення до людей різного віку, статі, національності, соціального статусу тощо;
- заохочувати до збереження родинних традицій, до зацікавлення традиціями носіїв інших культур, які представлені в регіоні;
- розширювати уявлення про професії людей найближчого оточення та регіону, формувати вміння виявляти повагу та бережливе ставлення до результатів людської праці;
- формувати мотивацію до виконання посильних завдань і домашніх обов'язків, відповідальності, підприємливості й ініціативності;
- навчати діяти в команді, свідомо обирати партнерів для різних ситуацій взаємодії, відчувати контекст спілкування, уникати насильницького розвитку конфліктних ситуацій, знаходити компроміс і вести діалог.

Зміст роботи

Освітні завдання реалізуються через змістові блоки «Я – особистість» «Моя сім'я, родина», «Праця людей. Професії», «Я серед інших».

Змістовий блок «Я – особистість»

Формувати усвідомлення цінності здоров'я, розуміння основних чинників його збереження. Поглиблювати уявлення про шкідливе та корисне для організму на основі народних традицій харчування та умов проживання.

Вдосконалювати знання про вплив природних чинників на стан здоров'я організму людини, розвивати навички загартування. Заохочувати дітей у процесі рухової діяльності використовувати умови природного середовища регіону з метою позитивного впливу на здоров'я. Формувати уявлення про корисні для здоров'я страви та продукти харчування на основі знайомства з традиційними національними стравами регіону. Виховувати позитивне ставлення до національних та сімейних оздоровчих традицій.

Ознайомити з будовою свого тіла, належністю до певної статті; з основними нормами і правилами міжстатевого спілкування з урахуванням традицій регіону; з народними та сучасними гендерними стереотипами (як себе поведуть, із чим граються дівчатка та хлопчики, роль чоловіка і жінки) та їхнім впливом на подальший розвиток особистості. Виховувати повагу до своєї і протилежної статі в майбутньому (хлопчик – майбутній тато, дівчинка – майбутня мама).

Формувати позитивний образ «Я», уявлення про існування свого внутрішнього світу (думки, почуття, бажання, ставлення); про власні можливості, успіхи, права; усвідомлення власної національності та належності до громадянства України. Розвивати самостійність, критичність, здатність до адекватної оцінки можливостей свого впливу на інших людей, відповідальність за власні вчинки.

Орієнтовні теми: «Хто я?», «Який/яка я?», «Нумо познайомимось!», «Моє здоров'я», «У здоровому тілі – здоровий дух», «Оздоровчі традиції мого народу» тощо.

Змістовий блок «Моя сім'я, родина»

Поняття: «сім'я», «сімейне коло», «рід», «родина», «родовід», «родинне дерево».

Поглиблювати знання про культуру сімейних взаємин. Сприяти розширенню уявлення про свою сім'ю та родичів, сімейні традиції, гендерну рівність і сучасний розподіл обов'язків у родині. Виховувати любов та повагу до батьків, інших членів родини, заохочувати до прояву турботи про близьких.

Ознайомити з поняттями «повне ім'я», «іменини». Значення свого імені. Походження імен і прізвищ у людей різних національностей. Значення імен. Обряди, пов'язані з нареченням імені в нас і наших сусідів. Імена батьків, членів сім'ї, родичів. Імена в назвах сіл, вулиць, площ, у народних святах, в усній народній творчості.

Дати елементарні уявлення про поняття «святиня», «реліквія». У кожній сім'ї є сімейні святині (найдорожче й найпотаємніше, що передається з покоління в покоління).

Змістовий блок «Праця людей. Професії»

Розвивати інтерес до праці дорослих. Поглиблювати уявлення про професії батьків, родичів, друзів, сусідів та ін. Ознайомити з поняттям «сімейна професійна династія», виховувати почуття гордості за професії рідних людей. Розширювати знання про різні виробничі підприємства регіону, розуміння залежності характеру професійної зайнятості людей регіону від його географічного розташування та умов проживання. Дати уявлення про старовинні професії (чим займалися раніше жителі нашого населеного пункту або регіону), їхню трансформацію в сучасному світі.

Виховувати бажання брати посильну участь у роботі, дбайливе ставлення до речей, предметів у довкіллі, розуміння цінності будь-якої праці.

Змістовий блок «Я серед інших»

Групи людей. Знайомити з групами людей. Навчати різних форм культури спілкування з однолітками і дорослими людьми різного віку, стану здоров'я (люди з особливими потребами), статі, національності, соціального статусу тощо. Заохочувати бажання знайомитися та поважати традиції у стосунках, які притаманні національностям регіону.

Знайомити з поняттями, що доросла людина володіє професією, має роботу, родину, виховує дітей, турбується про близьких, відпочиває. Сприяти усвідомленню свого місця і ролі в родині та громаді, навчати звертатися та приймати допомогу. Виховувати повагу до людей навколо незалежно від їхнього віку, статі, соціального статусу, фізичного стану здоров'я, раси, культурної належності тощо.

Проводити бесіди про те, що чужі – це люди, які між собою не знайомі (перехожі на вулиці, пасажири у транспорті, відвідувачі магазину, глядачі в театрі та ін.), і потрібно поводитися з ними обачно, стримано, чемно. Вчити користуватися елементарними правилами самозбереження: не брати від незнайомих солодощі, іграшки, не зваблюватися пропозицією покататися на машині, не розповідати чужим про себе, свою сім'ю, місце проживання тощо.

Моделювати ігрові проблемні ситуації, організовувати бесіди на основі життєвих та літературних прикладів, які вчать самостійно встановлювати й підтримувати партнерські, ділові та особисті контакти з іншими людьми; володіти правилами поведінки в конфліктних ситуаціях; відчувати межу припустимої поведінки.

Мотивувати дітей до уникнення гострих суперечок, намагання порозумітися. Вчити аналізувати наслідки своїх негативних дій, розуміти причини виникнення непорозумінь. Пояснювати, коли слід визнати свою провину, що таке компроміс і коли можна поступитися власними інтересами або, навпаки, потрібно їх обстоювати.

Населення регіону. Знайомити дітей з представниками різних культур, які проживають у регіоні; формувати уявлення про їхню культуру, звичаї, мову. Сприяти вивченню основних форм культури спілкування в колі поліетнічного середовища. Формувати усвідомлення, що всі народи світу гідні поважного ставлення до їхньої культури і традицій, мають права і прагнуть миру й щасливого життя.

Вчити орієнтуватися в тому, що кожна країна має свою територію, на якій проживають люди з різним кольором шкіри, волосся, розміром очей тощо, і від кожного жителя країни залежить злагода в регіоні і його розвиток. Вчити розуміти, що дружба – це вияв взаємної довіри, відданості, поваги між людьми; ініціювати дружні стосунки з тими, кому симпатизуєш, усвідомлювати, що дружбою треба дорожити.

Очікувані результати

Дитина середнього дошкільного віку:

- знає будову свого тіла, володіє культурно-гігієнічними навичками за його доглядом, розуміє значення руху та загартування для здоров'я людини;
- має позитивну самооцінку, адекватно реагує на успіх і невдачу;
- має чітке уявлення про себе (ім'я, прізвище, домашня адреса, статеві і етнічна належність, статус у родині);
- може назвати своїх найближчих родичів, визначити тип родинних стосунків з ними, ставиться до них з любов'ю та повагою, виявляє бажання турбуватися про них;
- орієнтується в людських взаєминах, відчуває й усвідомлює доброзичливе та неприязне ставлення до себе з боку інших, помічає зміни настрою, емоційного стану близьких дорослих, однолітків, виявляє увагу, співчуття;
- має уявлення про професії рідних людей, виявляє повагу та бережливе ставлення до результатів їхньої праці;
- виявляє доброзичливе ставлення у спілкуванні з дітьми, людьми різного віку, стану здоров'я, статі, національності.

Дитина старшого дошкільного віку:

- опікується станом свого здоров'я, дотримується здорового способу життя, культури харчування, культури дозвілля, гігієни, застосовує народні засоби та методи оздоровлення, притаманні власній культурі;
- здатна до самооцінки, довільної регуляції власної поведінки в різних життєвих ситуаціях, виявляє позитивне ставлення до власного внутрішнього світу (мотиви, ціннісні орієнтації, бажання і мрії, почуття тощо);
- оперує займенником «Я», усвідомлює свої права, статево, родинну, соціальну, етнічну і громадянську належність;
- орієнтується у своїх чеснотах і вадах, виявляє самоповагу, елементарну гідність, прагне утвердитись у своїх моральних якостях, виявляє впевненість у своїх можливостях;
- розуміє, що не можна принижувати гідність іншої людини;
- орієнтується у своїх основних правах і обов'язках, усвідомлює їхнє значення та відмінності;
- усвідомлює зміст понять «сім'я», «сімейні традиції», знає всіх членів сім'ї, родичів, розрізняє сімейні обов'язки, намагається відповідально ставитися до власних обов'язків у родині, бере участь у складанні історії роду;

- виявляє взаємну турботу, любов, доброзичливість до людей навколо; відкрита для контактів з дітьми, людьми різного віку, стану здоров'я, статі, національності, соціального статусу тощо;
- застосовує у стосунках традиції своєї родини, цікавиться та виявляє повагу до українських культурних традицій та національностей регіону;
- виявляє повагу до будь-якої професії та гордість за професії своїх рідних, бережливе ставлення до речей і предметів, які є результатом людської праці, бажання брати посильну участь у трудовій діяльності та отримувати від цього задоволення;
- прагне визнання себе іншими дітьми, намагається бути доречною, бажаною у спілкуванні, грі тощо;
- самостійно встановлює й підтримує партнерські, ділові та особисті контакти з іншими дітьми, володіє правилами поведінки в конфліктних ситуаціях.

ЗМІСТОВА ОСВІТНЯ ЛІНІЯ 2. ПІЗНАЄМО ПРИРОДУ РІДНОГО КРАЮ

Освітні завдання

- формувати елементарні географічні уявлення про регіон проживання, його розташування на мапі України;
- дати знання про те, що тверда поверхня (суша) має різну форму (рівнини, пагорби, яри, гори), на суші люди будують житло, обробляють ґрунт;
- формувати уявлення про живі організми і природне середовище регіону;
- розвивати навички спостереження у природному довкіллі, інтерес до розмаїття природи регіону в різні пори року;
- заохочувати до пізнавальної діяльності, спрямованої на вивчення та дослідження середовища існування рослин і тварин регіону;
- вчити розрізняти лікарські та отруйні рослини, ягоди, плоди регіону;
- залучати дітей до різних видів діяльності у природному довкіллі;
- виховувати відповідальне ставлення до природи регіону та дотримання правил природокористування;
- ознайомлювати із природоохоронними об'єктами в регіоні (особливостями заказників, заповідників, парків, Червоної книги регіону тощо);
- формувати елементи екологічного світогляду, екологічної вихованості.

Зміст роботи

Зміст роботи має бути спрямований на ознайомлення дітей із природою, цікавими об'єктами довкілля, прищеплення бажання пізнавати особливості рослинного та тваринного світу природи регіону.

У процесі реалізації змісту розділу доцільно застосовувати спостереження, екскурсії, практичну діяльність: досліді, експерименти, замальовування об'єктів, складання екологічних карт, облаштування екологічних стежок, підбір колекцій, ілюстративного матеріалу тощо.

Ознайомити дітей з географічним положенням своєї місцевості та характерними явищами природи й особливостями її об'єктів: особливостями клімату та вітру (слабкий, помірний, сильний), різноманіттям опадів (дощ, град, сніг, злива). Продовжувати формувати в дітей уявлення про ґрунт і воду, їхні властивості, значення (користь) для рослин, тварин, людини та необхідність їхньої охорони. Залучати до дослідження ґрунту, його збереження.

Розширити уявлення дітей про різні водойми регіону (річки, озера, ставки, водосховища тощо). Акцентувати увагу на водоймах найближчого оточення, вчити виокремлювати найбільші водойми регіону. Розвивати вміння адекватно оцінювати привабливість та корисність водойм, заохочувати до прогулянок біля водойм (разом з дорослими). Пояснити дітям різницю між природними та рукотворними водоймами, поглибити уявлення про водойми як центри осередків відпочинку регіону. Долучати дітей до аналізу причин забрудненості водойм, розвивати здатність розрізняти питну та непридатну для пиття воду, розширювати обізнаність про безпечні джерела питної та лікувальної води регіону. Формувати уміння ощадливо використовувати водні ресурси.

Поглибити знання про зміни в рослинному та тваринному світі регіону в різні пори року. Вчити встановлювати найелементарніші зв'язки між явищами природи і змінами в житті тварин та рослин. Продовжувати знайомити дітей зі свійськими та дикими тваринами регіону, порівнювати тварин найближчого оточення за зовнішніми ознаками, способом життя, живлення.

Формувати уявлення про те, що усі тварини мають право на існування. Виховувати бережливе ставлення до рослин і тварин регіону, бажання доглядати за ними та милуватися ними.

Знайомити дітей із зовнішнім виглядом та видами грибів регіону, з періодами їхнього збору (влітку та восени). Формувати уміння розрізняти отруйні і їстівні гриби своєї місцевості за зовнішніми ознаками. Вчити користуватися елементарними правилами самозбереження: не збирати та не вживати гриби без дозволу дорослих. Поглибити уявлення про лікарські рослини регіону, їхнє призначення, загальні правила збору та використання.

Заохочувати дітей до зацікавлення визначними природними місцями та природоохоронними об'єктами регіону (заказники, заповідники, парки, пам'ятки природи та садово-паркового мистецтва тощо). Поглибити уявлення дітей про професії та зміст діяльності людей, які працюють у сфері природи регіону та охороняють її (біолог, агроном, овочівник, городник, фермер, зоотехнік, садівник, ветеринар, ландшафтний дизайнер, лісник, еколог тощо). Формувати позитивне ставлення до представників цих професій та бажання діяти на користь природі.

Очікувані результати

Дитина середнього дошкільного віку:

- виявляє інтерес до пізнання природи своєї місцевості;
- розпізнає і називає деякі об'єкти найближчого оточення (рослини і тварин куточка природи, території закладу освіти та місця проживання);
- виявляє інтерес до спостереження за явищами природи, рослинами і тваринами найближчого оточення, бажання піклуватися про них;
- прагне до самостійних практичних дій у природі (полити квітку, погодувати рибок тощо);
- виявляє турботу і дбайливе ставлення до природних об'єктів найближчого оточення, бажання милуватися ними;

Дитина старшого дошкільного віку:

- має уявлення про географічне розташування свого регіону на мапі України;
- називає різновиди суші та водоймищ регіону, знає про їхнє призначення та використання в житті людей;
- має уявлення про різноманіття природи регіону (клімат, ландшафт, водойми, явища природи, рослини, тварин);
- виявляє вміння спостерігати за змінами, що відбуваються в живій природі регіону в різні пори року;
- обізнана з лікарськими рослинами регіону та їхніми властивостями, а також із рідкісними видами рослин і тварину регіону;
- виявляє інтерес до визначних природних місць та природоохоронних об'єктів регіону, називає та коротко розповідає про деякі з них;
- виявляє зацікавленість у практичних діях (спостерігати за рослиною, протистояти тому, хто завдає шкоди природі, тощо);
- усвідомлює, що стан здоров'я залежить від чистоти повітря, ґрунту, води;
- знає та дотримується правил поведінки у природі;
- відповідально ставиться до догляду за домашніми улюбленцями (кіт, собака, рибки тощо);
- підтримує чистоту довкілля: дитячого майданчика, зон відпочинку (парк, сквер, ліс, озеро тощо), громадських місць.

ЗМІСТОВА ЛІНІЯ 3. ДИТИНА В РОЗМАЙТТІ КУЛЬТУР

Освітні завдання

- формувати інтерес та уявлення про предметний світ як рукотворний, створений для задоволення потреб людини та завдяки людській праці;

- заохочувати до пізнання історії та різноманіття культур регіону шляхом залучення дітей до елементарної пошуково-дослідницької краєзнавчої діяльності;
- сприяти відродженню, збереженню й розвитку культур регіону через ознайомлення дітей з їхніми елементами та організацію різноманітної художньо-продуктивної (образотворчої, музичної, літературної, театральної) діяльності;
- розширювати знання дітей про історію, визначні місця та людей, особливості побуту, традицій та звичаїв регіону;
- збагачувати емоційний світ дітей сприйняттям різних видів мистецького надбання регіону, розвивати інтерес та ціннісне ставлення до нього;
- створювати умови, що сприяють усвідомленню належності до своєї родини, національності, країни, її традицій і звичаїв;
- формувати уявлення про спільність культур різних національностей та своєрідність кожної з них у позитивному аспекті, переконаність у тому, що Україна – наш спільний дім і всім разом треба піклуватися про його природу, історію, культуру, жити у злагоді одне з одним;
- формувати уявлення про регіон як територіально-цілісну частину нашої держави та усвідомлення того, що всі жителі України незалежно від національності є її громадянами.

Зміст роботи

Освітні завдання реалізуються через змістові блоки «Традиційна і сучасна культура людей, що живуть у регіоні», «Історія людей і пам'яток регіону», «Художня література», «Музика. Дитячі свята».

Змістовий блок

«Традиційна і сучасна культура людей, що живуть у регіоні»

Зміст роботи має бути спрямований на усвідомлення різноманітності культур людей, що мешкають у регіоні; ознайомлення дітей з народними промислами й декоративно-ужитковим мистецтвом шляхом організації різних форм освітньої діяльності, і зокрема роботи гуртків.

Збагачувати уявлення дітей про різноманітність художніх промислів, формувати елементарні навички й уміння виготовлення предметів народних промислів.

Ознайомити з різними видами художніх промислів, як-от: вишивка, мозаїка, плетіння, художнє карбування (на фользі), квілінг, об'ємне конструювання, флоромозаїка, флоропластика, витинанки тощо.

Дім і кухня в нім. Ознайомити з особливостями архітектури житла в регіоні, відмінністю архітектури, інтер'єру, предметів побуту з урахуванням національних традицій до впорядкування і благоустрою житла.

Формувати розуміння цінності рідної домівки (як атмосфери добра, тепла, затишку, речей, вироблених руками рідних і переданих у спадок). Поглибити уявлення дітей про власний будинок, назви та призначення кімнат, предметів побуту та сімейних реліквій.

Формувати уміння знаходити спільне та відмінне в зовнішньому та внутрішньому оздобленні квартир/будинків (свого, друзів, сусідів, сучасного та у старі часи), розуміти їхню залежність від часу життя (колись і тепер) та місця розташування (місто, село, центр, околиця), національних традицій та потреб родини.

Ознайомити з основними традиційними стравами регіону, народними традиціями, обрядами, пов'язаними з приготуванням їжі; відмінністю різних страв (щоденних, святкових), продуктів, з яких вони готуються; сучасного і старовинного кухонного посуду.

Формувати навички культури споживання їжі, правил поведінки за столом під час прийому їжі.

Виховувати шанобливе ставлення до хліба – «святий», формувати правила гостинності та народних традицій українського народу – зустрічати гостей хлібом-сіллю (коровай на вишитому рушнику).

Свята. Поглибити уявлення про гостинність, особливості гостьового етикету національностей регіону, про родинні (родини, хрестини, іменини, день янгола, день народження, весілля), релігійні, календарно-обрядові, державні свята; традиції їхнього святкування та вітання.

Сприяти зацікавленню дітей сучасними святковими подіями, які організуються в місці проживання та регіоні (фестивалі, ярмарки, дні міста/села тощо).

Створювати умови (ігрові проблемні ситуації, сюжетно-рольові ігри, ігри-стратегії тощо) для розвитку вмінь дітей запрошувати гостей; вітати з різними (сімейними, релігійними, державними) святами; підбирати, дарувати та приймати подарунки. Підвести дітей до усвідомлення того, що позитивні емоції, насолоду можна відчути не тільки при отримванні подарунків, а й у процесі їхньої підготовки та дарування іншим.

Одяг. Розширити уявлення дітей про різні види одягу (сучасний одяг і взуття, святковий, обрядовий, щоденний, спеціального призначення), як і чим прикрашений; функції одягу (захисна, практична, оберегова); про головні убори (їхня функція та види).

Розвивати інтерес до предметів народного одягу регіону та України: щоденне та святкове вбрання, жіночий та чоловічий національний костюм; доповнення костюма (пояси, капелюхи, хустки, віночки, очіпки, взуття, прикраси, зачіска); чим і як прикрашений. Поглибити уявлення про предмети догляду за одягом та волоссям (колись і тепер).

Декоративно-ужиткове мистецтво. Навчати дітей розуміти призначення та особливості декоративно-ужиткового мистецтва, відзначати його зв'язок із народним побутом, природою, культурою, традиціями та звичаями регіону.

Вчити бачити красу творів ужиткового мистецтва (вишита серветка, глиняна іграшка, розмальована скринька та інше), яка досягається завдяки декоративним прикрасам.

Ознайомлення дітей з різними видами народних промислів України здійснюється відповідно до їхнього поширення в регіоні. У процесі цієї роботи доцільно організувати зустрічі з людьми найближчого оточення, які практично володіють тим чи іншим видом ремесла, та знайомити з видатними народними майстрами регіону. Пропонований перелік є орієнтовним.

Гончарне виробництво. Ознайомити з призначенням гончарного виробництва та його регіональними особливостями. Поглибити уявлення про матеріали та способи обробки глиняних виробів; предмети, які виготовляють із глини (предмети побуту, іграшки, прикраси житла); особливості їхнього розпису в народних майстрів. Заохочувати дітей досліджувати готові та створювати самостійно різні вироби з глини, відображати особливості їхніх розписів у малюванні, аплікації, художній праці.

Вишивка. Розширити уявлення дітей про різні зразки народної вишивки; особливості орнаментів, узорів, колірної гами в роботах майстрів регіону; про практичне використання вишивки для оздоблення одягу, житла, предметів побуту. Заохочувати дітей до відображення різноманіття вишитих візерунків у художньо-практичній діяльності, зокрема вчитись виконувати деякі основні шви («хрестик», «стебловий шов»); прикрашати вишивками житло, носити вишитий одяг.

Писанкарство. Поглибити уявлення дітей про писанкарство як вид мистецтва, яке є одним із найбагатших орнаментальних джерел; про різновиди писанкового розпису регіону та традиції дарування писанки. Мотивувати дітей до відображення цих традицій у різних видах життєдіяльності, виховувати бажання продовжувати традиції своїх предків.

Ткацтво. Ознайомити дітей зі старовинними та сучасними тканими виробами (килими, покривала, сумки, одяг); саморобним (давнім) та сучасним приладдям для ткацтва; регіональними особливостями тканих малюнків та практичного використання тканих виробів у житті.

Плетіння з лози. Ознайомити дітей з лозоплетінням як стародавнім ремеслом; з виробами з лози та їхнім практичним призначенням. Заохочувати дітей до навчання основних прийомів плетіння з використанням не тільки лози, а й інших доступних матеріалів (стрічок, мотузок, гумок, газет, квітів тощо).

Різьблення по дереву. Поглибити уявлення дітей про вироби з дерева (посуд, гребінці, спиці, свічки, підставки під гаряче, обробні дошки тощо), їхнє практичне призначення та мистецьку цінність. Ознайомити з об'ємними дерев'яними скульптурами. Заохочувати дітей до використання природного матеріалу (гілок, коріння, пнів дерев) у створенні різних композицій, предметів, казкових персонажів тощо.

Ковальство. Ознайомити з професією коваля; ручними виробами з металу для побуту та художньою обробкою металу.

Змістовий блок «Історія людей і пам'яток регіону»

Зміст блоку спонукає до вивчення історії та пам'яток регіону не тільки дітей, а й педагогів та родини. Робота за змістом блоку організовується із врахуванням досвіду дітей групи та можливості безпосереднього доступу до історичних та культурних об'єктів.

Пробуджувати в дітей інтерес до регіону проживання: його історії, культури, сучасного життя. Формувати уявлення дітей про залежність історичних та культурних пам'яток від культур етнічного складу населення та його віросповідання в різні часові періоди (давні та сучасні часи).

Моє село/селище/місто. Регіон. Розширювати уявлення про місцевість, де проживає дитина. Акцентувати увагу на назвах (старовинних та сучасних) вулиць, місцевості, районів та міст регіону. Формувати інтерес до визначних та історичних місць, вчити помічати їхню неповторність та розуміти їхню виключність і символічність.

Ознайомити з короткою історією, символікою, основними архітектурними, історичними, географічними та природними пам'ятками, основними історичними й сучасними подіями населеного пункту та регіону. Збагачувати враження дітей від відвідування музеїв, виставок; безпосереднього знайомства з пам'ятками регіону.

Сприяти виникненню і зміцненню почуття зацікавленості, небайдужості, відповідальності та власності (мій двір, мій будинок, моя вулиця, мій садок). Створювати умови для періодичного милування різними за величиною вулицями, зеленими алеями, найближчими бульварами, проспектами тощо населеного пункту.

Привертати увагу дітей до незвичайних оригінальних пам'ятних знаків регіону (транспортним засобам, тваринам, казковим героям, географічним, природним та історичним фактам або подіям).

Розширювати обізнаність дітей про використання в живописних картинах, на листівках, сувенірах та декоративних прикрасах стилізованої символіки та визначних місць регіону. Спонукати дітей до збирання, колекціонування цікавих для них предметів, фото, відеозображень, пов'язаних з історією та культурою регіону. Активно долучати дітей до створення в закладі міні-музеїв та виставок.

Створювати умови для реалізації вражень від отриманої інформації в різних формах творчої діяльності: ігри-драматизації, розповіді з власного досвіду, фантазування про те, як було і як буде, створення моделей, малюнків, колажів, лепбуків тощо.

Видатні люди регіону. Формувати уявлення про видатних людей регіону (учених, лікарів, спортсменів, художників, письменників, музикантів та композиторів, громадських і державних діячів та ін.).

Уточнити змістове наповнення поняття «наші земляки» (люди, які народилися або проживають з нами поруч в одному селі/селищі/місті). На прикладах близьких, знайомих дитині людей розкрити їхній внесок у створення краси, затишку, чистоти місця проживання, задоволення потреб місцевих мешканців та гостей.

Розширювати діапазон відомих людей, які своєю працею, талантом прислужилися регіону. Акцентувати увагу на тому, що на знак вдячності землякам за хороші справи їхніми іменами називають вулиці, площі, парки, школи, театри тощо. Поглиблювати розуміння дитини, що людина народжується для корисних, хороших справ задля себе й інших, що справами кожного примножуються багатства регіону.

Поглибити уявлення про людей різних національностей, які живуть сьогодні в регіоні; про власну належність до певної національності та громадянства. Підвести до розуміння, що між нами є багато спільного, але є й ті відмінності, які роблять кожного з нас цікавими одне одному; що незалежно від національності всі ми є громадянами однієї країни – України.

Змістовий блок «Художня література»

Художні твори відіграють значну роль у формуванні міжкультурних і між-національних зв'язків, сприяють взаєморозумінню і взаємозбагаченню внутрішнього світу людей. Дитяча книга відкриває сторінки культур різних народів для допитливості дітей і їхнього духовного розвитку. Художня література допомагає вводити дитину в найскладніше в житті – у світ людських почуттів, радощів і хвилювань, стосунків, думок, вчинків, характерів. Книга вчить вдивлятися в людей, розуміти їх і мотиви їхніх учинків, виховує людяність, терпимість.

Твори регіональних письменників допоможуть педагогам залучити дітей до багатонаціональної спадщини краю, формувати в них національну самосвідомість та толерантне ставлення одне до одного незалежно від етнічних та релігійних відмінностей.

Джерелами художнього читання та розповідей дітям, вивчення з ними напам'ять та розігрування в театралізованій діяльності є:

1. Усна народна творчість, фольклор:

- народнопоетичні твори (забавки, лічилки, заклички, приказки, загадки, скоромовки, прислів'я, приказки);
- прозаїчні твори (казки, оповіді, легенди тощо);
- ігровий фольклор (народні хороводні ігри, рухливі, ігри-драматизації з текстом і діалогами).

2. Твори регіональних письменників.

Відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей рекомендується пропонувати їм ті художньо-пізнавальні і власне художні твори, які допоможуть донести до дітей етично-духовні поняття, ідеї толерантності, ознайомити їх із життям, побутом, культурою й історією людей, що жили й живуть у регіоні.

3. Твори письменників про регіон.

Створювати умови для емоційно-позитивного сприйняття творів мистецтва, присвячених рідному селу, селищу, місту, регіону. Підтримувати емоційні прояви, які виникають у дітей від почутого.

Змістовий блок «Музика. Дитячі свята»

Розвиток у дітей музичних здібностей рекомендується здійснювати, використовуючи разом із класичним та високохудожнім сучасним музичним репертуаром фольклорні твори і твори сучасних регіональних авторів.

Сприяти позитивному ставленню дошкільників до музично-пісенних традицій регіону, що проявляються у збереженні народних звичаїв, яскравому та велелюдному святкуванню, масових гуляннях. Заохочувати готовність водити хороводи, співати дитячі пісні, грати на дитячих народних інструментах, гратися в рухливі ігри з речитативами тощо. Долучатися до спільної музично-рухової активності під час масових святкувань у селі/селищі/місті та різних видів музично-продуктивної діяльності в закладі дошкільної освіти (свята, розваги, музичні інсценування, фестивалі тощо).

Заохочувати бажання дітей вільно виявляти свої вподобання щодо різних видів музичної діяльності, вдаватися до рухового, голосового самовираження, ініціювати музично-рухову діяльність у колі ровесників та в сім'ї.

У закладі дошкільної освіти рекомендується проводити святкові заходи за сезонами: осінні, зимові, весняні та літні. У зміст сценаріїв можна вводити фольклорний матеріал рідною мовою й мовою «сусіднього народу». Ранки для дітей можуть бути присвячені національним святам, проведеним у доступній формі; дітей доцільно знайомити з найвідомішими і найзначущішими святами етносів, які живуть у регіоні.

Наповнити середовище зразками музичного, танцювального фольклору, рухової, пісенної, музично-театральної, музично-літературної творчості. Ознайомити дітей з народними музичними інструментами, притаманними регіону. Заохочувати грати на доступних для дітей народних музичних інструментах або їхніх дитячих аналогах, брати участь у театралізованій діяльності.

Очікувані результати

Дитина середнього дошкільного віку:

- виявляє інтерес до предметного довкілля регіону, має уявлення, що всі речі виробляються руками людей;
- орієнтується в предметному середовищі за місцем проживання та розташування ЗДО, знає назву свого населеного пункту, вулиці та деякі їхні визначні пам'ятки;
- упевнено орієнтується у своєму будинку, квартирі; знає назви і призначення кімнат у будинку, предметів побуту, народного вжитку;

- охоче спілкується зі своїми сусідами (з будинку, вулиці), звертається до них на ім'я, має уявлення про оздоблення їхніх будинків;
- розуміє призначення різних видів одягу – повсякденного і святкового, виявляє інтерес до предметів народного одягу регіону, називає деякі предмети народного вбрання, прикрас;
- знає назви народних іграшок і ляльок, виготовлених із різних матеріалів;
- охоче розповідає про сімейні свята, виявляє бажання брати участь у різних заходах, присвячених культурі національностей регіону;
- бере активну участь в оздобленні і впорядкуванні житла та приміщення ЗДО до свята;
- виявляє інтерес до різних видів декоративно-ужиткового мистецтва регіону, створює власноруч прикраси та елементи декору, охоче оздоблює ними житло, одяг, костюми до свят;
- відтворює деякі культурні традиції та звичаї регіону, знайомі літературні та музичні твори регіону в різних видах життєдіяльності (ігровій, художньо-мовленнєвій, образотворчій, музичній, предметно-практичній, театралізованій).

Дитина старшого дошкільного віку:

- має уявлення про предметний світ та його регіональні особливості в межах житла та поза ним;
- розуміє роль оселі в житті людини, має уявлення про її особливості залежно від місця розташування, національних традицій та потреб родини, цінує її атмосферу;
- дбайливо, шанобливо ставиться до сімейних реліквій та святинь людей;
- дотримується основних правил сімейного та гостьового етикету; бере активну посильну участь у підготовці та організації родинних свят;
- орієнтується у відомих стравах національної кухні регіону;
- має уявлення про народні промисли, якими займалися і займаються мешканці регіону, знає елементи орнаменту декоративних розписів, характерних для різних культур;
- емоційно сприймає музичну й літературну творчість, вироби народних умільців регіону, цінує результати їхньої праці;
- бере участь в елементарній пошуково-дослідницькій краєзнавчій діяльності, створенні колекцій, виставок, міні-музеїв, присвячених історії та культурі регіону;
- із задоволенням наслідує елементи культур регіону, творчо інтегрує набутий досвід у різних видах життєдіяльності;

- розуміє належність рідного села/селища/міста, регіону до цілісної території України, може назвати деяких територіальних сусідів регіону та держави, усвідомлює себе громадянином України;
- виявляє цікавість до історії рідного села/селища/міста та регіону, називає і може стисло описати визначні пам'ятки та деяких видатних людей регіону, шанобливо ставиться до рідного краю, до людей, їхнього минулого;
- знає, що в регіоні мешкають представники різних національностей, може назвати деякі з них, виявляє повагу та доброзичливе ставлення до них, їхньої культури і традицій;
- знає, називає і впізнає символіку регіону й символи України;
- має уявлення та підтримує культурні традиції свого народу та регіону.

ЗМІСТОВА ЛІНІЯ 4. ГРАЄМОСЯ РАЗОМ

Освітні завдання

- розвивати в дітей творчі здібності, самостійність, ініціативність, організованість та згуртованість в ігровій діяльності;
- формувати стійкий інтерес до пізнання довкілля та заохочувати відображати характерні особливості культури регіону в іграх;
- забезпечувати задоволення ігрових уподобань кожної дитини, сприяти під час організації ігрової діяльності дружнім, партнерським стосункам та ігровим об'єднанням за інтересами;
- спонукати до обміну думками, оцінювання себе й інших, заохочувати до імпровізації, висловлювання власних оцінно-етичних суджень;
- створювати умови для набуття дитиною досвіду спілкування та співпраці, розвивати вміння слухати і чути одне одного, доброзичливо й толерантно ставитись одне до одного у процесі спільної ігрової діяльності;
- заохочувати дітей до активного використання у спільній діяльності як знайомих народних ігор та іграшок, так і різних національностей регіону.

Зміст роботи

У процесі ігрової діяльності дітей робота педагога спрямовується на формування різнобічно розвинутої, духовно багатої, оптимістично та патріотично налаштованої особистості.

Для реалізації толерантної поведінки на практиці до ігрової діяльності дітей доцільно включати ігри національного та етнічного спрямування, які притаманні регіону проживання. Використання народних ігор, творів регіональних письменників допоможуть у залученні дітей до багатонаціональної

спадщини краю, у формуванні національної самосвідомості дітей і їхнього толерантного ставлення одне до одного незалежно від етнічних відмінностей.

Знайомити дітей з різними видами народних іграшок регіону: ляльки-мотанки (з ниток, тканини, стрічок, кукурудзяних качанів та листя, соломи); сенсорно-дидактичні (розбірні мотрійки, шкатулки та інше); іграшки з різного матеріалу (глиняні, дерев'яні, металеві, сирні тощо), які відображають предмети та об'єкти довкілля (тварини, птахи, посуд, транспорт); музичні іграшки, іграшки-саморобки, настільно-друковані.

Вчити використовувати іграшки відповідно до призначення та їхнього змісту. Сприймати іграшки як образ предмета реального чи казкового світу, розуміти їхні зовнішні особливості; бережливо ставитися до іграшок, дотримуватися порядку в ігровому куточку.

Збагачувати тематику сюжетно-рольових, режисерських, конструкторсько-будівельних, рухливих ігор змістом культурних, побутових, родинних традицій та звичаїв національностей регіону та українського народу. Заохочувати дітей до відображення в конструкторсько-будівельних іграх елементарних характерних ознак архітектури регіону.

Спонукає до відображення в театралізованих іграх (інсценівки, ігри-драматизації, ігри з різними видами театру – ляльковим, пальчиковим, ложковим, настільним, тіншовим тощо) знайомих літературних (фольклорних та авторських) творів рідного народу, національностей регіону та України.

До ігрової діяльності дітей включати різні види ігор, зокрема ігри на взаємодію дітей, сюжетно-рольові, конструкторсько-будівельні, театралізовані, календарно-обрядові, хороводні, ігри з правилами.

Очікувані результати

Дитина середнього дошкільного віку:

- може реалізувати задум майбутньої гри, виконувати головні ролі;
- володіє вміннями побудови ігрового образу;
- бере участь у різних видах ігор, емоційно позитивно відгукується на них;
- вміє будувати доброзичливі відносини з партнерами по грі;
- виявляє бажання відображати в ігровій діяльності особливості культури, побуту, традицій власного народу та національностей регіону.

Дитина старшого дошкільного віку:

- із задоволенням грає в ігри, проявляє активність;
- позитивно сприймає спільну ігрову діяльність;
- самостійно організовує ігровий простір;
- використовує в ігровій діяльності знайомі літературні (фольклорні та авторські) твори регіону;

- дотримується моральних норм та правил у грі, намагається бути справедливою, допомагає іншим виконувати правила гри;
- використовує в іграх реальні та казкові ситуації, передає взаємини між людьми, знання про найближче оточення та культурні традиції регіону;
- знає види ігор різних національностей, самостійно підбирає ігрові засоби, атрибути;
- вміє будувати дружні партнерські відносини, самостійно об'єднується в іграх за інтересами, домовляється з іншими;
- намагається самостійно знаходити шляхи розв'язання конфліктних ситуацій.

ЗМІСТОВА ЛІНІЯ 5. ВЧИМОСЯ СПІЛКУВАТИСЯ

Освітні завдання

- розвивати інтерес до спілкування з людьми різних національностей, які проживають у регіоні; вміння приймати участь у різних форматах спілкування, організованих дорослими (очно, дистанційно – пошта, скайп, чати, листівки тощо);
- виховувати повагу до української мови як державної, до різних мов людей, що мешкають у краї, як складової їхньої культури;
- заохочувати до спілкування українською мовою, а водночас знайомити з елементарною етикетною лексикою взаємодії іноземною мовою і мовами національних меншин та діаспор регіону;
- привчати до ненасильницького спілкування і взаємодії з однолітками, у родині; навчати дітей попереджати сварки і бійки, конфлікти між однолітками і братами-сестрами в родині;
- поінформувати дитину щодо її прав і можливості захисту з боку держави від фізичного, психологічного, економічного або сексуального насилля;
- формувати в дітей вміння застосовувати невербальні та вербальні засоби комунікації для налагодження взаємодії з людьми, які розмовляють іншими мовами, під час ігор і в побутових ситуаціях;
- підтримувати в дітей культурну сенситивність, відкритість і мотивацію до спілкування з іншими, і зокрема несхожими на неї, дітьми через ознайомлення з художньою літературою, фольклором та іграми різних культур регіону;
- ознайомити дитину з алгоритмом дій та комунікації під час зустрічі з незнайомими однолітками й дорослими людьми, якщо дитина загубилася; проінформувати про можливі небезпеки та як їх уникнути;

- навчати дітей аналізувати різні за характером та результатом ситуації спілкування, знаходити причини виникнення суперечливих чи конфліктних ситуацій, виявляти суперечності (невідповідності), знаходити аргументи «за» і «проти», подивитися на ситуацію з двох сторін, висувати версії можливого розгортання подій тощо.

Зміст роботи

Зміст поставлених завдань реалізується через інтеграцію мовленнєвої діяльності в інші види життєдіяльності дітей. Організація освітнього процесу з дітьми здійснюється тією мовою, яка визначена статутом закладу дошкільної освіти (зазвичай для більшості дітей це є рідна мова, що забезпечує благополуччя малюків).

Ознайомлення дітей з «мовою сусіда» здійснюється, виходячи з національного складу конкретної групи дошкільників, і воно не повинно бути відірваним від вивчення основ культури її носіїв. Разом з тим акцент робиться на розширенні мовної практики та мовного етикету насамперед рідною мовою.

У процесі комунікативної діяльності доцільно застосовувати різноманітні вправи, завдання, ігрові проблемні ситуації, які спонукають дітей домовлятися між собою за допомогою невербальних засобів спілкування.

Зміст роботи має бути спрямований на поглиблення обізнаності дошкільників про те, що мова допомагає людині висловити свої думки словами, є одним з основних засобів спілкування між людьми, але кожен народ має власну мову й необхідно поважати право на спілкування рідною мовою. При цьому для того, щоб представники різних культур могли порозумітися між собою, доцільно вивчати «мову сусіда» та мову країни, на території якої ми всі проживаємо, зокрема українську мову як державну.

Заохочувати бажання дітей ознайомлюватися та використовувати в художньо-мовленнєвій діяльності фольклор своєї спільноти та культур найближчого оточення; художні твори письменників регіону та ті твори, у яких відображено природні, історичні, культурні особливості території проживання.

Орієнтовні лексичні теми

Нумо познайомимось! Наші імена. Ігри, іграшки. Їжа. Сім'я, будинок. Предмети побуту. Мій сусід. Нумо дружити! Мій друг. Дитячий садок. Тварини і рослини нашого краю. Свята. Рідний край – наш спільний дім.

Орієнтовна словникова робота

Імена моїх друзів. Ігри та іграшки. Нумо познайомимось! Ввічливі слова. Будинок, предмети побуту. Дитячий садок. Сім'я. Рідна природа. Тварини і рослини рідного краю. Моє рідне місто (село, селище). Праця. Професії дорослих. Смаки у всіх різні (наша їжа); що спільного в смаках. Одяг і взуття. Наша Україна.

Наприклад, тема «Нумо познайомимось! Ввічливі слова»: Як тебе звати? Добрий день! Привіт! Доброго ранку! Добрий вечір! Як справи? – Добре! До поба-

чення! До завтра! На все добре! Хай щастить! На добраніч! Щасливої дороги! Бувайте здорові! Вибач(те)! Пробач(те)! Дякую! Спасибі! Будь ласка! На здоров'я!

Орієнтовна тематика бесід з дітьми

Що значить слово «разом»? Для чого люди спілкуються? Спілкування буває різним. Мій особистий простір. Навіщо бути ввічливим? У країні ввічливості. Твій голос: тихо або голосно? Подяка: яким тоном? Нумо познайомимося! Від усмішки стане всім світліше! Чи можна спілкуватися без слів? Не забудь вибачитися. Правила спілкування. Ми посварилися – що робити? День народження. Слово не горобець, вилетить – не зловиш. Людина без друзів – що дерево без коріння. Я тебе розумію! Правила етикету: до наступної зустрічі; дозвольте запросити в гості; я запрошую на свято; як вмію привітати зі святом. Які подарунки і як потрібно дарувати на сімейні свята. Ти в гостях: пам'ятай про етикет у своїй сім'ї і в сім'ї сусіда. Гості обідом прив'язані. Любиш у гостях бувати – люби ж і гостей приймати.

Очікувані результати

Дитина середнього дошкільного віку:

- застосовує елементарні етикетні формули спілкування в різних формах і ситуаціях;
- спілкується зі своїми однолітками змістовно та доброзичливо;
- виявляє позитивну зацікавленість до «мови сусіда», розуміє спрямовану до себе етикетну лексику; на питання, прохання, вказівку відповідає одним словом, коротким реченням або використовує невербальні засоби спілкування;
- може повторити невеликі пісеньки, забавлянки, короткі вірші, повтори в казках «мовою сусіда»;
- самостійно вступає в розмову з дітьми, дорослими, підтримує діалог (бесіду) та не втручається в діалог дорослих;
- розуміє, що до незнайомих дорослих слід ставитися з обережністю;
- використовує набуті навички під час розігрування сюжетів за допомогою пальчикового театру, пальчикової гімнастики.

Дитина старшого дошкільного віку:

- виявляє любов до рідної мови, повагу до державної та інших мов;
- свідомо намагається говорити виразно і правильно рідною мовою, виявляє бажання вивчати державну мову та «мову сусідів»;
- розуміє, що таке особистий простір, і з повагою ставиться до особистого простору іншої дитини чи дорослого;
- вміє висловити за допомогою різних засобів спілкування власне ставлення до певних ситуацій або подій, описати визначні пам'ятки регіону;

- відтворює короткі літературні тексти напам'ять рідною мовою, державною мовою, «мовою сусіда» у процесі театралізованих ігор та сценічних постановок;
- доречно застосовує формули мовленнєвого етикету, висловлює аргументи «за» і «проти» в суперечливих чи конфліктних ситуаціях, поважає іншу думку, використовує мову як засіб розв'язання конфліктних ситуацій.

ЗМІСТОВА ЛІНІЯ 6.

СПІВПРАЦЯ З РОДИНАМИ ВИХОВАНЦІВ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ

Освітні завдання

- формувати позитивні етнічні відносини між дітьми, родинами вихованців у громаді через виховання культури міжособистісних відносин і міжнаціональної взаємодії;
- залучати родини вихованців і громадськість до активної участі в освітньому процесі з метою забезпечення єдиного освітнього простору;
- розвивати навички ефективної комунікації, діалогу між педагогами – дітьми – дорослими;
- мотивувати родини вихованців і громадськість до популяризації рідної та державної мов і культур, закладати в них повагу до культури та мови «сусіда»;
- формувати толерантне ставлення в дорослих до культурних відмінностей представників різних національностей регіону на підґрунті популяризації їхньої історії та культури;
- заохочувати до вияву соціальної активності та соціальної відповідальності представників родин вихованців і громади, сприяти формуванню в них активної громадянської позиції шляхом їхнього залучення до активної практичної діяльності в культурно-освітньому просторі регіону.

Зміст роботи

Формування позитивних етнічних відносин, виховання культури міжнаціональної взаємодії, враховуючи ту об'єктивну обставину, що дитина є суб'єктом певного соціуму і на її розвиток перш за все впливають усі члени сім'ї, родичі, оточення. Сприяння забезпеченню якісної взаємодії педагогів із родинами вихованців та громадськістю з метою досягнення ефективності в роботі з дітьми й розвитку громади. Щоб досягнути бажаної ефективності такої співпраці, доцільно розпочинати роботу з вивчення обізнаності, запитів, ставлення родин вихованців і громадськості до питання формування соціальної та громадянської компетентностей дітей на основі міжкультурної освіти.

Зміст роботи доречно спрямувати на навчання членів родин вихованців педагогічно-ефективному спілкуванню з дітьми; розвиток навичок ефективної комунікації та взаємодії, конструктивного вирішення конфліктних ситуацій; залучення до духовно-культурних традицій регіону та формування на цьому підґрунті пізнавальних інтересів дітей, виховання любові до землі, де народилася і виросла людина, гордості за здобутки своєї родини, виховання доброзичливості, толерантності, милосердя. Найважливішою умовою співпраці є використання активних методів взаємодії, які сприяють розвитку соціальної компетентності дітей, їхніх родин та громадськості регіону.

Орієнтовна тематика та форми роботи з родинами вихованців і громадськістю

Клуби зустрічей із цікавими людьми (очні та онлайн за допомогою соціальних мереж та мобільних додатків). Нумо познайомимось! Наш дитячий садок – багатонаціональний дім. Особливості виховання дітей у національних сім'ях. Роль батька і матері у вихованні маленьких громадян регіону. Ставлення до бабусь і дідусів у національних сім'ях. Національні звичаї і традиції.

Організація гуртків, майстер-класів, практикумів (із залученням членів сімей). Умілі ручки. Майстерня творчості. Пізнаємо разом. Рідна природа. Шиття національних костюмів до святкових заходів.

Дні вікритих дверей. Зустрічі з батьками в групі. Дружать діти – дружать сім'ї. Нумо дружити! На цих зустрічах діти можуть знайомитися із сім'ями своїх друзів, разом відзначати свята, що сприятиме об'єднанню батьків і дітей.

Фестиваль майстрів. Сімейні традиції. Професії моїх батьків. Наше хобі. Майструємо разом (дитячу книжку, іграшку, сувенір тощо).

Дні, тижні, декади, фестивали національних культур у закладі (батьки набувають або поповнюють знання про історію, традиції, звичаї, культуру людей, які живуть у регіоні). Фестиваль національного одягу людей. Кухня різних народів. Вінок дружби. Краєзнавчий квест.

Вечори розваг. Запрошуємо гостей у хату. Відзначаємо свято. Національна кухня. Святування днів народження. Живемо в мирі і злагоді. Подорож в історію. Мова сусідів.

Інформаційні бюлетені, буклети для батьків. Ім'я вашої дитини. Знайомимось з родиною. Бабусі і дідусі наших дітей. Пограймо з дітьми в національні ігри. Колискові пісні. Свято моїх друзів. Побут і традиції.

Педагогічний діалог на стіні «Моя думка». Покарання дитини: за і проти. Дотримання сімейних правил: це обов'язок чи бажання? Чи потрібно часто хвалити дитину? Які права має дитина у вашій родині? Як виховати впевнену в собі дитину? Як уникати конфліктів із власними дітьми?

Облаштування середовища. Краєзнавчий музей, етнографічні кімнати, осередок країнознавства. Куточок іграшки. Відкрита бібліотека на території закладу, буккросингу.

Волонтерський рух. Благодійні акції. Смартмоби (за допомогою соціальних мереж, мобільних додатків та інших засобів). Збережемо довкілля рідного краю. Твори добро. Разом ми сила. Якщо не ти, то хто? Здійснення мрій. Герої-захисники регіону/України. Армія SOS. Народний проект. Реєстр гарних справ. Скриня дружби. Менше сміття – краще життя. Подаруй дитині казку.

Батьківські збори: ефективне спілкування та конструктивна взаємодія. Права дитини – від знань до дій. Права дитини – права людини. Моя стать та ставлення до неї в суспільстві. Право на свободу думки та слова. Люди з інвалідністю серед нас. Ми різні, та в цьому наша сила. Україна, яку ми не знаємо. Патріотизм. Що означає бути громадянином? Українці, які нас здивували. Кроки до толерантності.

Тренінги, воркшопи, ток-шоу. Все треба робити вчасно. Вчимося розв'язувати конфлікти. Стереотипи в нашому житті. Народна іграшка в житті дитини. Загартування з родинною родзинкою. Цікаве з простого. Народна казка у формуванні морально-етичних цінностей дітей. Хто зверху? Педагогічний сад батьківських порад.

Очікувані результати

Члени родин вихованців, представники громадськості:

- виявляють відкритість та повагу до культурного різноманіття та переконань інших, світогляду та дій;
- усвідомлюють та поділяють демократичні цінності, дотримуються принципів рівності та верховенства права;
- ефективно спілкуються, взаємодіють та вирішують конфліктні ситуації;
- беруть участь в освітніх, волонтерських, благодійних акціях;
- долучаються до практичної діяльності та організації проведення спільних заходів;
- демонструють власний позитивний приклад для наслідування;
- ініціюють спільні проекти, заходи;
- виявляють прагнення до рівноправної співпраці з представниками різноманітних етнічних культур;
- визначають значущі цінності, не піддаючись впливові цінностей окремих культур, груп.

Джерела та література

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К., 2012. – 40 с.
2. Безпальча Р. Гендер і Ми. Інтегрування гендерного підходу в освіту та виховання: навч.-метод. посіб. / Р. Безпальча Т. Мельник. – К., 2009. – 160 с.
3. Бех І. Д. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех // Бех І. Д. Виховання особистості: навчально-методичний посібник : У 2 кн. – Кн. 2. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.

4. Бех І. Д. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади // Бех І. Д. Виховання особистості: навчально-методичний посібник : У 2 кн. – Кн. 1. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.

5. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 2002. – 407 с.

6. «Культура добросусідства»: Програми інтегрованого курсу і методичні рекомендації... / за ред. М. А. Араджіоні. – Сімферополь : АнтикВА, 2007. – 212 с.

7. Від співпраці до примирення: посібник для лідерів громадянського суспільства / За заг. ред. О. К. Смірнова; автори-упорядники: М. А. Араджіоні, І. В. Брунова-Калісецька, А. І. Гусев, І. Г. Терещенко. – К. : Золоті ворота, 2015. – 207 с.

8. Гордість України. Українська коліскова, яка вплинула на світовий музичний хіт [Електронний ресурс] / 24 канал. – Режим доступу: <https://youtu.be/bE932fch9c>

9. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський; оброб. Зенон Кузеля; упор. тексту і автор післямови Ярослав Левчук. – К.: Либідь, 2006. – 256 с.

10. Декларація ЮНЕСКО «О расе и расовых предрассудках» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law_main.cgi?nreg=995_906

11. Декларація прав національностей України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>

12. Декларація принципів толерантності // Шлях освіти. – 1999. – № 2. – С. 2–4.

13. Декларація про права осіб, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_318

14. Деятельностный подход // Педагогика : Большая современная энциклопедия / Сост. Е. С. Рапацевич. – Мн.: Современное слово, 2005. – С. 123–125.

15. Деятельностный подход // Психология : Полный энциклопедический справочник / Сост. и общ. ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – С. 173–176.

16. Етнонаціональна структура українського суспільства : Довідник / [В. Євтух, В. Трошинський, К. Галушко, К. Чернова]. – К. : Наукова думка, 2004. – 344 с.

17. Закон України «Про дошкільну освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

18. Закон України «Про загальну середню освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>

19. Закон України «Про імміграцію» від 07.06.2001 № 2491-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2491-14>

20. Закон України «Про національні меншини в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>

21. Закон України «Про освіту» № 2145-19 від 05.09.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

22. Закон України «Про позашкільну освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>

23. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 № 3773-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>

24. Інструктивно-методичні рекомендації «Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах», лист МОНУ від 25.07.2016 № 1/9-396

25. Інструктивно-методичні рекомендації «Щодо організації роботи дошкільних навчальних закладів по ознайомленню дітей із народними традиціями, святами та обрядами», лист МОНУ від 20.10.2016 № 1/9-561

26. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15>

27. Играем вместе : игры для детей дошкольного и младшего школьного возраста. – Симферополь : Антиква, 2010. – 252 с.

28. Інвалідність та суспільство./ Загальна редакція: Лариса Байда, Ольга Красюкова – Енс. – К.: ВПЦ «Київський університет. 2011 – 187 с.

29. Інтерактивні методи навчання: Навч. посібник. /За заг. ред. П.Шевчука і П.Фенриха. – Щецін: Вид-во WSAP, 2005. – 170 с.

30. Казкове відлуння. Сказочное эхо... / за ред. М. А. Араджиони. – Симферополь : ДОЛЯ, 2002.

31. Каплуновська О. Україна – моя Батьківщина. Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. – Тернопіль : Мандрівець, 2016. – 72 с.

32. Компасито. Пособие по обучению детей правам человека/ Мария Эмилия, Бредероде-Сантос, Джо Клейес, Ранья Фазах, Аннет Шнайдер, Жужанна Селени [Електронний ресурс] – Совет Европы, 2008. – 350 с. – Режим доступу: <http://www.eycb.coe.int/compasito/ru/>

33. Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=952_008

34. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

35. Концепція громадянського виховання / Науковий творчий колектив авторів: Боришевський М. Й., Рябов С. Г., Сухомлинська О. В. та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=976002302>

36. Концепція гуманітарного розвитку України / Розроблено робочою групою, керівник групи – радник Президента України, голова Національної ради з

питань духовності і культури при Президентіві України, академік НАН України Жулинський М. Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Table/koncsep.htm>

37. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс] // Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах : Наказ МОН № 641 від 16.06.15 року / МОН України. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068>

38. Кримська коліска.... / за ред. М. А. Араджиони. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України; Сімферополь : Центр етносоц. дослідж., 2002; 2010.

39. «Культура добросусідства» для родителів : полезная информация, советы и рекомендации / [авт.-сост. : Араджиони М. А., Брунова-Калисецкая И. В., Духнич О. Е., Смирнов О. К.]. – Симферополь : Антика, 2008. – 44 с.

40. Культура добросусідства : програми інтегрованого курсу і методичні рекомендації для навчальних закладів Автономної Республіки Крим / [за ред. М. А. Араджионі]. – 2-е вид., випр., доповн. – К. : ПП «Золоті Ворота», 2011. – 142+184 с. – Укр.,рос.

41. Культура добросусідства. Батьківські збори по-новому : Методичні матеріали та практичний досвід / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, А. І. Гусев, Г. А. Коломоєць, В. І. Потапов]. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 328 с. : іл. – Англ., рос., укр.

42. Культура добросусідства: Я, моя сім'я, мої сусіди. Запорізький край : робочий зошит для 1-го класу загальноосвітніх навчальних закладів Запорізької області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, Т. О. Іріюглу, Ю. О. Іріюглу, Л. М. Корчева, О. В. Ньюкало]. – К. : Видавництво ТОВ «Прометей», 2017. – 80 + IV с. : іл. – Англ., білорус., болгар., грецьк., німецьк., рос., укр.

43. Культура добросусідства. Частина 4 : Цінуймо край – пишаймося Україною! Київщина : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти м. Києва і Київської області / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, О. В. Волошенко, І. Б. Гирич, Л. В. Кравчук, Л. В. Микитюк, К. О. Мірошникова, І. М. Санковська]. – К. : ТОВ «Прометей», 2018. – 116 с. : іл. – Англ., болгар., грецьк., караїм., кримськотат., нім., польськ., ромськ., рос., румун., укр.

44. Культура добросусідства: Я. Ми. Країна. Програма виховних годин для ЗНЗ II–III ст. і методичні рекомендації щодо її апробації та впровадження / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, А. І. Гусев, М. С. Єлігулашвілі, В. І. Потапов]. – К. : ТОВ «Контекст Україна», 2016. – 260 с. : іл. – Англ., рос., укр.

45. Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / Пометун О. І., Султанова Л. Ю. та ін.]. – К.: Інжиніринг, 2010. – 248 с.

46. Межкультурный диалог : Тренинг этнокультурной компетентности / Лебедева Н. М., Лунёва О. В., Мартынова М. Ю., Стефаненко Т. Г. – М. : Издательство РУДН, 2003. – 268 с.

47. Методичні рекомендації класним керівникам, вихователям, кураторам, психологам, іншим педагогічним працівникам щодо просвітницької роботи з попередження поширення ксенофобських і расистських проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді [Електронний ресурс] / МОН України // Наказ від 16.12.08 р. № 1/9-806 «Про проведення заходів з профілактики поширення ксенофобських і расистських проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді». – Режим доступу: moskovskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/downloads/ксенофобия.docx

48. На пути к толерантному сознанию / Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А., Шарова О. Д. и др.; отв. ред. А. Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2000. – 255 с.

49. Національна доктрина розвитку освіти (Україна XXI століття). – К. : Шкільний світ, 2001. – 24 с.

50. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

51. Національний склад населення України та його мовні ознаки (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року) [Електронний ресурс] / За ред. О. Г. Осауленка; Держ. комітет статистики України. – К. : Держкомстат України, 2003. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/publications/#p4>

52. Не смійся з мене (Don't Laughatme)[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://youtu.be/s5dHRDM1cE4>

53. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні : Рекомендації з освітньої політики. – Київ : К.І.С., 2003. – С. 13–41.

54. Познаем мир вместе. – К. : ПП «Золоті Ворота», 2009. – 312 с.

55. Полікультуріка: як організувати виховання міжкультурної толерантності у школі та позашкільній діяльності : навч.-метод. посіб. / Авт.-упоряд. А. Ленчовська, К. Крейдерман, М. Грінберг. – К. : ТОВ «Майстерня книги», 2010. – 344 с.

56. Потапова В. Как организовать дискуссию по фильму? : метод. реком. Изд. второе, доп. / Валентина Потапова, Ольга Скрипник; Информационно-иссле-довательский центр «Интеграция и развитие». – К. : ФОП «Рябоконт», 2013. – 98 с.

57. Пот'є Л. Жива бібліотека «Ініціативи розмаїття» : посібник для організаторів / Луа Пот'є. – К. : ТОВ «Інжиніринг», 2010. – 20 с.

58. Почебут Л. Г. Взаимопонимание культур: Методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности / Л. Г. Почебут. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2005. – 281 с.

59. Права людини для дітей: посібник для вчителів та тренерів / Денисенко Л. В., Дзюбій О. А. – К.: Час Друку, 2011. – 260 с.

60. Психодіагностика то-лерантності личности : монографія / Под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. – М.: Смысл, 2008. – 173 с.

61. Протидія дискримінації за ознакою інвалідності : посібник для громадських організацій / за ред. М. Ясеновської ; ХОФ «Громадська Альтернатива». – Х., 2011. – 80 с.

62. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен; пер. с англ. В. И. Беплопольский. – М.: Когито- Центр, 2013. – 396 с.

63. Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.interethnic.org/zakonyi/ramochnaya-konventsiya-o-zaschite-natsionalnyih-menshinstv.html>

63. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна: навч. посібн. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 332 с.: іл.

64. Рекомендація № 1 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Збереження культурної самобутності та сприяння її розвитку» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_731

65. Рекомендація № 13 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Зв'язки між культурами, міжкультурна комунікація» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_736

66. Рекомендація № 14 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Різноманітність культур і міжкультурний обмін» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_737

67. Рекомендація № 15 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Співіснування різних культурних груп у державі та їхні відносини з іншими країнами» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_738

68. Рекомендація № 35 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Збереження й популяризація культурної спадщини. Мир і збереження культурної спадщини» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_743

69. Розподіл населення за національністю та рідною мовою. Україна [Електронний ресурс] // Всеукраїнський перепис населення 2001 / Державний комітет статистики України. – Режим доступа: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul1/select_5/?data1=1&box=5.1W&rz=1_1&rz_b=2_1&k_t=00&botton=cens_db

70. Солдатова Г. У. Может ли «другой» стать другом? : тренинг по профилактике ксенофобии / Г. Солдатова, А. Макаручук. – М.: Генезис, 2006. – 256 с.

71. Софій Н. З., Кузьменко В. У. Про сто і один метод активного навчання. – К.: Крок за кроком, 2004. – 128 с.

РОЗДІЛ II

Програми навчального курсу «Культура добросусідства» для 1–12-х класів закладів загальної середньої освіти

Авторський колектив оновлених програм для ЗЗСО: *Араджионі М. А.*, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, керівниця творчої групи, авторка ідеї курсу та його базової версії, співавторка оновлених програм і головна редакторка; *Банах О. В.*, викладачка кафедри освітньої політики КЗ ЛОР «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти», співавторка оновленої 1–4 частин програми, редакторка 1–4 частин; *Брунова-Калисецька І. В.*, виконавчий директор НГО «Інформаційно-дослідний центр "Інтеграція та розвиток"», співавторка базових і оновлених версій 10–13 частин програми; *Грек І. В.*, учителька початкових класів ЗОШ I–III ст. № 5 Новокаховської міської ради Херсонської області, співавторка оновленої 1 частини програми; *Дудар О. В.*, кандидат історичних наук, доцент кафедри історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, співавторка оновленої 7 частини програми; *Єлігулашвілі М. С.*, експерт Української Гельсінкської спілки з прав людини, співавтор базової і оновленої версій 13 частини програми; *Замосянчук О. Л.*, учителька початкових класів Першотравневого НВК «ЗОШ I–III ступенів – лицей» Лиманського р-ну Одеської області, співавторка оновлених 1–2 частини програми; *Захарова Н. В.*, експертка НГО «Інформаційно-дослідний центр "Інтеграція та розвиток"», співавторка оновленої 1–4 частин програми; *Кізіченко Н. В.*, учителька початкових класів Красноградського НВК № 2 Харківської області, співавторка оновлених 1–4 частин програми; *Кірик М. Ю.*, методист кабінету дошкільної і початкової освіти Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти, співавторка оновлених 1–4 частин програми; *Кравець О. М.*, вчитель географії та економіки, спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист Високопільської спеціалізованої школи – інтернату II–III ст. «Обдарованість» Херсонської обласної ради, співавторка оновленої 9 частини програми; *Кравчук Л. В.*, завідувачка науково-методичного центру дошкільної та початкової освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, співавторка оновлених 1–4 частин програми, редакторка 1–2 частин; *Кошкер А. Й.*, експертка НГО «Інформаційно-дослідний центр "Інтеграція та розвиток"», співавторка оновленої 8 частини програми; *Медведєва Ганна Олексіївна*, експертка НГО «Інформаційно-дослідний центр "Інтеграція та розвиток"», співавторка базових і оновлених 5–13 частин програми; *Микитюк Л. В.*, методист відділу виховної роботи КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»,

співавторка оновленої версії 4, 13 частин програми; *Охредько О. Е.*, історик, експерт ГО «Інформаційно-дослідний центр “Інтеграція та розвиток”», співавтор базової і оновленої версії 13 частини програми, редактор 13 частини; *Нюкало О. В.*, заступник директора з навчально-виховної роботи ЗОШ № 16 м. Бердянська, учитель-методист вищої категорії, співавторка оновленої 4 частини програми; *Пастушенко Н. М.*, кандидат педагогічних наук, заступниця директора КЗ ЛОР «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти», співавторка оновлених 5–12 частин програми, редакторка 5–12 частин; *Пастушенко Р. Я.*, завідувач кабінету розвитку освіти КЗ ЛОР «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти», співавтор оновлених 5–12 частин програми, редактор 5–12 частин; *Смірнов О. К.*, голова ради НГО «Інформаційно-дослідний центр “Інтеграція та розвиток”», співавтор базової версії 5–12 частин програми; *Унгурян І. К.*, кандидат педагогічних наук, викладачка кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, співавторка оновленої версії програми 13 частини, редакторка 13 частини; *Халєєва Л. М.*, відмінник освіти України, учителька початкових класів КЗ «Маріупольська загальноосвітня школа І–ІІІ ст. № 53 Маріупольської міської ради Донецької області», співавторка оновлених 1–4 частин програми; *Чернишова Я. О.*, заступник директора з навчально-виховної роботи Рубіжанської спеціалізованої школи І–ІІІ ст. № 2 Луганської області, співавторка оновлених 1, 3–4 частин програми.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Формування громадянської, міжкультурної та соціальної компетентностей дітей є важливим компонентом розвитку особистості й підготовки її до реалій життя у світі, що швидко змінюється. Саме для набуття практичних навичок і компетентностей для життя й був розроблений наскрізний інтегрований курс «Культура добросусідства».

Його перші програми успішно пройшли апробацію й були схвалені до використання у 2007 р. (лист ІІТЗО МОН України №1.4/18-1306 від 12.06.2007 р.). У 2013 р. курс також отримав гриф Міністерства і науки України (лист ІІТЗО від 30.07.2013 р. №14.1/12-Г-436). У 2015-2018 рр. програми та посібники «Культури добросусідства» були осучаснені й адаптовані до нових нормативних документів про освіту та регіональних особливостей 11 областей України. В основу програм покладено Загальну декларацію прав людини (1948), Декларацію прав дитини (1959), Конвенцію ООН про права дитини (1989), Декларацію принципів толерантності (1995), Європейську рамку компетентностей для освіти впродовж життя (2006), Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини СМ/Rec(2010)7, Європейську хартію про участь молоді в місцевому та регіональному житті (2015), Рамку компетентностей для культури

демократії Ради Європи (2016), Концепцію Нової української школи (2016), Закон України «Про освіту» (2017) та ін.

Мета курсу «Культура добросусідства»

Виховання соціально компетентних, критично мислячих і толерантних осіб, громадян і патріотів своєї Батьківщини, які поділяють демократичні цінності і відповідально ставляться до рідного краю, громади, країни та прагнуть зберігати, розвивати і примножувати природний, економічний і культурний потенціал України.

Мета курсу здійснюється через реалізацію таких завдань:

- Запровадити системний підхід до проведення цілеспрямованої роботи з формування соціальної й громадянської компетентності та однієї з її складових – толерантності (у широкому сенсі, тобто етнічної, релігійної, мовної, гендерної, вікової, соціальної та ін.) не тільки в дітей, а й у їхніх батьків.
- Знизити навчальне та інформаційне навантаження на дітей за рахунок інтеграції тем та акцентувати розвивальну й виховну складову освіти.
- Формувати бачення свого місця в сьогоденні і в майбутньому рідного краю, відповідального і поважного ставлення до рідного краю як основоположного елемента виховання патріота України.
- Формувати стійкий інтерес до життя, культури, проблем регіону; установки на конструктивну діяльність, підвищення соціальної компетентності і відповідальності молоді за добробут рідного краю і країни як невід'ємної складової громадянського обов'язку.
- Формувати вміння вести діалог і переговорний процес, розв'язувати проблемні і конфліктні питання відповідно до демократичних принципів і принципів «культури миру».
- Розвивати критичне мислення, формувати особистісну позицію; уміння продукувати нові конструктивні ідеї.
- Сприяти розвиткові інтеграційних процесів у суспільстві й підвищенню рівня громадянської ідентичності.
- Сприяти набуттю знань і вміння обстоювати свої права та набуттю досвіду активних соціальних дій.
- Протидіяти розвиткові негативних культурних авто- і гетеростерейтипів, знизити відчуття приниженості, дискримінованості, підвищити політкоректність.
- Знизити агресивність дітей, прищепити навички мирного розв'язання конфліктних ситуацій, ознайомити з елементами шкільної медіації (посередництва в розв'язанні конфліктів) і переговорним процесом.

- Розвивати навички успішної міжкультурної комунікації в дітей та їхніх батьків.
- Взаємодіяти у виховній роботі з батьками, з місцевими громадами, національно-культурними товариствами, розвивати діалог у громаді та громадянську компетентність у дорослих.
- Системно, через батьківські збори займатися просвітництвом батьків, сприяти інтеграції родин мігрантів, біженців, ВПО у місцеву спільноту, громаду.
- Сформувати високий рівень адаптаційних можливостей дитини.
- Популяризувати історію та культуру різних етносів, представники яких мешкають на теренах України, а також сучасну культуру регіону.
- Формувати особистісну ефективність і культуру дозвілля.
- Сприяти формуванню екологічної свідомості й природоохоронної поведінки.
- Прищеплювати інтерес до рідної і державної мови, до вивчення мов своїх сусідів, розвивати мовну толерантність і мотивацію до оволодіння іноземними мовами.
- Дати уявлення про різноманітні релігії та конфесії, ментальні особливості сусідів, їхнє світосприймання й цінності.
- Ознайомити з історією регіону і країни через усну історію й компенсувати прогалини, що є в загальнодержавних підручниках з історії України.
- Системно проводити профорієнтаційну роботу, що спрямована на знайомство з професіями, на які є попит у регіоні або які будуть необхідні в майбутньому, зважаючи на перспективи розвитку економіки області.
- Формувати свідоме ставлення до грошей, підприємницькі вміння й ініціативу дитини.

Зміст курсу є інтегрованим. Він систематизує знання учнів, отримані в ході вивчення низки навчальних предметів інваріантної частини Базового навчального плану, і містить нові відомості з аксіології, ботаніки, географії, джерелознавства, екології, етики, етнології, зоології, історії, конфліктології, краєзнавства, культурології, медіаосвіти, мистецтвознавства, мовознавства, основ здоров'я, підприємництва, політології, релігієзнавства, таймменеджменту, технологій, фольклористики та ін. Це дозволяє здобувачеві/здобувачці освіти побачити явища навколишнього життя в їхньому взаємозв'язку і взаємовпливі. А пріоритетність виховних і розвиваючих завдань через активну практичну діяльність сприятиме формуванню певних навичок і моделей поведінки, в першу чергу спрямованих на розвиток особистості, її соціальної компетентності, громадянської відповідальності й повагу до різноманітності.

Компетентнісний потенціал курсу

<i>Ключові компетентності</i>	<i>Компоненти</i>
1. Спілкування державною (і рідною, в разі відмінності) мовами	<i>Уміння:</i> доступно і переконливо висловити думки щодо, використовувати виражальні можливості для опису цих подій і сучасного ставлення до них, реагувати мовними засобами на інформацію; розпізнавати мовні засоби впливу, розрізняти техніки переконування та маніпуляції; вести аргументовану дискусію на відповідну тематику; читати та розуміти перекладені міжнародні нормативно-правові акти, перекладені та адаптовані українською літературною мовою писемні джерела, українські й соціально-політичні публікації з тематики курсу; творити українською мовою (усно і письмово) різноманітні есе, розповіді, рекламні оголошення тощо. <i>Ставлення:</i> поцінування української мови як державної, усвідомлення її як державотворчого чинника та чинника національної ідентичності; повага до державної/рідної (у разі відмінності) мови, зацікавлення її розвитком, розуміння цінності кожної мови; толерантне ставлення до мов національних меншин і корінних народів України; критичне сприймання інформації; толерантне ставлення до альтернативних висловлювань інших людей; розуміння впливу й важливості невербальної комунікації між людьми. <i>Навчальні ресурси:</i> розроблені навчально-методичні матеріали, доповідь, виступ, дискусія, творчі завдання, інтерактивні вправи.
2. Здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами	<i>Уміння:</i> розуміти базову етикетну лексику мовами своїх сусідів, спілкуватися з однолітками, які представляють різні країни, для взаємообміну знаннями, розуміти сигнали невербальної комунікації, заведені в різних культурах. <i>Ставлення:</i> готовність до міжкультурного діалогу, відкритість до пізнання різних культур, розуміння ролі іншої мови як засобу пізнання іншого світу та збагачення власного культурного досвіду, мотивація до вивчення мов своїх сусідів й іноземних мов. <i>Навчальні ресурси:</i> адаптовані художні твори іноземною мовою й у перекладі українською, фольклор, «словничок дружби» тощо.

3. Математична компетентність	<i>Уміння:</i> оперувати цифровими даними, математичними поняттями для пізнання і пояснення подій, явищ та процесів, пов'язаних із природним, культурним, соціальним і економічним потенціалом регіону і країни; перетворювати джерельну інформацію з однієї форми в іншу (текст, графік, таблиця, схема тощо); будувати логічні ланцюжки подій, вчинків; використовувати статистичні матеріали в роботі над темами курсу, розуміти історичну хронологію та мати уявлення про літочислення в різних культурах. <i>Ставлення:</i> усвідомлення варіативності та значущості математичних методів, прагнення обирати раціональні способи пояснення подій минулого та сьогодення, причин і можливих шляхів розв'язання сучасних соціальних, політичних, економічних проблем. <i>Навчальні ресурси:</i> запропоновані в посібниках життєві ситуації із цифровим компонентом; творчі завдання, джерела із статистичними даними у формі діаграм, таблиць, графіків тощо.
4. Компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій	<i>Уміння:</i> пояснювати та оцінювати вплив природного середовища на життя людини в минулому й сучасності; розкривати зміст і значення господарських, промислових, наукових і науково-технічних впливів на життя людини і соціуму. Характеризувати природні ресурси та людський капітал регіону й можливості їхнього використання з мінімальною шкодою природі; адекватно реагувати на ризики екологічних загроз, долучаючись до громадських акцій на захист природи; елементарні техніки побудови житла; виготовляти іграшки та сувеніри, посильно допомогати під час приготування їжі, прибирання, ремонту одягу, виготовлення подарунків, толоки, розчистки джерела чи кринички тощо. <i>Ставлення:</i> визнання цінності природних ресурсів і важливості їхнього раціонального використання; сприйняття екологічних загроз як особистісно значущих; відповідальне ставлення до хатніх обов'язків, без розподілу їх на «чоловічі» та «жіночі». <i>Навчальні ресурси:</i> матеріал про природні ресурси в регіонах України та країн світу, про заощадження природних ресурсів, про захист довкілля, відповідні творчі і практичні завдання щодо технології побудови

	житла, виготовлення іграшок і сувенірів, приготування страв тощо.
5. Інформаційно-комунікаційна компетентність	<i>Уміння:</i> працювати з різними джерелами інформації, критично їх оцінювати й диференціювати; використовувати цифрові технології для пошуку потрібної інформації, її перевірки і впорядкування; створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми, мультфільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх; виявляти маніпуляції інформацією в процесі аналізу повідомлень електронних медіа; виявляти джерела та авторів інформації, робити коректні посилання, користуватися електронними інструментами для планування й організації свого часу, для онлайн-навчання; безпечно та екологічно спілкуватися в соціальних мережах і вміти захищати особисту інформацію. <i>Ставлення:</i> дотримуватися визначених норм поведінки і моральних правил у роботі з інформацією за проблематикою курсу, зокрема дотримуватись авторського права; відповідальне ставлення до поведінки в соціальних мережах і в Інтернеті. <i>Навчальні ресурси:</i> електронні цифрові ресурси, цифрові бібліотеки, розроблені вправи та творчі завдання.
6. Навчання впродовж життя	<i>Уміння:</i> визначати власні навчальні цілі; аналізувати процес власного навчання, відстежувати зміни у сприйнятті інформації; критично аналізувати й узагальнювати здобуті відомості й досвід; формувати мотивацію до навчання, набувати навичок самостійного навчання; здобування знань упродовж життя. <i>Ставлення:</i> ціннісне ставлення до освіти, відкритість до сталого самонавчання, бажання ділитися знаннями з інш. <i>Навчальні ресурси:</i> спеціально розроблені завдання для виявлення й формування мотивації до навчання, організації свого навчального часу.
7. Інноваційність. Ініціативність і підприємливість	<i>Уміння:</i> брати на себе відповідальність, ініціювати зміни, проекти; зважений підхід до ухвалення рішень; розуміти різноманітність й актуальність професій та спеціалізацій, використовувати власний досвід і досвід дорослих для вибору життєвих стратегій; виявляти можливості й загрози для майбутньої професійної та підпри-

	емницької діяльності у своєму регіоні; поширювати знання про них у власній громаді; генерувати нові ідеї, оцінювати переваги й ризики, вести перемовини, працювати самостійно і в групі; планувати, організовувати, реалізовувати індивідуальні чи командні проекти (в т. ч. дослідницько-пошукового характеру), представляти їхні результати. <i>Ставлення:</i> ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення, вміння організовувати свою діяльність для досягнення цілей, усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовність до втілення в життя ініційованих ідей, прийняття власних рішень; повага до будь-якої праці, гнучкість і відкритість до нового; мотивація до оволодіння 2–3 різними професіями, в т. ч. робочими; готовність використовувати досвід, набутий під час вивчення курсу, для самопізнання й досягнення добробуту; розуміння відповідальності за власний добробут у майбутньому; усвідомлення важливості дотримання етичних норм у практичній діяльності. <i>Навчальні ресурси:</i> особисті історії людей, творчі завдання та інтерактивні вправи, пов'язані із профорієнтацією, підприємливістю та командуванням.
8. Громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей	<i>Уміння:</i> толерантно ставитися до оточуючого різноманіття, критично аналізувати джерела масової інформації для протистояння деструктивним і маніпулятивним технікам впливу; знаходити переконливі приклади вирішення конфліктів; працювати в групі, досягати взаєморозуміння та налагоджувати співпрацю, використовуючи власний і чужий досвід; бути активним і відповідальним членом громади, який знає права людини і громадянина і вміє їх реалізовувати; займатися волонтерською діяльністю; ухвалювати зважені рішення, спрямовані на розвиток місцевої громади і суспільства; ефективно співпрацювати з іншими, ініціювати та реалізовувати проекти. <i>Ставлення:</i> ідентифікування себе як особистості й громадянина України; усвідомлення цінності людини (її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканості й безпеки); співпереживання за долю рідних і близьких, інших осіб, що потребують допомоги і підтримки; пошанування досвіду й цінностей власного й інших народів, дер-

	жав, релігій і культур; толерантне сприйняття і ставлення до життєвої позиції іншого, волонтерство. Підтримка громадських проектів та ініціатив. <i>Навчальні ресурси:</i> розроблені матеріали в НМК, участь у шкільних заходах і акціях, робота в малих групах, проектна діяльність, інтерактивні вправи, кейси, рольові та симуляційні ігри.
9. Культурна компетентність. Обізнаність та самовираження у сфері культури	<i>Уміння:</i> образно мислити та уявляти; інтерпретувати твори мистецтва; розвивати власну національно-культурну ідентичність у сучасному багатокультурному світі; окреслювати основні тенденції розвитку теми миру та злагоди в культурі минулого та сьогодення, осмислювати твори мистецтва в історичному контексті, виявляти вплив культури на особу; дотримуватися правил поведінки при відвідуванні пам'яток і музеїв, норм етнічного та сучасного європейського етикету при відвідуванні сусідів чи прийомі гостей, під час участі в етнічному чи релігійному святах, відвідуванні культових споруд тощо. <i>Ставлення:</i> свідоме збереження і розвиток власної національної культури, повага до культур інших народів; відповідальна поведінка та піклування про святі та пам'ятні місця представників різних культур; охорона пам'яток культури й мистецтва; відкритість до міжкультурного діалогу, поважне ставлення до місцевих традицій і культур <i>Навчальні ресурси:</i> твори мистецтва, творчі проекти, інтерактивні заняття, екскурсійні маршрути, зустрічі з представниками різних культур у форматі «Живої бібліотеки» тощо.
10. Екологічна компетентність	<i>Уміння:</i> надавати допомогу собі й тим, хто її потребує; ухвалювати рішення, обмірковуючи альтернативи і прогнозуючи наслідки для здоров'я, добробуту і безпеки людини, організувати свій режим роботи й відпочинку; піклуватися про екологічність інтер'єру помешкання де живе й навчається, про здорове харчування, заняття спортом, активний відпочинок тощо. <i>Ставлення:</i> відповідальне ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей; дотримання морально-етичних і правових норм; ціннісне ставлення до навколишнього середовища як до потенційного джерела здоро-

	в'я, добробуту та безпеки людини і спільноти, усвідомлення важливості бережливого природокористування, відповідальність за власну діяльність у природі; усвідомлення значення здоров'я до самовираження та соціальної взаємодії. <i>Навчальні ресурси:</i> природоохоронні, соціальні і економічні проекти, інтерактивні заняття, моделювання ситуацій, творчі відповідні завдання в посібниках.

Програми охоплюють такі складові:

Особистісні:

- вмотивованість та спрямованість на активну і творчу участь у суспільному житті;
- ціннісні орієнтири, що ґрунтуються на усвідомленні необхідності підтримки громадянського миру та злагоди і своєї відповідальності за долю країни перед нинішніми та майбутніми поколіннями, на ідеях патріотизму, любові та поваги до Батьківщини, на визнанні рівноправності, поваги прав людини та людської гідності, взаємовпливу культур.

Предметні:

- відданість гуманістичним і демократичним цінностям, патріотизму і громадянськості;
- розуміння значення комунікації в міжособистісному спілкуванні;
- вміння взаємодіяти в ході виконання групової роботи, вести діалог, брати участь у дискусії, аргументувати власну точку зору;
- знайомство з окремими прийомами і техніками подолання конфліктів;
- знання низки ключових понять, базових для шкільного суспільствознавства, науки соціальної психології; вміння пояснювати їх із позицій соціальної дійсності;
- знання нових можливостей для комунікації в сучасному суспільстві;
- вміння використовувати сучасні засоби зв'язку і комунікації для пошуку та обробки необхідної соціальної інформації.

Метапредметні:

- вміння пояснювати явища і процеси соціальної дійсності з наукових, соціально-філософських позицій;
- визначення власного ставлення до явищ сучасного життя, формулювання своєї точки зору;
- здатність аналізувати реальні соціальні ситуації, вибирати адекватні способи діяльності й моделі поведінки в рамках реалізованих соціальних ролей;

- оволодіння різними видами публічних виступів;
- оцінка своєї поведінки, рис особистості з урахуванням думки інших людей, у тому числі для коригування власної поведінки в довкіллі.

Структура програм інтегрованого курсу «Культура добросусідства»

Структура і зміст курсу «Культура добросусідства» для ЗЗСО відповідають вимогам «Державного стандарту початкової освіти», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87 і «Закону про освіту». «Культура добросусідства» для ЗЗСО є логічним продовженням програми «Український віночок. Регіон». Він складається з 12 взаємопов'язаних і структурно одноманітних програм – частин (по 35 годин на рік), кожна із яких є самодостатньою й має свою назву, що відображає провідну ідею змістової складової цієї частини. Програма 13-ї частини курсу «Культура добросусідства» для ЗЗСО «Я. Ми. Країна» дещо відрізняється за своєю структурою від попередніх 12-ти частин. Вона розроблена для проведення виховних годин / годин спілкування й може бути використана класними керівниками/класоводами/кураторами груп у середній і старшій школі (з 5 по 12 класи), у коледжах, професійно-технічних училищах, а також для розвитку громадянської освіти дорослих. Також її можна використовувати для факультативних занять і гурткової та позашкільної роботи.

Програма курсу є циклічною: низка інтегрованих тем у програмах школи першого ступеня перегукуються з темами програми для дошкільників «Український віночок». Деякі із тем програм початкової школи мають продовження у програмах середньої школи й потім поглиблюються і резюмуються у програмах для старшої школи. Тож програми «Культури добросусідства» не мають обов'язкової прив'язки до певного класу й віку дитини. Отже, комплекс програм «Культури добросусідства» для ЗЗСО складається з таких компонентів:

- Частина 1: «Я, моя сім'я, мої сусіди» (може бути використана з 1 по 5 класи);
- Частина 2: «Місце, де ми живемо» (може бути використана з 2 по 6 класи);
- Частина 3: «Учимося, працюємо та відпочиваємо разом» (може бути використана з 3 по 7 класи);
- Частина 4: «Цінуймо край – пишаймося Україною» (може бути використана з 4 по 8 класи);
- Частина 5: «Багатоголосся нашого краю» (може бути використана з 5 по 10 класи);
- Частина 6: «Подорож у минуле й майбутнє нашого краю» (може бути використана з 6 по 11 класи);
- Частина 7: «Палітра культур і релігій» (може бути використана з 7 по 12 класи);

- Частина 8: «Гостинний край» (може бути використана з 8 по 12 класи);
- Частина 9: «Процвітання в єдності» (може бути використана з 9 по 12 класи);
- Частина 10: «Шляхами минулого й сьогодення» (може бути використана з 10 по 12 класи);
- Частина 11: «Українська мозаїка: чудове різноманіття» (може бути використана з 11 по 12 класи);
- Частина 12: «Я і наш край сьогодні і завтра» (може бути використана в 12 класі, у вишах);
- Частина 13: Програма для виховних годин «Я. Ми. Країна» (може бути використана з 5 по 12 класи, коледжах, вишах).

Базова версія програми курсу «Культура добросусідства» для ЗЗСО у 2003 р. створювалася з урахуванням обов'язкових тематичних ліній під такими умовними назвами: «Аксіологія», «Географічне середовище», «Історія», «Конфліктологія», «Мова сусіда», «Традиційна і сучасна культура», «Пошуково-дослідна робота». Однак у посібниках всі теми програм були подані в інтегрованому вигляді. Тож і в оновленій версії «Культури добросусідства» для ЗЗСО немає розділів, а лише інтегровані теми.

Особливості викладання курсу

Навчальний курс «Культура добросусідства» може бути введений, починаючи з будь-якого класу, як спецкурс або факультатив за рахунок годин варіативної складової навчальних планів (35 годин на рік). Програми і навчально-методичний комплекс для початкової школи можуть бути також використані в рамках Нової української школи для «ранкових зустрічей», годин спілкування, або як матеріали для створення вчителем власних програм, або як регіональний варіант інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Адже частини 1–12 програми «Культура добросусідства» для ЗЗСО побудовані з урахуванням регіональної специфіки, що особливо помітно у відповідних посібниках.

У кожній із частин програми представлено від 22 до 30 інтегрованих тем на 35 навчальних годин протягом року. Кількість годин, відведених на вивчення кожної теми варіюється. Вона залежить від вікових особливостей дітей, актуальності тем і потреб класного колективу тощо, тому розподіл годин між темами залишається на розсуд учителя/вчительки. За потреби до 20% часу (у межах відведених 35 навчальних годин впродовж року) учитель/вчителька може використати на введення нових тем, окремо не зазначених у програмі, але важливих і актуальних для дітей і класного колективу в цей час, наприклад, «Бережливість», «Плітки», «Попереджаємо сварку» тощо. Порядок викладання тем у календарному плануванні також може бути змінений вчителем/вчителькою.

Основною формою проведення занять за програмами курсу є інтерактивний урок. Також це можуть бути інсценізація (драматизація), дебати, дискусія,

екскурсія, «жива бібліотека», кіноклуб, подорож, свято, творча майстерня, симуляційна гра, розробка і презентація проектів, тренінг, форум-театр тощо.

Під час роботи за курсом «Культура добросусідства» учитель/вчителька мають дотримуватися таких рекомендацій:

- Акцентувати увагу на загальнолюдських цінностях, на тому, що об'єднує, й на особливостях, якими ми цікаві одне одному;
- базуватися на особистому досвіді дитини й членів її родини;
- використовувати абетковий принцип будь-якого переліку (культур, мов, об'єктів, персоналій тощо), бути політкоректними у використанні термінів;
- виокремлювати в кожній темі, у кожному занятті ціннісний і мотиваційний аспекти: дитина має розуміти, навіщо вона отримує певні знання, навички, емоції й як вона їх буде використовувати тут і зараз;
- вибирати завдання за принципом «краще менше, та краще», адаптувати до потреб та рівня розвитку дітей у класі і не прагнути досягнути всіх заявлених до теми результатів навчання і компетентностей;
- матеріал про різні культури, мови, персоналії релігії тощо має подаватися у позитивному ключі або нейтрально;
- наведені у посібниках тексти діти не завчають і не переказують, а розповідають про своє ставлення до них, виокремлюють головну думку чи емоцію. Розуміння важливіше за знання;
- наводити різні точки зору на історичні факти, етимологію слова, одну й ту ж подію тощо, ставити проблемні питання;
- на заняттях по «Культурі добросусідства» діти мають говорити більше, ніж учитель/вчителька;
- дотримуватися тематичного принципу – в «Культурі добросусідства» немає тем, присвячених тільки одній етнічній культурі чи релігії;
- не карати дитину за відповіді, які не подобаються або які, на Вашу думку є помилковими. Не шукати єдиної правильної відповіді – процес важливіший за результат;
- не розділяти дітей в класі за гендерною, конфесійною, етнічною та ін. ознаками;
- пропонувати дітям завжди однаковий розмір текстів, присвячених історії та культурі різних груп, персоналіям і т. ін.;
- діти мають йти з «Культури добросусідства» із позитивом і корисними практичними знаннями та навичками для життя!

Оцінювання

Під час реалізації програми очікувані результати освітньої діяльності учнів/учениць включають такі компоненти:

Ціннісний. Керуючись системою демократичних цінностей, орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя України, визначати власну позицію, розуміти ієрархію власних цінностей та толерантно ставитися до ієрархії цінностей іншої людини; усвідомлювати цінність розвитку та навколишнього різноманіття.

Діяльнісний (технологічний) – використовувати процедури і технології захисту власних інтересів, прав і свобод – своїх та інших громадян; виконання громадянських обов'язків у межах місцевої громади, держави.

Процесуальний (особистісно-творчий) – використовувати способи діяльності й моделі поведінки в межах чинного законодавства України, що відповідають інтересам самореалізації і захищають права людини та громадянина; робити свідомий вибір і використовувати демократичні технології прийняття індивідуальних та колективних рішень, використовуючи власні інтереси, інтереси та потреби інших громадян.

Знаннєвий – знання і критичне розуміння себе, мови та комунікації, світу (політики, права, прав людини, культур, релігій, історії, медіа, економіки/ощадливості, оточення, сталого розвитку).

Ефективність викладання курсу вимірюється спеціально розробленим для цього психологічним інструментарієм. У початковій школі і в 5–6 класах це анкета психолого-педагогічного спостереження, яка заповнюється й аналізується учителем на початку та наприкінці навчального року. У 7–12 класах – це дві анкети та малюнковий тест, які заповнюють самі діти також 2 рази на рік, а учитель/вчителька аналізує їх разом із шкільним психологом.

Оцінювання успішності роботи дітей за курсом «Культура добросусідства» зазвичай здійснюється вербально не тільки в початковій, але й у середній школі. Результатом роботи дитини за курсом може бути виконання будь-якого творчого завдання, міні-дослідження чи проекту. Якщо педагогічна рада навчального закладу ухвалить рішення про оцінювання спецкурсу в 5–12 класах, шкала оцінки успішності дитини, зважаючи на специфіку курсу «Культура добросусідства», має вар'ювати у межах від 9 до 12 балів. Поточне оцінювання проводиться на розсуд учителя залежно від вікових, регіональних можливостей і календарного планування й здійснюється, спираючись на психолого-педагогічне спостереження. Форми поточного і підсумкового оцінювання обираються за активної участі учнів і можуть бути індивідуалізовані.

Викладання курсу може здійснюватися вихователями, методистами і психологами закладів дошкільної освіти; вчителями початкових класів і вчителями-предметниками, шкільними психологами, соціальними працівниками, класними керівниками; викладачами вишів будь-якої спеціальності, кураторами груп за умови проходження ними відповідної методичної підготовки.

ЧАСТИНА 1. ПРОГРАМА «Я, МОЯ СІМ'Я І МОЇ СУСІДИ»

Очікувані результати	Теми і зміст інтегрованих занять
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про курс «Культура добросусідства»; · <i>пояснює</i> роль і значення доброго сусідства, співробітництва і доброзичливості в родині; · <i>пояснює</i>, що означає вислів «бути людиною»; · <i>пояснює</i>, чому люди перебувають разом, взаємодіють; · <i>залучає</i> людей, зокрема й тих, які відрізняються від нього/неї, до спілкування, гри, навчання; · <i>уважно вислуховує</i> думку співрозмовника; · <i>надає допомогу</i> тим, хто її потребує, і <i>висловлює вдячність</i> за підтримку; · <i>встановлює</i> дружні стосунки з дітьми своєї та іншої статі, расової та культурної належності, з дітьми з інвалідністю; · <i>усвідомлює</i> свої бажання й може про них розповісти; · <i>висловлює</i> свій погляд на ситуацію, шануючи гідність інших; · <i>обговорює</i> зміст і форму простого медіатексту (мультфільм), виявляє (з допомогою вчителя/вчительки) очевидні ідеї у простих медіатекстах; · <i>встановлює</i>, що, попри неповторність кожного, усі люди рівні.	1. Учимося жити в доброму сусідстві
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i>, що комунікація між людьми може відбуватися не тільки за допомогою мовлення, а й невербально – за допомогою рухів, міміки, погляду; · <i>уживає</i> відповідну до ситуації спілкування лексику і не-словесні засоби (жести, міміка тощо); · <i>усвідомлює</i>, що можна розповісти про себе чи передати інформацію через малюнки; · <i>намагається</i> відтворити власне бачення себе у сучасному й майбутньому через малюнок чи пантоміму; · <i>розповідає</i>, якими професіями він/вона хотів/хотіла би оволодіти в майбутньому; · <i>обговорює</i> зміст і форму простого медіатексту (мультфільм);	2. Учимося знайомитися й приятелювати зі своїми однокласниками, сусідами та іншими людьми

· <i>виявляє</i> (з допомогою вчителя/вчительки) очевидні ідеї у простих медіатекстах; · <i>розпізнає</i> емоції співрозмовника і пояснює власну реакцію на них; · <i>моделює</i> ситуації / грає в рольові ігри, у яких підтримує та підбадьорює інших; · <i>розпізнає</i> ситуації (з казок, оповідань, власного досвіду), у яких хтось зазнав образ, пояснює, як в них діяти; · <i>застосовує</i> елементарні правила вербального і невербального етикету при знайомстві з іншими людьми; · <i>висловлює припущення</i>, чому люди стають товаришами, однокласниками, друзями / опонентами, супротивниками, ворогами; · <i>вчить</i> пізнавати себе і навколишній світ шляхом спостереження.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>активно</i> використовує рідну мову в різних комунікативних ситуаціях з однокласниками; · <i>розповідає</i> своєю першою (рідною) та державною (якщо не збігається з першою/рідною) малі форми дитячого фольклору (забавки, лічилки, мирилки, віршики тощо); · <i>усно</i> висловлює свої думки, почуття про друзів-однокласників, друзів-сусідів; · <i>пояснює</i>, що всі люди мають право на спілкування рідною мовою; · <i>розповідає</i>, що державна мова об'єднує всіх мешканців країни, тому кожен/кожна має її знати; · <i>пояснює</i>, для чого вживати ввічливі слова; · <i>виявляє</i> любов до читання, відчуття краси слова, повагу до інших, нерідних для дитини мов; · <i>пояснює</i> роль мови для ефективного спілкування та культурного самовираження; · <i>виявляє готовність</i> вживати українську мову в різних життєвих ситуаціях; · <i>виокремлює</i> незрозумілі слова з усних та писемних текстів; · <i>запитує</i> про значення незрозумілого слова.	3. Рідна мова, державна мова, мови наших сусідів
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>перепитує</i> співрозмовника для уточнення інформації; · <i>розпізнає</i> емоції співрозмовника і пояснює власну реакцію на них;	4. Учимося спілкуватися різними мовами

· <i>уживає</i> відповідну до ситуації спілкування лексику і не-словесні засоби (жести, міміка тощо); · <i>розмірковує</i> про рівні права й можливості, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети; · <i>привчається</i> цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікувати себе як громадянина України; · <i>з повагою</i> ставиться до незнайомих мов та етикету привітань у різних культурах; · <i>запитує</i> про значення іншомовних слів; · <i>ознайомлюється</i> з простими висловлювання іноземною мовою та мовами своїх найближчих сусідів (представників різних культур, що мешкають у населеному пункті чи краї); · <i>розуміє</i> прості висловлювання іноземною мовою, спілкується нею у відповідних ситуаціях; · <i>володіє</i> елементарною етикетною лексикою (до 10 слів та словосполучень) мовами своїх найближчих сусідів і може її застосовувати; · <i>має мотивацію</i> до вивчення інших мов	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>визначає та описує</i> місце свого проживання; · <i>висловлює усно і письмово</i> свої думки, чітко й аргументовано розповідає про назви свого населеного пункту; · <i>розпізнає</i> державні символи України та символи свого краю, шанобливо ставиться до них; · <i>знайомиться</i> з картою України та області, <i>показує</i> розташування на них своєї області та району (міста); · <i>розповідає</i>, що його/її рідний край – це частина України; · <i>розвиває уміння і навички</i>, необхідні для подальшої навчальної діяльності; · <i>вчиться здобувати</i> нову інформацію й застосовувати її; · <i>окреслює</i> власні навчальні цілі, способи їхнього досягнення; · <i>ідентифікує себе</i> як учасника громади свого краю та громадянина України; · <i>запитує</i>, щоб довідатися більше про назви свого населеного пункту, водойми, місцевості; · <i>залучається</i> до різних видів мистецької творчості: образотворче та музичне мистецтво, зокрема малювання та розфарбовування символів та мапи регіону та України.	5. Мій край на мапі України

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>співвідносить</i> об'єкти та явища живої і неживої природи з їхніми зображеннями/описами, і навпаки; · <i>запитує</i>, щоб довідатися більше про природу; · <i>пояснює</i> важливість впливу питної води та «зелених островів» на організм людини; · <i>дізнається</i>, чому і як потрібно осядно використовувати природні ресурси – воду, зелені насадження тощо; · <i>розповідає</i> про правила поведіння під час відпочинку на природі (в лісі, у водоймах) та застосовує їх на практиці; · <i>прибирає</i> за собою сміття й намагається його сортувати; · <i>бере участь</i> разом із дорослими в безпечних екологічних акціях на захист довкілля (прибирання сміття, посадка дерев, квітів, розчистка джерел тощо); · <i>описує</i> об'єкти природи своєї місцевості за певними знаками; · <i>збагачує</i> словниковий запас слів із зазначеної теми	6. Рельєф. Водойми. «Зелені острови»
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>вчиться</i> здобувати нову інформацію й застосовувати її; · <i>вчиться</i> пізнавати себе і навколишній світ шляхом спостереження; · <i>цікавиться</i> походженням назв населених пунктів, вулиць і географічних об'єктів; · <i>з повагою</i> ставиться до різних тлумачень походження назв та їхнього перекладу; · <i>обговорює</i> з іншими інформацію, яка зацікавила; · <i>розповідає</i> про свій населений пункт, вулицю; · <i>створить</i> власні художні тексти малих жанрів, зокрема загадки про свій населений пункт; · <i>малює ілюстрації</i> до знайомого простору (своєї вулиці); · <i>моделює</i> своє бачення майбутнього рідного населеного пункту; · <i>пояснює</i> роль ілюстрації; · <i>створює нові слова та елементарні письмові повідомлення</i> (наприклад, назва нової вулиці свого населеного пункту); · <i>збагачує</i> власний словниковий запас.	7. Назви довкола нас. Історія назви мого міста, вулиці
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розрізняє</i> номінали купюр національної валюти України, зображення на купюрах;	8. Секрети гривні: кишенькові історії

· <i>розповідає</i> елементарні відомості про історію національної грошової одиниці; · <i>спостерігає та розмірковує</i> щодо ролі кожного елемента купюри (причина назви, зображення на купюрі, способи захисту грошей тощо); · <i>знайомиться з поняттями</i>: банк, договір, купюра, споживач, торгівля, заощадження, заробітна платня, пенсія, кишенькові гроші; · <i>дізнається про право власності</i>: недоторканність власності кожної людини; · <i>розмірковує</i> над вибором перспективи витрачання та заощадження, вчиться протистояти щоденним спокусам та досягати кінцевої мети; · <i>практикує</i> свідоме ставлення до грошей; · <i>має уявлення</i> про те, що є економічним насильством і як Закон України про протидію домашньому насильству захищає дитину.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, навіщо людині ім'я; · <i>розповідає</i> про своє ім'я та прізвище, їхню історію; · <i>має уявлення</i> про те, що в Україні кожна людина має право на ім'я, а також на запис її прізвища та імені відповідно до своєї національної традиції; · <i>сприймає</i> на слух казку й бере участь у її обговоренні; · <i>ставить запитання</i> до усного повідомлення для отримання додаткової інформації; · <i>досліджує</i> походження імен та прізвищ свого роду; · <i>формулює</i> запитання до батьків, інших родичів про історію родини і <i>передає</i> в різних формах цю інформацію; · <i>розпитує</i> старших людей про минуле; · <i>уважно вислуховує</i> думку співрозмовника, висловлює свій погляд, шануючи гідність інших; · <i>малює ілюстрації</i> до опрацьованого тексту; · <i>з повагою ставиться</i> до будь-яких імен та прізвищ, зокрема й іншомовного походження, а також незвичних чи застарілих.	9. Історія наших імен і прізвищ
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i> значення рідних людей для кожної людини; · <i>пояснює</i>, які почуття пов'язують його/її з близькими людьми, <i>висловлює</i> припущення про те, чим вони умовлені;	10. Ставлення до батьків і літніх людей

· <i>розмірковує</i> над ставленням батьків до дітей і дітей до батьків, до старших і молодших дітей у родині; · <i>описує</i> узвичаєні правила життя своєї сім'ї, пояснює їхнє значення для себе; · <i>пояснює</i> правила моральної поведінки вдома; · <i>описує</i> й <i>обмірковує</i> свої права й обов'язки в сім'ї; · <i>має уявлення</i> про те, як Закон України про протидію домашньому насильству захищає дитину і куди можна звернутися по допомогу у разі необхідності; · <i>розрізняє</i> ситуації, коли він/вона або інші люди потребують допомоги; · <i>розповідає</i> як саме надає допомогу тим, хто її потребує, і висловлює вдячність за підтримку; · <i>взаємодіє</i> із батьками, іншими родичами під час пошуку прислів'їв та приказок своєю рідною мовою про батьків і ставлення до дорослих; · <i>добирає</i> приклади із власного досвіду, які свідчать про його/її відповідальне ставлення до людей літнього віку; · <i>складає</i> перелік чеснот/рис характеру, якими має володіти людина.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>збагачує</i> власний словниковий запас з даної теми; · <i>залучає</i> родичів до спілкування, навчання, зокрема над роботою з картою, складання родовідного дерева; · <i>складає</i> разом із рідними своє родовідне дерево; · <i>висловлює</i> свої думки, почуття про свій родовід; · <i>розмірковує</i> над розкриттям понять сім'я, родина, покоління, рід, родовідне дерево; над цінністю родинних зв'язків і взаємопідтримки; · <i>розвиває уміння і навички</i>, необхідні для подальшої навчальної діяльності, зокрема робота з мапою – пошук місць минулого і сучасного проживання своїх родичів; · <i>навчається</i> працювати самостійно; · <i>підтримує й ініціює</i> діалог на теми, які викликають зацікавлення; · <i>показує</i> розташування своєї держави на карті світу чи Європи і місця, де колись жили чи живуть родичі.	11. Мій родовід. Звідки родом мої предки
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i> чому люди перебувають разом, взаємодіють; значущість уважного та поважного ставлення до інших;	12. Мої сусіди. Як ми стали сусідами

· <i>переконує</i> у важливості поваги до інших, спираючись на власний досвід і доступні джерела (почуте, прочитане); · <i>висловлює</i> свої думки про те, які якості повинні мати добрі сусіди; · <i>описує</i> за малюнком національні костюми різних спільнот, що мешкають у краї; · <i>залучається</i> до різних видів мистецької творчості (образотворче та музичне мистецтво, хореографія, театр тощо); · <i>називає</i> представників різних культур, які живуть у регіоні; · <i>звертається, вітається, прощається, дотримуючись</i> норм мовленнєвого етикету національних меншин і представників діаспор у регіоні, корінних народів України; · <i>розвиває навички</i> міжкультурного спілкування; · <i>активно використовує</i> рідну мову в різних комунікативних ситуаціях, в освітньому процесі, культурному житті громади; · <i>навчається</i> працювати самостійно і в групі; · <i>цінує</i> мир і злагоду в колективі, громаді; · <i>демонструє</i> повагу до інших й позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей оточення людей; відкритість до культурного різноманіття; · <i>розмірковує</i> про <i>цінність</i> і ресурс культурного розмаїття різних народів й ідентифікує себе як громадянина/громадянку України; · <i>залучає</i> людей, зокрема й тих, які відрізняються від нього, до спілкування, гри, навчання; · <i>уважно вислуховує</i> думку співрозмовника; · <i>висловлює</i> свій погляд, шануючи гідність інших .	Національні барви рідного краю
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>демонструє</i> знання та критичне розуміння себе; · <i>описує</i> зміни власних емоцій, почуттів (настрою) і <i>порівнює</i> плив різних емоцій та почуттів на себе та інших; · <i>використовує</i> доречно поширені графічні зображення різних емоцій; · <i>звертається, вітається, прощається, дотримуючись</i> норм мовленнєвого етикету в різних культурах краю; · <i>використовує</i> ввічливі слова; · <i>висловлює</i> усно і письмово свої думки, почуття щодо вирішення суперечливих питань; · <i>розвиває навички</i> міжкультурного спілкування;	13. Учимось вирішувати суперечливі питання

· <i>розвиває уміння і навички, необхідні для подальшої життєвої діяльності, зокрема ненасильницької комунікації і взаємодії із сусідами на вулиці, в багатоповерхових будинках тощо;</i> · <i>розвиває гнучкість та адаптивність, аналітичне та критичне мислення;</i> · <i>розмірковує про те, що одну й ту саму річ двоє людей можуть бачити та сприймати по-різному;</i> · <i>коректно реагує на висловлювання, з яким не погоджується;</i> · <i>розповідає, спираючись на власний досвід, про шляхи вирішення конфліктів;</i> · <i>пропонує власний спосіб подолання наслідків суперечок негативного розвитку конфліктних ситуацій;</i> · <i>виявляє повагу до опонента;</i> · <i>пояснює, чому треба ставитися з повагою до інших;</i> · <i>вчиться конструктивно діяти в конфліктних ситуаціях;</i> · <i>встановлює дружні стосунки з дітьми своєї та іншої статі;</i> · <i>розмірковує про цінність ефективної співпраці.</i>	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>усно висловлює свої думки і почуття, чітко пояснює алгоритм дій гри;</i> · <i>пояснює правила гри й розуміє важливість їхнього дотримання;</i> · <i>описує різницю між дитинством сучасних дітей та у минулому (одяг, іграшки, заняття тощо);</i> · <i>встановлює, чим його/її дитинство відрізняється від дитинства старших родичів;</i> · <i>розмірковує про роль вербальної і невербальної комунікації для ефективного спілкування, знайомства, взаємодії та культурного самовияву в іграх;</i> · <i>активно використовує рідну мову в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в грі;</i> · <i>вчиться розуміти прості висловлювання «мовою сусідів» та іноземною мовою в умовах опосередкованого міжкультурного спілкування;</i> · <i>розвиває навички міжкультурного спілкування;</i> · <i>розвиває уміння і навички, необхідні для подальшої навчальної діяльності через гру;</i> · <i>навчається працювати в групі;</i>	14. Учимося грати в ігри наших бабусь і дідусів. Ігри, спрямовані на знайомство і взаємодію

· <i>зголошується</i> до виконання різних ролей у грі, навчанні; · <i>співпрацює</i> з іншими для досягнення спільної мети; · <i>дотримується</i> правил етичної поведінки під час гри взаємодії з однолітками та дорослими; · <i>конструктивно діє</i> в конфліктних ситуаціях, які з'являються під час гри, попереджаючи ескалацію конфлікту; · <i>розмірковує</i> цінність культурного різноманіття; · <i>цікавиться</i> фольклором (іграми, лічилками, пісеньками, примовлянками в грі тощо) і культурою своїх рідних і своїх сусідів; · <i>ставиться</i> з повагою до культурних традицій своєї родини і своїх сусідів; · <i>ініціює</i> спільні нові ігри, розваги; · <i>складає</i> правила для своєї гри.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пізнає</i> себе і навколишній світ за допомогою спостереження та дослідження у навколишньому світі; · <i>досліджує</i> природні об'єкти, використовуючи доступне обладнання; · <i>проявляє</i> допитливість з тем взаємозв'язку людини і природи; · <i>озповідає</i> про елементарні взаємозв'язки в природі; · <i>усно висловлює</i> свої думки та почуття про взаємозв'язок діяльності людини і природи; · <i>розуміє</i> правила природоохоронної поведінки; · <i>пояснює</i> загрозу для довкілля дій людини (вирубання лісів, забруднення повітря та води); · <i>розповідає про досвід</i> своєї родини з ощадного використання природних ресурсів (наприклад, збирання та утилізації сміття, зокрема харчових відходів, збереження водних ресурсів); · <i>вчиться</i> здобувати нову інформацію; · <i>навчається</i> працювати самостійно і в групі, опановуючи уміння і навички, необхідні для подальшої навчальної діяльності; · <i>розвиває</i> природні здібності, творчо виражає себе через малювання.	15. Що таке екологія. Взаємозв'язок діяльності людини і природи
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i> негативні наслідки для довкілля деяких дій людини, а саме: викидання сміття у лісах, парках, заб-	16. Чому треба берегти природу

руднення водойм і повітря, вплив штучних матеріалів та рукотворних об'єктів; • <i>розповідає</i>, чому і як потрібно ощадно використовувати природні ресурси – воду, тепло, електроенергію; як бережливе ставлення до їжі, одягу, книжок, предметів побуту зберігає природу; • <i>розповідає про досвід</i> своєї родини з ощадного використання природних ресурсів (наприклад, збирання та утилізації сміття, зокрема харчових відходів, збереження водних ресурсів); • <i>ініціює пропозиції</i> ощадного використання природних ресурсів у близькому середовищі (клас, школа, громада тощо); • <i>сортує</i> сміття (папір, пластик, скло, метал); • <i>поважає та дотримується</i> правил поведінки в природі; • <i>дбає</i> про власне здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримується здорового способу життя; • <i>складає</i> правила природоохоронної поведінки; • <i>розвиває</i> допитливість, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, самостійно чи разом з іншими спостерігати та досліджувати, формулює припущення і робить висновки на основі проведених дослідів; • <i>пізнає</i> себе і навколишній світ за допомогою спостереження та дослідження; • <i>висловлює</i> здогад про ймовірний результат; • <i>читає та аналізує</i> графічні зображення; • <i>виконує</i> прості геометричні зображення та керується ними у процесі роботи; • <i>розвиває уміння і навички</i>, необхідні для подальшої навчальної діяльності; • <i>спієпрацює</i> з іншими для досягнення спільної мети; • <i>творчо виражає</i> своє «Я» через малювання; • <i>втілює</i> в життя <i>ініційовані ним</i> ідеї, зокрема зображає схематичні знаки-символи про захист природи.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>окреслює</i> власні навчальні цілі та способи їхнього досягнення; • <i>розвиває допитливість</i> про життя тварин узимку і про те, як їм можна допомогти; • <i>спостерігає та досліджує</i> самостійно чи разом з іншими поведінку тварин узимку, зокрема пташок біля годівничок, описує їхню поведінку;	17. Допомога тваринам узимку

· <i>визначає</i>, якої інформації не вистачає для дослідження; · <i>здійснює пошук</i> інформації про природу; · <i>описує</i> поведінку тварин узимку; · <i>виявляє</i> емпатію до тварин; · <i>розповідає</i> про можливі загрози з боку тварин (небезпечні і хворі тварини), <i>пояснює</i>, як діяти в разі загрози; · <i>пропонує свої ідеї</i> стосовно виговлення годівничок однополіткам та у місцевій громаді; · <i>втілює</i> в життя ініційовані ним/нею ідеї стосовно виговлення годівнички; · <i>пропонує</i> способи повторного використання рукотворних об'єктів; · <i>добирає</i> за допомогою дорослих або самостійно конструкторські матеріали та технології для виготовлення годівнички для пташок; · <i>розвиває вміння</i> проводити розрахунки кількості матеріалів, коштів та інших ресурсів для втілення задуманого; · <i>аргументує</i> доцільність вторинного використання матеріалів та використовує їх для виготовлення виробів самостійно чи із допомогою дорослих; · <i>розповідає</i> про небезпеку поліетилену, пластику й зменшує його споживання; · <i>дотримується</i> правил природоохоронної поведінки, зокрема підгодовування тварин узимку; · <i>розвиває уміння і навички</i>, необхідні для подальшої навчальної діяльності у взаємозв'язку людини з природою; · <i>доглядає</i> за домашніми тваринами, піклується про диких тварин; · <i>бере участь</i> в акціях з допомоги тваринам узимку; · <i>залучається</i> до різних видів мистецької творчості з висвітлення важливості теми допомоги тваринам узимку.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розрізняє</i> сучасний і старовинний одяг; · <i>виявляє уміння</i> усно висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати, що життя кожного покоління відрізняється від життя іншого; · <i>виявляє</i> прості залежності в навколишньому світі (аналізує, узагальнює, встановлює відповідність); · <i>розповідає</i> про призначення одягу; · <i>описує</i> за малюнком національні костюми різних спільнот, що мешкають у краї;	18. Одяг, який носили наші пращури. Національне вбрання.

· <i>ідентифікує</i> національні костюми найбільш поширених спільнот у регіоні; · <i>демонструє</i> повагу до інших й позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей людей навколо; відкритість до культурного різноманіття; · <i>доглядає</i> за своїм одягом; · <i>залучається</i> до різних видів мистецької творчості, зокрема декоративно-ужиткової; · <i>розповідає</i> про власні почуття та емоції від прослуханого та побаченого; · <i>читає й називає</i> фольклорні тексти (прислів'я, загадки); · <i>поповнює</i> власний словниковий запас; · <i>активно використовує</i> державну мову в різних комунікативних ситуаціях, в освітньому процесі, культурному житті громади; · <i>навчається</i> працювати самостійно і в групі.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>виявляє</i> інтерес до української національної культури та етнічних культур, які представлені в родині; · <i>виявляє</i> повагу до звичаїв інших людей; · <i>пояснює</i>, чому треба ставитися з повагою до інших осіб, їхнього походження, культури; · <i>розширює</i> уявлення про різноманіття культур і релігій у регіоні через календарні та релігійні свята; · <i>розповідає</i> про традиції святкування у своїй родині через відповідні запитання; · <i>виявляє відкритість</i> до культурного різноманіття та переконань інших, світогляду та дій; · <i>опановує</i> елементарні правила етикету при відвідуванні свят своїх сусідів; · <i>розвиває уміння й навички</i> із узагальнення й систематизації; · <i>знаходить</i> загальне й особливе в різних культурах (зокрема традиціях святкування свят); · <i>привчається</i> працювати самостійно і в групі; · <i>залучається</i> до різних видів мистецької творчості (образотворчого, музичного та інших видів мистецтв); · <i>збагачує</i> власний словниковий запас; · <i>залучає</i> батьків чи інших родичів до спілкування, зокрема з теми свят, які відзначаються у родині, занотує та відтворює інформацію різними способами; · <i>складає</i> розповідь за ілюстрацією.	19. Розмаїття культур мого краю. Свята

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>виявляє</i> інтерес до фольклору української національної культури та етнічних культур, які представлені в родині; · <i>виявляє</i> повагу до звичаїв інших людей; · <i>розвиває навички</i> міжкультурного спілкування; · <i>активно використовує</i> рідну й державну мови в різних комунікативних ситуаціях, в освітньому процесі, культурному житті громади; · <i>розширює</i> уявлення про різноманіття культур і релігій у регіоні через календарні та релігійні свята; · <i>розповідє</i> про власний досвід участі в будь-якому календарному чи релігійному святі (наприклад, святкуванні Великодня, Нового року, Новруза, Різдва, Суккота тощо); · <i>імпровізує</i> з інтонацією, тембром та силою голосу, відтворюючи репліки персонажів казок, віршів, народних пісень, закличок тощо; · <i>розуміє</i> прості висловлювання іноземною мовою та 1–2 мовами етнічних спільнот, що мешкають у регіоні; · <i>читає й називає</i> невеликі фольклорні тексти; · <i>грає</i> в календарні ігри й відтворює елементарні ігрові примовлянки нерідною мовою; · <i>привчається</i> працювати самостійно і в групі; · <i>створює</i> в групі афішу, реквізит, костюми, маски, декорації, доречні до свята.	20. Календарний фольклор людей, які живуть у твоєму краї
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>збагачує</i> свій словниковий запас; · <i>розуміє</i> прості етикетні висловлювання нерідною мовою, що використовуються під час прийому їжі, розуміє культурний контекст; · <i>розвиває навички</i> міжкультурного спілкування; · <i>вміє</i> взяти інтерв'ю у членів родини на тему: «Як готувати мою улюблену страву», зафіксувати та відтворити інформацію за допомогою малюнків чи гаджетів; · <i>створює</i> прості тексти за допомогою готового плану; · <i>розрізняє</i> продукти за походженням (напр., рослинного, тваринного тощо); · <i>пояснює</i> важливість споживання продуктів своєї місцевості; · <i>наводить приклади</i> українських національних страв та страв інших культур, що поширені в регіоні;	21. Розмаїття страв мешканців твого краю

· <i>пояснює</i> як бережливе ставлення до їжі зберігає природу; · <i>дбає</i> про власне здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримується здорового способу життя; · <i>пояснює</i>, що переїдати – шкідливо; · <i>розвиває</i> вміння раціонально поводитись як споживач; · <i>ставить</i> перед собою <i>мету</i> споживати корисні продукти, <i>складає</i> їхній перелік; · <i>вчиться</i> проводити розрахунок кількості і об'єму продуктів, необхідних для приготування страви; · <i>ініціює</i> раціональні рішення; · <i>цінує</i> розмаїття страв різних народів; · <i>має</i> уявлення про заборони (культурні, релігійні, лікарські) на використання певних продуктів; · <i>вміє</i> скласти елементарне меню святкового столу на свій день народження; · <i>генерує ідеї</i> щодо створення нових рецептів і страв; · <i>виявляє відкритість</i> до нових ідей інших.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>ознайомлюється</i> з традиційними українськими ремеслами, усвідомлює важливість різних професій; · <i>розмірковує</i> про важливість відродження та збереження традиційних ремесел свого регіону; · <i>залучається</i> до різних видів мистецької творчості (декоративно-ужиткове мистецтво); · <i>опановує уміння і навички</i>, необхідні для подальшої життєвої діяльності; · <i>зіставляє та розрізняє</i> вироби, виготовлені традиційними та сучасними ремеслами (гончарство, ткацтво, витинанка, різьблення та інше); · <i>знаходить</i> загальне й особливо в різних культурах; · <i>виготовляє та оздоблює</i> виріб із допомогою дорослих чи самостійно, застосовуючи елементи традиційних та сучасних ремесел (використання різних технік для виготовлення та оздоблення виробів: витинанка, вишивка та ін.); · <i>цінує</i> працю людей й з повагою ставиться до різних професій; · <i>розвиває</i> вміння раціонально поводитись як споживач; · <i>розвиває уміння й навички</i> із узагальнення й систематизації; · <i>привчається</i> працювати самостійно і в групі; · <i>привчається</i> відчувати красу слова.	22. Ремесла та різні види декоративно-ужиткового мистецтва

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про свої враження (почуття та емоції) від змісту прочитаного художнього тексту; · <i>активно використовує</i> рідну й державну мови в різних комунікативних ситуаціях, в освітньому процесі; · <i>пояснює зв'язок</i> тексту із власним досвідом, навколишнім світом та раніше прочитаними текстами; · <i>розмірковує</i> над цінністю взаємопідтримки, дружби, злагоди, любові, співпраці; · <i>розповідає</i> про свої обов'язки в родині та розмірковує про гендерну рівність у виконанні хатніх справ; · <i>учиться</i> аналізувати та співставляти твори представників різних народів; · <i>з повагою ставиться</i> до державної мови, різних мов і культур регіону; · <i>придумує</i> образи (фантазує) та виражає задумане знайомими засобами художньої виразності; · <i>розвиває уміння і навички</i>, необхідні для подальшого навчання.	23. Твори національних літератур про родину, друзів та сусідів
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>збагачує</i> словниковий запас поняттями «цінність», «святиня», «реліквія», «оберіг», «талісман»; · <i>висловлює</i> усно і письмово свої думки, почуття з теми «Святині своєї родини»; · <i>виявляє</i> емпатію до емоцій та переживань інших людей; · <i>активно використовує</i> державну мову в різних комунікативних ситуаціях, в освітньому процесі, культурному житті громади; · <i>розвиває допитливість, прагнення шукати</i>, самостійно чи разом з іншими спостерігати та досліджувати, критично ставитися до інформації; · <i>формулює</i> запитання до батьків, інших родичів про історію родини і <i>передає</i> в різних формах цю інформацію; · <i>розпитує</i> старших людей про минуле; · <i>ознайомлюється, цінує, виявляє шану</i> до власних родинних святинь та святинь інших людей та інших культур; · <i>висловлює</i> свої враження та ставлення до творів мистецтва; · <i>придумує</i> образи (фантазує) та виражає задумане знайомими засобами художньої виразності.	24. Поняття «Святиня». Цінності моєї сім'ї. Наші родинні святині

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · бере участь у родинних і громадських урочистостях, розповідає про своє ставлення до них; · долучається до підтримки родинних і шкільних традицій; · виготовляє доступні атрибути до свят та урочистостей; · розповідає про родинне свято; · виокремлює загальне й особливе в традиціях святкування родинних свят, притаманних різним культурам; · виявляє емпатію до емоцій та переживань інших людей; · розширює уявлення про різноманіття культур і релігій у регіоні через календарні та релігійні свята; · висловлює власні думки і почуття з приводу переглянутих світлин; · співвідносить символи із певними святами; · розвиває вміння і навички пошуку інформації.	25. Свята нашої родини
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · висловлює усно і письмово свої думки, почуття з теми; · ініціює чи підтримує діалог на тему організації свята; · навчається працювати самостійно і в групі; · виявляє відкритість до нових ідей проведення свята; · бере участь у плануванні свята з урахуванням умов та можливостей; · створює прості тексти за допомогою цифрових пристроїв; · обмінюється елементарними письмовими повідомленнями (записка, лист, вітальна листівка); · створює самостійно або в групі костюми, маски, декорації тощо; · зголошується до виконання різних ролей у підготовці до свята; · описує власні почуття від виконання ролі з позиції учасника драматизації, зосереджуючи увагу на тому, наскільки обрані інтонації допомагали створити образ; · опановує уміння і навички, необхідні для подальшої життєвої діяльності; · рефлексує щодо своїх досягнень за минулий навчальний рік; · окреслює власні навчальні цілі під час канікул та способи їхнього досягнення; · пояснює правила безпечної поведінки; · дотримується правил безпечної поведінки під час проведення свята.	26. Вигадаємо й проведемо свято нашого класу

ЧАСТИНА 2. ПРОГРАМА «МІСЦЕ, ДЕ МИ ЖИВЕМО»

Орієнтовні напрями навчальної діяльності учнів	Теми і зміст інтегрованих занять
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>визначає та описує</i> місце свого проживання; · <i>розповідає</i> про улюблені куточки свого краю; · <i>показує</i> розташування свого краю на карті України та свого району чи населеного пункту на карті області; · <i>розповідає</i> про символи України і свого краю; · <i>формує</i> власне ставлення до батьківщини у процесі створення нової символіки свого населеного пункту; · <i>усвідомлює</i> свої бажання й може про них розповісти; · <i>взаємодіє</i> з іншими особами у процесі створення спільного листа-побажання, сприймає і використовує інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях; · <i>залучається</i> до мистецтва художнього слова, поціновує його; · <i>розповідає</i> про курс «Культура добросусідства»; · <i>розмірковує</i> про роль і значення доброго сусідства, співробітництва і доброзичливості у громаді; · <i>пояснює</i> цінність різноманіття; · <i>ідентифікує</i> себе як громадянина/громадянку України, усвідомлює свою належність до певної громади.	1. Край, у якому ми живемо
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розмірковує</i>, якими рисами характеру має володіти людина і чому; · <i>вдосконалює</i> уміння усно висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати власну позицію; · <i>збагачує</i> власний емоційно-чуттєвий досвід, розвиває мовленнєво-творчі здібності; · <i>розвиває</i> практичні навички для спілкування, здатність безпечно використовувати засоби інформаційно-комунікаційної компетентності в життєвих ситуаціях; · <i>виявляє</i> зацікавленість до знайомства і спілкування зі своїми сусідами й людьми в найближчому оточенні; · <i>встановлює</i> дружні стосунки з дітьми своєї та іншої статі, расової та культурної належності, з дітьми з інвалідністю;	2. Кожен/кожна з нас особливий/особлива, але всі ми маємо багато спільного

· <i>розмірковує</i> на тему «Я» для усвідомлення цінності себе як особистості, своїх емоцій і бажань, причетності до родини, колективу й відповідальності; · <i>досліджує і представляє</i> (на прикладі однолітків і родини) неповторність кожної людини, беручи до уваги зовнішність, поведінку, характер, уподобання тощо; · <i>встановлює</i>, що, попри неповторність кожного, усі люди рівні; · <i>аналізує</i> свою поведінку, уподобання, виділяючи риси, якими вирізняється з-посеред інших і які надають йому/їй неповторності; · <i>виявляє</i> емпатію до емоцій та переживань інших людей; · <i>пояснює</i>, що відмінність зовнішності, рис характеру людини, її культури не може заважати спілкуванню і дружбі між людьми.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про свої враження (почуття та емоції) від змісту прочитаного художнього чи фольклорного тексту; · <i>збагачує</i> словниковий запас державною мовою і мовою своїх сусідів; · <i>пояснює</i> зв'язок тексту із власним досвідом, навколишнім світом та раніше прочитаними текстами; · <i>виявляє</i> цікавість до знайомства з мовами та фольклором культур, представлених у регіоні; · <i>висловлює</i> своє ставлення до батьківщини та Батьківщини; · <i>розмірковує</i> над цінністю рідної оселі, свого краю і Батьківщини для кожної людини; · <i>ідентифікує</i> себе як громадянина/громадянку України; · <i>активно</i> використовує рідну й державну мови в різних комунікативних ситуаціях з однокласниками; · <i>розмірковує</i> про співіснування та взаємодію із сусідами по вулиці чи багатопверховому будинку, аналізуючи прислів'я; · <i>підтримує й ініціює</i> діалог на теми, які викликають зацікавлення; · <i>формує</i> вміння і навички, необхідні для подальшого навчання; · <i>залучається</i> до різних видів фольклорної творчості.	3. Фольклор про Батьківщину, дім, сусідів у культурі людей, які живуть у краї

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про свої враження (почуття та емоції) від змісту прочитаних художніх творів; · <i>пояснює</i> зв'язок тексту із власним досвідом, навколишнім світом та раніше прочитаними текстами; · <i>досліджує</i> індивідуальне мовлення для власної мовної творчості, спостерігає за мовними явищами, аналізує їх; · <i>висловлює</i> своє ставлення до рідного краю, свого населеного пункту; · <i>розповідає</i>, про що текст, <i>відповідає</i> на запитання за змістом прочитаного; · <i>критично оцінює</i> інформацію в текстах; · <i>розповідає</i> вірші, казки, легенди про свій регіон державною та рідною мовами; · <i>порівнює</i> казки різних народів, виділяючи в них спільне й особливе; · <i>виявляє</i> любов до читання, відчуття краси слова, повагу до інших, нерідних для дитини мов; · <i>створює</i> власні малі літературні форми; · <i>розвиває</i> вміння й навички, необхідні для подальшого навчання.	4. Вірші, легенди та казки про наш регіон
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, що пам'ятки можуть бути створені природою чи руками людей; · <i>називає</i> пам'ятки у своєму населеному пункті; · <i>встановлює</i>, спираючись на власний досвід і думки старших, коли відбувалися відомі історичні події та жили визначні особи (раніше/пізніше, до/після, давно/недавно); · <i>демонструє</i> повагу до пам'яток історії та культури рідної місцевості; · <i>намагається класифікувати</i> пам'ятки природи, історії та культури свого краю; · <i>демонструє</i> уміння усно висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти; · <i>моделює</i> своє бачення майбутнього рідного населеного пункту; · <i>використовує</i> набутий досвід при створенні власного проекту; · <i>співпрацює</i> з батьками та з іншими особами родини для досягнення спільної мети;	5. «Пам'ятка» від слова «пам'ять»

· <i>відтворює</i> в малюнку об'єкти, побачені під час екскурсії; · <i>користується</i> художніми матеріалами, палітрою, пензлями тощо; · <i>творює</i> монологічне висловлювання на задану тему; · <i>складає</i> розповідь за планом; · <i>аналізує</i> твір мистецтва та висловлює враження про нього.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про пам'ятні та святі місця у своєму населеному пункті; · <i>пояснює</i>, які місця є святими та пам'ятними; · <i>розповідає</i>, навіщо люди відвідують ці місця; · <i>розмірковує</i> про святі та пам'ятні місця у своєму населеному пункті; · ідентифікує за ілюстрацією деякі святі та пам'ятні місця свого регіону; · <i>дотримується</i> належних правил поведінки в місцях пам'яті, <i>пояснює</i> ці правила; · <i>виявляє повагу</i> до пам'яті про померлих людей та пам'яток незалежно від їхньої належності до певної культури чи релігії; · <i>уважно вислуховує</i> думку співрозмовника, висловлює свій погляд, шануючи гідність інших; · <i>співпрацює</i> з рідними для досягнення спільної мети – участі родини в збереженні пам'ятників у своєму регіоні; · <i>оглядає та описує</i> пам'ятки історії та культури рідної місцевості, відображає їх різними мистецькими засобами (наприклад, малює, ліпить, співає, шукає приклади он-лайн тощо); · <i>залучається</i> до різних видів мистецької творчості (образотворче мистецтво).	6. Святі та пам'ятні місця й пам'ятки поряд з нами, турбота про них
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розмірковує</i> про те, що залишили після себе нащадкам племена і народи, які жили колись у регіоні; · <i>розповідає</i>, чим приваблював регіон різних людей; · <i>дізнається</i> з різних джерел про племена та народи, які створили різноманітні пам'ятки; · <i>вчиться</i> здобувати нову інформацію й застосовувати її; · <i>вчиться</i> пізнавати себе і навколишній світ шляхом спостереження;	7. Уявлення про наш край як перехрестя культур

· <i>дiзнається</i> про назви представників рiзних культур, що мешкають у населеному пунктi; · <i>iдентифiкує</i> найпоширенiшi в рeгiонi спiльноти за нацiональними костюмами, якi зображенi на малюнку; · <i>демонструє</i> повагу до iнших та позитивне ставлення до етнокультурних вiдмiнностей оточення; вiдкритiсть до культурного рiзноманiття; · <i>розмiрковує</i> про цiннiсть i ресурс культурного розмaйття рiзних народiв та iдентифiкує себе як громадянина/громадянку України; · <i>залучає</i> людей, зокрема й тих, якi вiдрiзняються вiд нього/неї, до спiлкування, гри, навчання; · <i>спiвпрацює</i> з iншими особами для досягнення спiльної мети; · <i>залучається</i> до рiзних видiв мистецької творчостi (образотворче мистецтво), створюючи уявних людей, якi жили в населеному пунктi багато рокiв тому; · <i>розмiрковує</i> про цiннiсть хлiба й ставлення до нього, символiзм у рiзних культурах; · <i>демонструє</i> розумiння цiнностi культурного розмaйття; · <i>розвиває</i> вмiння i навички аналізу, синтезу, критичного мислення, необхiднi для подальшого навчання.	
<i>Здобувач/здобувачка освiти:</i> · <i>розповiдає</i> про цiннiсть єдностi та злагоди в класному колективi, громадi та країнi; · <i>розмiрковує</i> про те, що може об'єднувати людей незалежно вiд їхнього вiку, статi, культурної належностi тощо; · <i>спiвпрацює</i> з батьками та з iншими особами родини для створення монологiчного висловлювання про мiсця та пам'ятки свого рeгiону, якi можуть об'єднувати людей; · <i>створює</i> власне висловлювання про пам'ятник, що сподобався найбiльше; · <i>запитує</i>, щоб довiдатися бiльше про пам'ятки та святи чи пам'ятнi мiсця, якi об'єднують людей; · <i>пояснює</i> потребу дотримання правил у громадських мiсцях та пiд час спiльних заходiв, протидiє (залучаючи дорослих) їхньому порушенню; · <i>визначає</i> правила поведiнки пiд час вiдвiдування пам'яток; · <i>залучається</i> до художньої творчостi (образотворче мистецтво), створюючи власний пам'ятник, який би об'єднував однокласникiв або мешканцiв населеного пункту.	8. Пам'ятки та святи чи пам'ятнi мiсця, якi нас об'єднують

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>ознайомлюється</i> з віршами та загадками, що пов'язані з будівельним майданчиком; · <i>отримує</i> уявлення про архітектуру і професію архітектора; · <i>збагачує</i> власне мовлення новими лексемами, пов'язаними з темою; · <i>розрізняє</i> різні види споруд, намагається їх класифікувати; · <i>складає</i> розповідь про свій будинок та про старовинні сільські хати, які бачив у бабусі чи під час подорожі або екскурсії; · <i>називає</i>, які громадські споруди є в населеному пункті; · <i>розрізняє</i> давні і сучасні будинки, культові споруди різних релігій та конфесій; · <i>дізнається</i> з різних джерел про різноманіття архітектурних та культових споруд; · <i>розвиває</i> уміння і навички аналізу, синтезу, критичного мислення, необхідні для подальшого навчання; · <i>залучається</i> до художньої творчості (образотворче мистецтво), створюючи власний малюнок як ілюстрацію до запропонованого вірша.	9. Різноманіття споруд. Архітектура. Культові споруди
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами, пов'язаними з професією архітектора; · <i>розрізняє</i> серед різних професій професію архітектора, <i>пояснює</i> важливість навчання для її опанування; · <i>знайомиться</i> з діяльністю видатних архітекторів, які працювали в краї; · <i>розповідає</i> про те, без яких спеціалістів (професій) не можна побудувати сучасний затишний будинок; · <i>висловлює</i> шанобливе ставлення до будь-яких робітничих професій; · <i>розмірковує</i> про працю представників різних професій і їхній внесок у розвиток регіону та створення затишного й красивого місця для життя; · <i>моделює</i> власне бачення майбутнього свого населеного пункту; · <i>залучається</i> до художньої творчості (образотворче мистецтво), створюючи малюнок власного будинку; · <i>розвиває</i> вміння й навички аналізу, синтезу, вибираючи назви професій, які пов'язані з професією архітектора, роблячи порівняння наявного та уявного будинків.	10. Знайомство з професією архітектора

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами, пов'язаними з темою (інтер'єр та хатнє начиння); · <i>пояснює</i>, що таке інтер'єр; · <i>створює</i> монологічне висловлювання-міркування про хату як живу істоту, дотримуючись норм літературної мови; · <i>сприймає, аналізує, інтерпретує, критично оцінює</i> інформацію в поетичному тексті; · <i>створює</i> власне висловлювання про назви предметів інтер'єру рідною і державною мовами, користуючись запропонованим планом; · <i>розвиває</i> вміння й навички аналізу, синтезу, розповідаючи, чим інтер'єр міського будинку відрізняється від інтер'єру сільської хати; · <i>висловлює</i> своє ставлення до старих будинків і старовинного хатнього начиння; · <i>демонструє</i> навички логічного мислення, відгадуючи загадки; · <i>створює</i> розповідь про свою кімнату (куточок) за планом; · <i>моделює</i> власне бачення майбутнього комфортного та безпечного для життя середовища у своїй кімнаті; · <i>залучається</i> до художньої творчості (образотворче мистецтво), створюючи малюнок інтер'єру власної кімнати в майбутньому; · <i>співпрацює</i> з рідними, створюючи проект про хату бабусі/дідуся в минулому.	11. Інтер'єр у різних архітектурних спорудах
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>запитує</i>, щоб довідатися більше про природу; · <i>виявляє</i> допитливість, прагнення шукати ідеї і нестандартні рішення для збереження кімнатних рослин; · разом із дорослими <i>планує та реалізовує</i> найпростіші трудові дії; · <i>доглядає</i> за рослинами, користуючись порадиником; · <i>описує</i> поведінку домашніх тварин і життєвий цикл рослин у різні пори року; · <i>розмірковує</i> про користь домашніх рослин і тварин та їхній вплив на здоров'я людини і створення затишного середовища в оселі; · <i>усвідомлює</i> відповідальність людини за життя домашніх рослин і тварин;	12. Куточок природи в класі і вдома

· <i>виявляє</i> емпатію до домашніх тварин і намагається протидіяти насильству над тваринами; · <i>має уявлення</i> про те, що в Україні існує кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами; · <i>розповідає</i> про небезпеку контакту з бездомними тваринами; · <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами природничої тематики; · <i>створює</i> власне висловлювання про тварину, яку мріє мати в майбутньому; · <i>відгадує</i> загадки, що пов'язані з тваринами; · <i>аналізує</i> зміст прислів'їв різних народів, витлумачує їхнє значення; · <i>залучається</i> до художньої творчості (образотворче мистецтво), створюючи малюнок тварини або рослини, про яку піклується.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>довідується</i> (з оповідань, від старших людей) про обряди, що здійснюються при спорудженні нового будинку; · <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами будівельної тематики; · <i>записує</i> рідною мовою назву колективної безкоштовної допомоги при спорудженні будинку; · <i>розповідає</i> про традицію надання сусідської допомоги при спорудженні нового будинку; · <i>аналізує</i> поетичний твір, порівнює будівельні професії в минулому та сучасні; · <i>ставиться</i> з повагою до праці людей та робітничих професій; · <i>розмірковує</i> про цінність співпраці та взаємодопомоги, добросусідства між людьми; · <i>створює</i> власне висловлювання на основі запропонованого вірша про майбутню професію, якщо вона пов'язана з будівництвом; · <i>співпрацює</i> з іншими особами для відтворення прислів'їв, аналізує їхній зміст; · <i>прогнозує</i> послідовність зведення споруди відповідно до пунктів деформованого плану; · <i>залучається</i> до творчості (літературне та образотворче мистецтво), створюючи малюнок допомоги сусідові у зведенні будинку або розповідь про це;	13. Обряди, що здійснюються при спорудженні нового будинку. Сусідська взаємодопомога

· <i>розвиває</i> вміння й навички аналізу, синтезу, характеризуючи спільне й відмінне у звичаях і ритуалах при зведенні будинків у культурах різних людей.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами, пов'язаними з тематикою переселення в нове житло, з назвами птахів; · <i>ознайомлюється</i> зі звичаями та обрядами, пов'язаними з новосіллям, представників різних культур, що мешкають у регіоні; · <i>знаходить</i> спільне й особливе в різних культурах (зокрема традиціях святкування вхідин); · <i>залучає</i> батьків чи інших родичів до спілкування, зокрема на тему свят, які відзначаються в родині, занотує та відтворює інформацію різними способами; · <i>створює</i> власне висловлювання про участь у святкуванні вхідин; · <i>демонструє</i> повагу до інших та позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей оточення, відкритість до культурного різноманіття; · <i>пояснює</i>, чому треба ставитися з повагою до інших осіб, їхнього походження, культури; · <i>складає</i> меню святкового частування під час вхідин на основі запропонованих і власних малюнків; · <i>аналізує</i> запропоновану ситуацію щодо наявності гостей з різними смаками, добираючи страви, намагається врахувати культурні або релігійні табу; · <i>привчається</i> працювати самостійно і в групі; · <i>складає</i> розповідь за ілюстрацією.	14. Святкування новосілля в культурах різних людей, які живуть у нашому краї
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами, пов'язаними з етикетом спілкування; · <i>створює та провадить</i> діалог на основі опорних слів; · <i>вибирає</i> з поезії іншомовні слова, знаходить українські відповідники; · <i>співпрацює</i> з батьками для створення розповіді рідною або іноземною мовами про місце, де живе за аналогією до запропонованого тексту українською мовою; · <i>переконує</i> у важливості поваги до культури і мови інших, спираючись на власний досвід і доступні джерела (почуте, прочитане);	15. Діалог із сусідом

· висловлює припущення, чому люди стають товаришами, односторонніми, друзями/подругами або опонентами, супротивниками/супротивницями, ворогами; · демонструє рівень культури мовлення, добираючи лагідні слова для сусіда/сусідки по парті; · перекладає та записує за допомогою рідних запропоновані фрази рідною мовою, розучує їх з однокласниками.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · створює власне висловлювання на тему зустрічі гостей відповідно до запропонованих запитань; · розширює словниковий запас лексемами, пов'язаними з гостинністю та словами-антонімами; · витлумачує зміст прислів'їв різних народів про гостей, знаходить спільне і відмінне; · створює діалог із сусідом/сусідкою по парті нерідними мовами; · досліджує ситуації спілкування і визначає проблеми; · описує узвичаєні правила життя своєї сім'ї, пояснює їхнє значення для себе; · засвоює в ході гри етикетні правила поведінки за столом; · демонструє повагу до інших та позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей оточення, відкритість до культурного різноманіття; · долучається до підтримання родинних традицій гостинності; · наводить приклади святкових страв; · дотримується правил поведінки за столом; · користується столовим посудом за призначенням; · володіє початковими навичками сервірування столу; · виготовляє доступні атрибути до свят та урочистостей; · ознайомлюється за допомогою цифрових носіїв з етичними нормами та етикетними формулами поведінки в різних культурах, виділяє в них спільне і відмінне; · створює текст і оформлення паперових запрошень на гостину або за допомогою цифрових пристроїв; · залучається до творчості (образотворче мистецтво), створюючи малюнок подарунка, умотивовуючи його доречність.	16. Традиції гостинності в моїй сім'ї
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · збагачує словниковий запас лексемами, пов'язаними з державними святами та пам'ятними датами;	17. Державні свята України.

· <i>отримує</i> загальні відомості про державні свята України та пам'ятні дати свого краю; · <i>створює</i> монологічне висловлювання про найулюбленіше державне свято; · <i>ідентифікує</i> себе як учасника/учасницю громади свого краю та громадянина/громадянку України; · <i>розмірковує</i> про необхідність знання своїх громадянських прав та обов'язків; · <i>обмінюється</i> елементарними письмовими повідомленнями (записка, лист, вітальна листівка); · <i>зображує</i> подарунки для своїх рідних; · <i>розмірковує</i> над тим, чи мають відрізнятися подарунки для представників чоловічої та жіночої статі; · <i>розуміє</i> прості висловлювання нерідною мовою, спілкується нею у відповідних ситуаціях, розвиває навички міжкультурного спілкування; · <i>аналізує</i> зображення прапорів і гербів, знаходить у них спільне й відмінне; · <i>розповідає</i> про День Незалежності, традиції його святкування в родині, громаді та країні; · <i>отримує</i> загальні відомості про Конституцію України; · <i>розповідає</i> про пам'ятні дати свого краю; · <i>дотримується</i> встановлених правил поведінки під час виконання гімну, підняття прапора, проведення державних свят; · <i>з повагою ставиться</i> до державних символів України та символів свого краю; · <i>ознайомлюється</i> із правилами поведінки і безпеки у назовпі; · <i>залучається</i> до творчості (образотворче мистецтво), розфарбовуючи подані прапори та герби, вигадуючи прапор та герб своєї сім'ї; · <i>пропонує</i> свої ідеї для державних свят.	Пам'ятні дати нашого краю
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>дотримується</i> правил поведінки в класі, що були обговорені та узгоджені в колективі; · <i>створює</i> власне висловлювання про взаємини із друзями; · <i>прогнозує</i> свої дії у спілкуванні та взаємодії із друзями в різних життєвих ситуаціях, що наведені; · <i>розмірковує</i> про норми дружніх взаємин; · <i>навчається</i> працювати самостійно і в групі;	18. Труднощі і секрети спілкування. Взаємодія в колективі

· <i>цінує</i> мир і злагоду в колективі, громаді; · <i>сприймає, аналізує, інтерпретує, критично оцінює</i> інформацію в текстах казок та віршів, використовує висновки для збагачення власного досвіду; · <i>встановлює</i> відповідність між частинами прислів'їв, наводить аналогічні прислів'я рідною мовою; · <i>моделює</i> процеси і ситуації спілкування друзів; · <i>розпізнає</i> ситуації (з казок, оповідань, власного досвіду), у яких хтось зазнав образ, пояснює, як діяти в таких ситуаціях; · <i>пропонує</i> стратегію дій для ненасильницького розв'язування конфліктів; · <i>пояснює</i> потребу людей перебувати разом, взаємодіяти; · <i>надає допомогу</i> тим, хто її потребує, і <i>висловлює вдячність</i> за підтримку; · <i>уважно вислуховує</i> думку співрозмовника, <i>висловлює</i> свій погляд, поважаючи гідність інших; · <i>перепитує</i> співрозмовника для уточнення почутої інформації; · <i>розпізнає</i> емоції співрозмовника і <i>пояснює</i> власну реакцію на них; · <i>уживає</i> відповідну до ситуації спілкування лексику і неслівесні засоби (жести, міміка тощо); · <i>коректно реагує</i> на висловлювання, з яким не погоджується; · <i>звертається, вітається, прощається</i>, дотримуючись норм мовленнєвого етикету, <i>використовує</i> ввічливі слова; · <i>демонструє</i> повагу до інших й позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей оточення, відкритість до культурного різноманіття; · <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами, пов'язаними із взаємодією в колективі.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами, пов'язаними з освітньо-науковою термінологією; · <i>рефлексує</i> щодо своєї мотивації до навчання на початку першого класу й у теперішній час; · <i>розпитує</i> старших людей про минуле; · <i>набуває</i> навичок проведення інтерв'ю серед своїх рідних за опитувальником, фіксації та відтворення інформації;	19. Де і як вчилися раніше діти нашого краю

· <i>складає</i> усну розповідь про навчання рідних у віці 7–9 років, спираючись на поставлені питання; · <i>встановлює</i>, чим його/її шкільне навчання відрізняється від навчання старших родичів; · <i>знаходить</i> з дорослими членами родини цікаву інформацію про навчання в давні часи; · <i>описує</i> різницю між сучасними школами та школами в минулому; · <i>зауважує</i> і <i>виокремлює</i> зміни, які відбулися в його/її правах (наприклад, звичаї в школі колись і тепер); · <i>пояснює</i>, чим життя кожного покоління відрізняється від життя іншого; · <i>аналізує</i> зміст прислів'їв шкільної тематики; · <i>досліджує</i> індивідуальне авторське мовлення для власної мовної творчості, зокрема створюючи шкільну частівку; · <i>працює</i> в групі, розгадуючи загадки шкільної тематики; · <i>залучається</i> до мистецької творчості (образотворче, музичне мистецтво), розучуючи пісні про шкільне навчання та створюючи ілюстрацію до тексту цих пісень.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами, пов'язаними зі шкільною тематикою; · <i>знайомиться</i> з новим для нього/неї фольклорним жанром – коломийкою; · <i>міркує</i>, <i>розпитує</i> дорослих про назву вулиці, де розташована школа; · <i>розпитує</i> старших про історію школи, знайомиться з її літописом; · <i>відтворює</i> почуту від учителя інформацію про школу за наведеним планом; · <i>працює</i> в групі, розгадуючи загадки шкільної тематики; · <i>виявляє</i> навички уважності й спостережливості, відповідаючи на запитання стосовно сучасного своєї школи; · <i>розмірковує</i> над своїм майбутнім життям у своїй громаді, своєю майбутньою професією; · <i>розповідає</i> про своє ставлення до школи; · <i>пропонує</i> ідеї для поліпшення шкільного середовища; · <i>правильно записує</i> повну назву школи та її адресу; · <i>залучається</i> до художньої творчості (образотворче мистецтво), зображуючи школу, у якій навчається.	20. Вулиця, де розташована твоя школа. Літопис школи

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · збагачує словниковий запас лексемами, пов'язаними з музейною термінологією; · ознайомлюється з інформацією про музеї свого краю; · розвиває уміння й навички з узагальнення й систематизації; · пояснює, що таке музей, розповідає, навіщо люди ходять до музеїв; · дотримується правил поведінки в музеї; · перевіряє власний рівень володіння правилами поведінки в музеї; · ділиться враженнями від побаченого і почутого в музеї; · підтримує й ініціює діалог на теми, які викликають зацікавлення; · встановлює відповідність між малюнками експозицій і назвами видів музеїв; · здійснює пошук разом з дорослими цікавої інформації про відомі музеї світу, України, області, свого міста; · з повагою ставиться до праці музейних працівників; · бережливо ставиться до музейних експонатів як до культурного надбання своєї громади, країни, людства.	21. Музей
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розповідає про деякі ремесла, що були найпоширеніші в краї, та ремісничі професії; · розмірковує про важливість відродження та збереження традиційних ремесел свого регіону; · залучається до різних видів мистецької творчості; · виявляє зацікавленість в оволодінні якою-небудь ремісничою професією; · з повагою ставиться до ремісничих професій і народних майстрів, цінує їхню працю; · розмірковує над тим, що оволодіння ремеслом може допомогти отримати прибуток; · розвиває вміння раціонально поводитись як споживач; · збагачує словниковий запас лексемами, пов'язаними з ремеслами; · зіставляє та розрізняє вироби, виготовлені давніми і сучасними майстрами; · встановлює відповідність між малюнками і назвами різних українських та грецьких керамічних виробів;	22. Ремесла, які були розвинені в нашому краї. Гончарне мистецтво

• <i>знаходить</i> спільне й особливо в різних культурах; • <i>виготовляє та оздоблює</i> виріб з допомогою дорослих чи самостійно, застосовуючи елементи традиційних та сучасних ремесел; • <i>привчається</i> працювати самостійно і в групі; • <i>переконується</i> на власному досвіді, що спільна мета та співпраця об'єднують людей; • <i>встановлює</i> послідовність процесу підготовки та виготовлення виробів із глини; • <i>створює</i> геометричний або рослинний орнамент для оздоблення глиняного посуду.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами, пов'язаними з природними ресурсами, екологією; • <i>ознайомлюється</i> з інформацією про природні ресурси і корисні копалини, а також із деякими професіями людей, які їх знаходять, видобувають та використовують; • <i>створює</i> розповідь про природні ресурси регіону; • <i>пояснює</i> користь для людини природних ресурсів; • <i>розрізняє</i> складники ґрунту (пісок, глина, каміння тощо); • <i>розглядає та досліджує</i> звичайні побутові предмети та <i>висловлює</i> припущення щодо матеріалів і відповідних природних ресурсів, з яких вони виготовлені; • <i>набуває навичок</i> відгадування кросвордів; • <i>відгадує</i> загадки про овочі й фрукти; • <i>малює</i> овочі і фрукти, які полюбляє, <i>розповідає</i> про їхню користь у здоровому харчуванні; • <i>встановлює</i> відповідність між поширеними в регіоні корисними копалинами й тим, для чого вони використовуються; • <i>прогнозує</i>, як можна було б ефективно використовувати та заощаджувати природні ресурси свого регіону; • <i>розмірковує</i> про відповідальність людини перед природою, ті чесноти, що допомагають людині не нищити природні ресурси через жадібність чи жорстокість; • <i>переконує</i> в необхідності раціонального використання природних ресурсів та важливості збереження природи для майбутніх поколінь; • <i>намагається</i> дотримуватися правил природоохоронної поведінки й дбайливо ставиться до навколишнього природного середовища.	23. Природні ресурси. Їхній вплив на діяльність людини

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>створює</i> власне висловлювання про ліс на основі вражень від поезії; • <i>ознайомлюється</i> з «поверхами» лісу, встановлює відповідність між рослинами, які до них належать; • <i>збагачує</i> словниковий запис лексемами на позначення рослинного і тваринного світу лісу; • <i>розгадує</i> загадки про лісових мешканців; • <i>пояснює</i> важливість піклування людини про довілля, зокрема лісу; • <i>розв'язує дилему</i>: чи може людина обійтися без лісу, а ліс без неї та <i>засвоює</i> правила поведінки в лісі у процесі гри «Можна – не можна»; • <i>не смітить</i> у лісах, парках, не забруднює водойм; • <i>розраховує</i> тривалість розкладання предметів, залишених людиною в лісі; • <i>долучається</i> до створення проекту «Як людина може піклуватися про ліс»; • <i>дотримується</i> правил безпечної поведінки в лісі, біля водойм і <i>пояснює</i> ці правила іншим; • <i>розповідає</i> про можливі загрози з боку тварин (небезпечні і хворі тварини), рослин (отруйні частини рослин) та грибів (отруйні гриби), <i>пояснює</i>, як діяти в разі загрози; • <i>тлумачить</i> зміст прислів'їв різних народів; • <i>малює</i> яку-небудь рослину або тварину.	24. Ліс – багатоповерховий будинок. Ліс у житті людини
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>збагачує</i> словниковий запис лексемами на позначення лікарських рослин, вправляється у правильному їхньому вимовлянні; • <i>здійснює</i> пошук інформації про народну та ботанічну назви деяких лікарських рослин і їхні корисні властивості; • <i>розгадує</i> загадки про лікарські рослини та коментує їхню користь для здоров'я людини; • <i>бере участь</i> у дискусії «Чому зелена аптека – наш помічник і хороший наш друг»; • <i>бере участь</i> в інсценізації поезії «Сила лікарських рослин»; • <i>розмірковує</i>, що дають рослини людині; • <i>роздивляється</i> малюнки поширених лікарських рослин та розрізняє їх за певними ознаками; • <i>виділяє</i> з-поміж запропонованих лікарських рослин ті, які ростуть у його/її населеному пункті;	25. Що дають рослини людині. «Зелена аптека» в нашому регіоні

· <i>пропонує</i> шляхи розв'язання проблемної ситуації «Чому?» на основі пам'ятки «Як збирати лікарські рослини»; · <i>розповідає</i> про правила збору лікарських рослин, які є безпечними для здоров'я людини й не шкодять природі; · <i>набуває</i> практичних навичок, як треба готувати відвари з лікарських трав, дотримуючись техніки безпеки; · <i>дбає</i> про власне здоров'я й збереження здоров'я інших людей, намагається дотримуватися здорового способу життя; · <i>малює</i> яку-небудь лікарську рослину, що ростуть у його/її населеному пункті, або розфарбовує її, добираючи відповідні кольори; · <i>створює</i> мапу думок до почутого під час заняття; · <i>долучається</i> до створення проекту «Зелена аптека» та його презентації.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розмірковує</i> над тим, які дарунки природи є відновлюваними й невідновлюваними, про право людини на використання ресурсів та відповідальність і обов'язок людини дбайливо ставитися до них; · <i>наводить приклади</i> ощадливого використання природних ресурсів та альтернативних підходів; · <i>розповідає</i> про власне ставлення до матеріальних ресурсів, якими він/вона користується в класі і вдома; як бережливе ставлення до їжі, одягу, книжок, предметів побуту зберігає природу; · <i>опрацьовує</i> приклади використання води, електроенергії, свідомого ставлення до переробки сміття на прикладі власної родини (аналіз конкретних прикладів та показників, виявлення вдалих і невдалих підходів); · <i>вираховує</i> вартість неекономного використання водних ресурсів та електроенергії в родині; · <i>розмірковує</i> над вибором перспективи витрачання та заощадження, вчиться протистояти щоденним спокусам та досягати кінцевої мети; · <i>усвідомлює</i> ціну помилкам і чому важливо не соромитися їх та обговорювати помилки, <i>радиться</i>, як можна виправити помилки; · <i>ініціює</i> пропозиції ощадного використання природних ресурсів у близькому середовищі (клас, школа, громада тощо); · <i>сортуює</i> сміття (папір, пластик, скло, метал); · <i>поважає та дотримується</i> правил поведінки в природі;	26. Ресурси видимі та невидимі: скарби навколо тебе

· <i>розвиває</i> допитливість, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, самостійно чи разом з іншими спостерігати та досліджувати, формулює припущення і робить висновки на основі проведених дослідів; · <i>замислюється</i> над цінністю інформації як ресурсу, над шкодою, якої завдає неправдива інформація, над необхідністю критичного ставлення до інформації; · <i>привчається</i> до діалогу: опрацьовує навички активного слухання та вміння сформулювати власну думку; вміння ділитися та сприймати корисний досвід від однокласників; · <i>розмірковує</i> про місце людини у світі з погляду унікального ресурсу, який здатен до самовдосконалення, відновлення, розвитку, мислення, дослідження; · <i>усвідомлює</i> цінність емоційної підтримки, доброї справи, уваги для будь-якої людини; · <i>надає допомогу</i> тим, хто її потребує, та висловлює вдячність за підтримку, яку одержує.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розмірковує</i> над вартістю матеріальних та нематеріальних ресурсів; · <i>знайомиться</i> з поняттями: банк, заробітна платня, купюра, постачальник, споживач, торгівля, пенсія, чек; · <i>розповідає</i> елементарні відомості про історію національної грошової одиниці; · <i>розрізняє</i> номінали купюр національної валюти України, зображення на купюрах; · <i>спостерігає та розмірковує</i> щодо ролі кожного елемента купюри (причина назви, зображення на купюрі, способи захисту грошей тощо); · <i>створює</i> дизайн майбутньої гривні України, <i>обґрунтовує</i>, чому майбутні гроші матимуть саме такий вигляд; · <i>розуміє</i>, що власність кожної людини є недоторканною; · <i>розмірковує</i> над вибором перспективи витрачання та заощадження, вчиться протистояти щоденним спокусам та досягати кінцевої мети; · <i>практикує</i> свідоме ставлення до грошей; · <i>має уявлення</i> про те, що є економічним насильством і як Закон України про протидію домашньому насильству захищає дитину; · <i>експериментує</i> – робить порівняльний аналіз вартості хліба в різних торгових точках;	27. Ресурси цінні і безцінні

· <i>має уявлення</i> про права споживача і правила безпечної покупки; · <i>дискутує</i>, який з ресурсів є найціннішим, <i>обговорює</i> поняття «час», «вичерпність», а також відчуття часу з різними людьми; · <i>проводить дослід</i> щодо вимірювання витрат власного часу та усвідомлення поточних завдань; · <i>обмінюється</i> досвідом з однокласниками і вислуховує їхні приклади та поради; · <i>знайомиться</i> з методикою усвідомленого витрачання часу «Помодоро» і вчиться впорядковувати власні справи, використовуючи цей метод; · <i>ділиться</i> спостереженнями і цікавими випадками «до» використання методу «Помодоро» і «після».	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>збагачує</i> словниковий запис новими лексемами на позначення термінів, пов'язаних з архітектурою; · <i>сприймає</i> монологічне висловлювання (інструкції до виконання завдань тощо) з конкретною метою; · <i>розрізняє</i> спеціалізації архітекторів та розповідає про них; · <i>встановлює</i> разом із сусідом/сусідкою по партії з деформованого переліку логічну послідовність дій архітектора з проектування міста/села; · <i>визначає</i> проблеми, які виникають при роботі в групі, та <i>пропонує</i> шляхи їхнього усунення; · <i>називає</i> предмети, за допомогою яких архітектор створює ескіз споруди; · <i>створює</i> ескізи різних споруд або план міста майбутнього; · <i>мотивується</i> до наполегливості в подоланні складнощів та невпевненості в собі; не боїться невдач та помилок на шляху навчання й пошуку себе; · <i>рефлексує</i> «який/яка я», асоціюючи себе з певною кольоровою квіткою, аргументує свій вибір; · <i>аналізує</i> народну мудрість про пилку і тесло, закладену у вірменському фольклорі; · <i>відзначає</i> певні досягнення за минулий рік своїх друзів/подруг та створює для них нагороду; · <i>цінує</i> підтримку однокласників/однокласниць, вчиться виражати свої емоції й дякувати /сприймати подяки за це; · <i>оцінює</i> результати своєї праці впродовж року та <i>планує</i> перспективи на літо.	28. Будуємо місто майбутнього

**ЧАСТИНА 3. ПРОГРАМА
«УЧИМОСЯ, ПРАЦЮЄМО ТА ВІДПОЧИВАЄМО РАЗОМ»**

Очікувані результати	Теми і зміст інтегрованих занять
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>визначає</i> мету та завдання курсу та способи їхнього досягнення; · <i>зауважує і виокремлює</i> зміни, які відбулися в його/її розвитку; · <i>пояснює</i>, для чого людям потрібно дружити; · <i>розповідає</i> про значення суспільних груп для розвитку (дитячий колектив, друзі); · <i>співпрацює</i> з однокласниками/однокласницями в парі, невеликій групі; · <i>встановлює</i> дружні стосунки з дітьми своєї та іншої статі, расової та культурної належності, з дітьми з інвалідністю; · <i>усвідомлює</i> свої бажання й може про них розповісти; · <i>усно висловлює</i> свої думки і почуття, чітко пояснює алгоритм дій гри; <i>пояснює</i> правила гри й розуміє важливість їхнього дотримання; · <i>розповідає</i> про курс «Культура добросусідства»; · <i>усвідомлює</i> роль і значення доброго сусідства, співробітництва і доброзичливості в повсякденному житті.	1. Привіт! Ми – разом!
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i> значення слів «довіра», «порядність», «приятель/приятелька», «самовідданість», «сумлінність», «такт», «товариш/товаришка», «цінність»; · <i>розмірковує</i> над цінністю дружби, довіри та порядності у стосунках; · <i>самостійно складає</i> визначення понять «друг/подруга», «дружба»; · <i>пояснює</i> значення понять «дружба», «кохання», «любов» засобами різних видів мистецтва та <i>наводить</i> приклади різних їхніх виявів; · <i>розповідає та обґрунтовує</i>, кого з персонажів мультфільмів він/вона вважає другом/подругою, а кого – приятелем/приятелькою; · <i>наводить</i> приклади щирості, розуміння та підтримки у стосунках;	2. Друг, дружба, любов

· <i>демонструє</i> уміння усно висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти; · <i>розуміє</i> прості етикетні висловлювання іноземними мовами, <i>уміє</i> вживати їх у відповідних ситуаціях; · <i>аналізує</i> зміст прислів'їв різних народів, <i>виглумачує</i> їхнє значення; · <i>складає</i> пам'ятку про те, як підтримувати дружні стосунки; · <i>встановлює</i> дружні стосунки з дітьми своєї та іншої статі, расової та культурної належності, з дітьми з інвалідністю; · <i>виявляє</i> повагу до звичаїв інших людей; · <i>доречно використовує</i> поширені графічні зображення смайлів.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, чому людям краще бути разом, об'єднуватися; · <i>роз'яснює</i>, що таке «конструктивна взаємодія»; · <i>називає</i> якості, які допомагають знаходити друзів; · <i>розповідає</i>, як виникає приязнь і що потрібно робити для підтримування гарних стосунків із людьми; · <i>наводить</i> приклади привітного ставлення, відкритого спілкування, взаємоповаги; · <i>розмірковує</i> про цінність миру та єдності між людьми; · <i>аналізує</i> зміст прислів'їв різних народів, виглумачує їхнє значення; · <i>демонструє</i> знання та критичне розуміння себе; · <i>розповідає</i>, спираючись на власний досвід, про шляхи розв'язання конфліктів; · <i>вчиться</i> конструктивно діяти в конфліктних ситуаціях; · <i>опановує</i> алгоритм дій для вирішення суперечок; · <i>називає</i> способи примирення з друзями та <i>застосовує</i> їх у різних життєвих ситуаціях; · <i>пропонує</i> власний спосіб подолання наслідків суперечок і негативного розвитку конфліктних ситуацій; · <i>розпізнає</i> емоції співрозмовника і <i>пояснює</i> власну реакцію на них; · <i>намагається контролювати</i> свої емоції під час конфліктної ситуації з однолітками та <i>вчиться</i> справлятися зі своїми страхами, гнівом, образами та неприязню; · <i>розмірковує</i> про те, що одну й ту саму річ двоє людей можуть бачити та сприймати по-різному; · <i>коректно реагує</i> на висловлювання, з яким не погоджується;	3. Друг/подруга і супротивник/супротивниця. Конструктивна взаємодія

· <i>виявляє</i> повагу до опонента, до культури та звичаїв інших людей; · <i>встановлює</i> дружні стосунки з дітьми своєї та іншої статі, расової та культурної належності, з дітьми з інвалідністю; · <i>демонструє</i> уміння усно висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, формулювати свої прохання; · <i>розмірковує</i> про переваги та користь живого та он-лайнного спілкування між людьми; · <i>пояснює</i>, чому довге сидіння за електронними девайсами шкодить здоров'ю.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i>, що таке мова жестів та її відмінність у різних культурах, <i>володіє</i> навичками міжкультурного пілкування; · <i>розповідає</i> про себе чи <i>передає інформацію</i> через малюнки; · <i>пояснює</i>, як сприйняття тексту залежить від способу його презентації (логічний наголос, темп, міміка, жест), і <i>враховує</i> це у своєму мовленні; · <i>розпізнає</i> емоції співрозмовника і <i>пояснює</i> власну реакцію на них; · <i>уживає</i> відповідну до ситуації спілкування лексику і несловесні засоби (жести, міміка тощо); · <i>привчається</i> цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікувати себе як громадянина України; · <i>з повагою ставиться</i> до незнайомих мов та етикету невербальних привітань у різних культурах; · <i>імпровізує</i> голосом (музичні, мовленнєві інтонації), засобами пантоміми (міміка, жести); · <i>розповідає</i>, які назви мають танці найближчих сусідів; · <i>відтворює</i> різні емоції мімікою, жестами; · <i>розповідає</i> про власні почуття та емоції від прослуханого та побаченого; · <i>орієнтується</i> у видах танців; · <i>пояснює</i>, що одне з призначень танцю – самовираження; · <i>розмірковує</i> про цінність самовираження, важливість невербальних сигналів у спілкуванні; · <i>виконує</i> елементарні танцювальні рухи під музику; · <i>рухається</i> в ритмі і темпі музики, <i>узгоджує</i> свої рухи з музичним супроводом (співом).	4. Жести й погляди – німа мова людини. Танець

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розмірковує про те, що залишили після себе нащадкам племена і народи, які жили колись у регіоні;</i> · <i>дiзнається з різних джерел про різні культури та етнічні спільноти, що представлені в краї сьогодні;</i> · <i>розповідає, чим приваблював регіон різних людей;</i> · <i>учиться пізнавати себе і навколишній світ шляхом спостереження;</i> · <i>називає представників різних культур, що мешкають у населеному пункті;</i> · <i>iдентифікує найпоширеніші спільноти в регіоні за національними костюмами, які зображені на малюнку;</i> · <i>демонструє повагу до інших та позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей оточення, відкритість до культурного різноманіття;</i> · <i>усвідомлює свою належність до народу України;</i> · <i>пояснює необхідність толерантних відносин між людьми;</i> · <i>співпрацює в групі, робить висновки на основі спостережень;</i> · <i>розмірковує про цінність і ресурс культурного розмаїття різних народів та ідентифікує себе як громадянина/громадянку України;</i> · <i>залучає людей, зокрема й тих, які відрізняються від нього, до спілкування, гри, навчання.</i>	5. Представники різних національностей, що живуть з нами по сусідству
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає про традиційні та сучасні заняття й ремесла населення регіону;</i> · <i>використовує можливості Інтернету для пошуку інформації про традиційні та сучасні заняття й ремесла населення регіону;</i> · <i>розмірковує про важливість відродження та збереження традиційних ремесел свого регіону;</i> · <i>пояснює, що будь-який предмет – це результат праці багатьох людей;</i> · <i>наводить приклади взаємозалежних ремісничих професій;</i> · <i>пояснює, як використовувати штучні матеріали (гуму, скло, метал, папір, пластмасу) на основі їхніх властивостей;</i> · <i>усвідомлює основи екологічного природокористування, ощадного використання природних ресурсів регіону;</i> · <i>пояснює, як у наш час виробляють продукти харчування;</i>	6. Традиційні та сучасні заняття й ремесла населення регіону

· залучається до різних видів мистецької творчості; · виявляє зацікавленість в оволодінні якою-небудь ремісничою професією; · з повагою ставиться до ремісничих професій і народних майстрів, цінує їхню працю; · розмірковує над тим, що оволодіння ремеслом може допомогти отримати прибуток; · збагачує словниковий запас лексемами, пов'язаними з ремеслами.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · описує свій край, його найважливіші географічні об'єкти за певними ознаками; · відтворює пейзаж своєї місцевості в малюнку; · показує на карті розташування свого району/міста й ідентифікує, у якій природній зоні він/воно розташований/розташоване; · складає визначення, що таке ліс, гори, степ тощо; · розповідає про особливості клімату й ландшафту свого регіону; · розмірковує над тим, як зміни клімату впливають на життєдіяльність людей, на рослини та тварин; · пояснює важливість піклування людини про довкілля; · дотримується правил безпечної поведінки під час природних явищ та катаклізмів: грози (блискавки), землетрусу, ожеледиці, повені; · розповідає про елементарні взаємозв'язки в природі; · збагачує словниковий запис лексемами, пов'язаними з рельєфом, ландшафтом і кліматом регіону; · виявляє прості математичні залежності в навколишньому світі.	7. Особливості клімату й ландшафту нашого регіону
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · використовує можливості Інтернету для пошуку інформації про природоохоронні професії; · розповідає про різні професії людей, які вивчають та захищають природу; · наводить приклади того, як люди піклуються про охорону природи; · висловлює оцінні судження про діяльність людей з охорони природи; · розуміє правила природоохоронної поведінки;	8. Праця людей, які піклуються про охорону природи

• <i>виявляє бажання допомагати природі, піклуватися про неї;</i> • <i>усно висловлює свої думки та почуття про взаємозв'язок діяльності людини і природи;</i> • <i>пояснює загрозу для довкілля дій людини (вирубання лісів, забруднення повітря та води);</i> • <i>розповідає про досвід своєї родини з ощадного використання природних ресурсів (наприклад, збирання та утилізація сміття, зокрема харчових відходів, збереження водних ресурсів);</i> • <i>пропонує нові ідеї щодо збереження природи рідного краю;</i> • <i>створює образи (фантазує) та виражає задумане знайомими засобами художньої виразності.</i>	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>пояснює, що таке завод, комбінат, фабрика, фермерське господарство, професія;</i> • <i>збагачує свій словниковий запас назвами різних професій;</i> • <i>розповідає про професії своїх батьків;</i> • <i>досліджує усвідомленість вибору професії батьками/рідними;</i> • <i>розрізняє основні об'єкти підприємств та установ свого регіону;</i> • <i>розмірковує, люди яких професій працюють на підприємствах та в установах свого населеного пункту;</i> • <i>обґрунтовує, навіщо людині мати професію;</i> • <i>розмірковує про необхідність вчитися протягом усього життя й мати декілька професій;</i> • <i>пояснює, що потрібно, щоб стати професіоналом у своїй роботі;</i> • <i>пропонує різні варіанти розв'язання проблемних ситуацій, усвідомлює відповідальність за наслідки ухвалення рішень;</i> • <i>висловлює припущення щодо вибору своєї майбутньої професії;</i> • <i>з повагою ставиться до робітничих професій та переконує в їхній необхідності;</i> • <i>висуває ідеї щодо професій майбутнього, створює інтегровані моделі наявних спеціальностей;</i> • <i>мотивується для усвідомленого профільного навчання в школі, щоб у майбутньому оволодіти омріяною професією;</i>	9. Професії наших батьків. Сучасні підприємства й установи

· усвідомлює важливість визначення власних навчальних цілей та способів їхнього досягнення для професійного успіху.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · описує різницю між дитинством сучасних дітей та в минулому (заняття, праця тощо); · встановлює, чим його/її дитинство відрізняється від дитинства дітей у давнину; · розмірковує над тим, відколи дитина має працювати; · наводить приклади своєї допомоги дорослим; · аналізує наявний розподіл хатніх обов'язків у своїй родині; · розмірковує над тим, який розподіл хатніх обов'язків у родині є справедливим; чи є «чоловічі»/«жіночі» обов'язки в родині; над відповідальністю у виконанні своїх обов'язків; · розповідає, які трудові навички, що вже набув/набула, можуть знадобитися в дорослому житті; · визначає, яку роботу по дому чи на обійсті ще хотів/хотіла би навчитися виконувати; · експериментує, розвиваючи в собі звичку регулярно і сумлінно виконувати певні домашні справи (заправляти постіль, мити посуд тощо); · пояснює, що таке експлуатація; · розуміє, що дитина має право на захист від економічної експлуатації, і знає, куди треба звернутися по допомогу; · розповідає своє бачення, як можна стати успішним; · витлумачує зміст прислів'їв про працю та працелюбність і складає власні історії про це; · розмірковує про важливість та необхідність опанування певних умінь та навичок, набуття досвіду, необхідних для покращення якості життя.	10. Традиції залучення дітей до праці в давнину і сьогодні
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · пояснює, що таке «толока», «звичай», «волонтерство», хто може бути волонтером; · розвиває вміння й навички аналізу, синтезу, досліджуючи традиції взаємодопомоги різних народів; · з повагою ставиться до культур і традицій різних людей; · розмірковує, чому люди взаємодіють, навіщо потрібна взаємодопомога, про цінність милосердя та підтримки; · наводить оцінні судження, аргументує переваги добрих вчинків;	11. Сусідська взаємодопомога. Волонтерство

· надає допомогу тим, хто її потребує, і висловлює вдячність за підтримку; · розвиває уміння і навички, необхідні для подальшої життєвої діяльності, зокрема ненасильницької комунікації і взаємодії із сусідами на вулиці, у багатоповерхових будинках тощо; · наводить приклади волонтерської діяльності у своєму населеному пункті; · виявляє цікавість до волонтерської діяльності; · долучається до благодійних заходів; · пояснює важливість волонтерської діяльності в економічному розвитку країни.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · збагачує свій словниковий запас, знайомлячись із визначеннями термінів «відповідальність», «моральність», «пошана», «совість», «турбота», «ціннісні орієнтації», «честь», «чуйність»; · наводить приклади гідності (честі), відповідальності, турботливості, чуйності, виявляє ці якості в життєвих ситуаціях; · демонструє шанобливе ставлення до старших, почуття відповідальності перед родиною, іншими людьми; · використовує засоби образотворчого мистецтва для вияву емоційно-ціннісного ставлення до власної діяльності та діяльності інших; · розповідає про власні цінності, цінності своєї родини; · переконує у важливості поваги до інших, спираючись на власний досвід і доступні джерела (почуте, прочитане); · пояснює, до кого можна звернутися за допомогою, якщо когось ображають або принижують; · обстоює думку, що не треба замовчувати негідної поведінки інших; · набуває досвіду співжиття за загальнолюдськими цінностями.	12. Цінності, які об'єднують усіх
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · має уявлення і розповідає про видатних учителів людства; · встановлює, спираючись на власний досвід і думки старших, коли відбувалися відомі історичні події та жили визначні особи (раніше/пізніше, до/після, давно/недавно);	13. Видатні вчителі й великі книги людства

· <i>розповідає</i> про існування релігійних книг та <i>пояснює</i>, навіщо вони потрібні людям; · <i>висловлює</i> свої враження від історій, подій, традицій, описаних у життєписах учителів людства; · <i>використовує</i> набуті знання для визначення власних цінностей; · <i>відтворює</i> інформацію про релігійні реліквії, отриману з різних джерел; · <i>обговорює</i> зміст простого медіатексту (мультфільму) та свої враження від нього; · <i>розвиває</i> уміння й навички з узагальнення й систематизації, критичного ставлення до інформації; · <i>знаходить</i> загальне й особливе в різних культурах; · <i>виявляє</i> повагу до звичаїв інших людей; · <i>пояснює</i>, чому треба ставитися з повагою до інших осіб, їхнього походження, культури та релігії; · <i>розширює</i> уявлення про різноманіття культур і релігій у регіоні; · <i>виявляє</i> відкритість до культурного різноманіття та переконань інших, їхнього світогляду та релігії; · <i>опановує</i> елементарні правила етикету при огляді чи користуванні релігійними книгами та іншими реліквіями; · <i>дискутує</i> щодо ставлення до помилок у своєму житті і навчанні; · <i>реалізує</i> власний задум зображення релігійних атрибутів засобами художньої виразності.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>описує</i>, як раніше вчилися діти в рідному краї, які предмети викладалися в школах у давнину; · <i>розпитує</i> старших людей про їхнє навчання в школі; · <i>висловлює</i> власне ставлення до школи, навчання в ній; · <i>розуміє та використовує</i> вислови усної народної творчості іншими мовами для усвідомлення ролі освіти в житті людини; · <i>перетворює</i> прочитану інформацію, обирає числові дані, необхідні і достатні для відповіді на конкретні запитання; · <i>репрезентує</i> власні ідеї щодо бачення школи майбутнього; · <i>розмірковує про</i> необхідність навчатися впродовж життя задля самовдосконалення, саморозвитку; · <i>уміє</i> працювати самостійно і в групі;	14. Як раніше навчалися діти в нашому краї

· розрізняє умови, можливості, спосіб навчання в минулому і сьогоденні; · прогнозує позитивні зміни в освіті майбутнього.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · дає визначення поняттям «знання», «письменність», «працьовитість», <i>знайомиться</i> з терміном «старанність»; · <i>наводить</i> приклади старанності в праці або навчанні близьких, однолітків; · <i>розповідає</i> про власні враження та емоції від прочитаного твору; · <i>створює</i> письмове висловлювання на задану тему; · <i>розуміє та використовує</i> вислови усної народної творчості іншими мовами для усвідомлення ролі знань у житті людини, ставлення родини до знань, освіти, працьовитості, старанності; · <i>репрезентує</i> власну історію про користь знань і працьовитості; · <i>дискутує</i> з приводу того, для чого взагалі треба вчитися, ходити до школи; · <i>обґрунтовує</i> важливість навчання для власного та родинного добробуту; · <i>оцінює</i> переваги співпраці з іншими для досягнення спільної мети; · <i>виявляє</i> відповідальне ставлення до навчання; · <i>критично оцінює</i> свої навчальні можливості та <i>планує</i> процес самовдосконалення; · <i>формує</i> власну мотивацію до навчання; · <i>поєднує</i> новий досвід з набутими раніше знаннями і творчо <i>використовує</i> для продукування нових ідей.	15. Ставлення моєї сім'ї до знання, писемності та працьовитості
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про іграшки, що існували в давнину, та про свої улюблені іграшки; · <i>розмірковує</i>, чому однакові іграшки можна зустріти в різних куточках землі, чи існують «хлопчачі» і «дівчачі» іграшки та чи є вони такими насправді; · <i>замислюється</i> над тим, як і чому із часом змінюються смаки дитини щодо іграшок; · <i>досліджує</i> історію виникнення іграшок/ігор, їхні різновиди; · <i>розвиває</i> емоційний інтелект у процесі виконання творчого завдання – створення власної іграшки;	16. Ігри та іграшки, якими гралися діти за старих часів

· <i>виокремлює</i> свої улюблені ігри за наведеною класифікацією; · <i>пояснює</i> правила гри й <i>розуміє</i> важливість їхнього дотримання; · <i>вчиться</i> розуміти під час гри прості висловлювання «мовою сусідів» та іноземною мовою в умовах опосередкованого міжкультурного спілкування; · <i>складає</i> пам'ятку етичної поведінки під час гри; · <i>дотримується</i> правил етичної поведінки під час гри з однолітками та дорослими; · <i>конструктивно діє</i> в конфліктних ситуаціях, які з'являються під час гри, попереджаючи ескалацію конфлікту; · <i>розмірковує</i> про цінність культурного різноманіття; · <i>цікавиться</i> фольклором (іграми, лічилками, пісеньками, примовлянками в грі тощо) і культурою своїх рідних і сусідів; · <i>ставиться</i> з повагою до культурних традицій своєї родини і сусідів; · <i>ініціює</i> спільні нові ігри, розваги; · <i>співпрацює</i> з іншими для досягнення спільної мети; · <i>висловлює</i> власну думку про предмети, явища, події (почуті, прочитані, сприйняті у фільмі тощо).	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>дотримується</i> етичних норм мовлення, культури спілкування; · <i>розмірковує про</i> важливість вивчення іноземних мов для успішної реалізації життєвих планів; · <i>розуміє</i> прості висловлювання іноземною мовою, використовує їх у відповідних ситуаціях; · <i>розпізнає</i> емоції співрозмовника і <i>пояснює</i> власну реакцію на них; · <i>уживає</i> відповідну до ситуації спілкування лексику і несловесні засоби (жести, міміка тощо); · <i>привчається</i> цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікувати себе як громадянина/громадянку України; · <i>з повагою ставиться</i> до незнайомих мов та етикету привітань у різних культурах; · <i>запитує</i> про значення іншомовних слів; · <i>ознайомлюється</i> з простими висловлюваннями іноземною мовою та мовами своїх найближчих сусідів	17. Діалог із сусідами. Лексика гостинності

(представників різних культур, що мешкають у населеному пункті чи краї); · володіє елементарною етикетною лексикою (до 20 слів та словосполучень) мовами своїх найближчих сусідів і може її застосовувати.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, які бувають свята (релігійні, сімейні, календарні), та <i>вміє</i> їх класифікувати; · <i>виявляє</i> інтерес до української національної культури та етнічних культур, що представлені в родині; · <i>розповідає</i> про свята, що відзначають у родині; · <i>розповідає</i> про традиції святкування у своїй родині через відповідні запитання; · <i>розширює</i> уявлення про різноманіття культур і релігій у регіоні через календарні та релігійні свята; · <i>цікавиться</i> традиціями проведення сімейних, календарних, релігійних свят; · <i>розвиває</i> уміння й навички з узагальнення й систематизації; · <i>знаходить</i> загальне й особливе в різних культурах (зокрема традиціях святкування свят); · <i>пояснює</i>, чому треба ставитися з повагою до інших осіб, їхнього походження, культури, релігії; · <i>поважає</i> культурні особливості релігійних свят, традицій; · <i>виявляє</i> відкритість до культурного різноманіття та переконань інших, світогляду та дій; · <i>опановує</i> елементарні правила етикету при відвідуванні свят своїх сусідів; · <i>запобігає</i> виявам нерівності, несправедливості та дискримінації; · <i>володіє</i> словами ввічливості, різними формами звертання до тих, з ким спілкується; · <i>складає</i> записки, привітання, запрошення, листи; · <i>відчуває</i> себе рівноправним учасником спільноти.	18. Запрошуємо друзів на свято свого народу. Релігійні свята. Етикет
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i>, які свята є спільними для багатьох людей (наприклад, Новий рік); · <i>пояснює</i> значення спільних свят для себе; · <i>розповідає</i> про традиції святкування у своїй родині через відповідні запитання;	19. Свята, які ми відзначаємо разом

- <i>розширює</i> уявлення про різноманіття культур і релігій у регіоні через календарні та релігійні свята; - <i>досліджує</i> традиції святкування Нового року в різних країнах світу; - <i>знаходить</i> загальне й особливе в різних культурах (зокрема традиціях святкування свят); - <i>виявляє</i> відкритість до культурного різноманіття та переконань інших, світогляду та дій; - <i>опановує</i> елементарні правила етикету при відвідуванні свят своїх сусідів; - <i>складає</i> письмове привітання з Новим роком рідною мовою; - <i>уміє</i> привітати з новорічним святом іншими мовами, зокрема поширеними в регіоні; - <i>пропонує</i> власні ідеї щодо складання святкового меню, організації розваг, приготування дарунків; - <i>долучається</i> до підтримання родинних і шкільних традицій; - <i>бере участь</i> у громадських урочистостях тощо; - <i>виготовляє</i> доступні атрибути до свят та урочистостей.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> - <i>пояснює</i>, що таке подарунок і навіщо він потрібен; - <i>розповідає</i> про традиції дарування у своїй родині через відповідні запитання; - <i>розширює</i> уявлення про різноманіття культур і релігій у регіоні через етикет подарунків; - <i>розмірковує</i> над національними особливостями і значенням дарунків, культурними «табу» в різних народів; - <i>знає</i> загальноприйняті правила вибору та вручення подарунків, <i>враховує</i> особливості етнічного етикету своїх найближчих сусідів; - <i>дотримується</i> етикетних норм і правил; - <i>пропонує</i> власні ідеї щодо приготування дарунків; - <i>долучається</i> до підтримання родинних і шкільних традицій; - <i>власноруч виготовляє</i> подарунки для рідних, друзів; - <i>пояснює</i> цінність дарунка, зробленого власними руками; - <i>перетворює</i> інформацію у схематичний рисунок (шифр).	20. Подарунки
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> - <i>розрізняє</i> поняття «відпочинок», «вільний час», «хобі»; - <i>пояснює</i>, навіщо людям відпочивати;	21. Навіщо людям потрібно відпочивати

· <i>розповідає</i> про свої улюблені заняття у вільний час; · <i>експериментує</i> щодо різних форм і методів використання вільного часу; · <i>розповідає</i>, як заведено відпочивати в родині; · <i>розмірковує про</i> цінність відпочинку і часу для збереження власного здоров'я; · <i>висловлює</i> емоційно-ціннісне ставлення до активного, корисного відпочинку; · <i>переконує</i> в перевагах активного відпочинку; · <i>уміє</i> співпрацювати, дотримуватися правил, отримувати емоційне задоволення під час гри; · <i>уміє</i> отримувати інформацію зі схематичного рисунка (шифру); · <i>пропонує</i> різні форми дозвілля своїй родині та одноліткам; · <i>використовує</i> виражальні засоби мистецтва для передачі власних почуттів.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i>, яких тварин, рослини можна зустріти в довкіллі школи; · <i>розрізняє</i> поширені в регіоні рослини за листям, квітками; · <i>спостерігає та досліджує</i> рослинний світ; · <i>демонструє</i> допитливість та <i>отримує</i> радість від пізнання природи; · <i>здійснює</i> пошук інформації про народну та ботанічну назви деяких рослин і їхні корисні властивості, вправляється у критичному ставленні до інформації; · <i>опрацьовує та систематизує</i> інформацію природничого характеру, отриману з різних джерел, та <i>представляє</i> її в різних формах (правила, ребуси); · <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами на позначення рослин, вправляється в правильному їхньому вимовлянні; · <i>розгадує</i> загадки про рослини та <i>коментує</i> їхню користь для здоров'я людини і «вічного кола життя» в природі; · <i>дотримується</i> правил поведінки в лісі; · <i>розуміє</i> цінність природи для життя людини; · <i>співпрацює</i> з іншими особами для охорони навколишнього середовища.	22. Знайомство з навколишнім рослинним світом
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>застосовує</i> знання про рослини, тварин, гриби в життєвих ситуаціях, під час відпочинку;	23. Водойми та ліси: можливості для

· <i>спостерігає</i> за довкіллям, за допомогою вчителя/вчительки фіксує цікаві, незвичайні явища свого регіону; · <i>фотографує</i> (за можливості) або <i>малює</i> найцікавіші об'єкти природи рідного краю; · <i>дотримується</i> правил природоохоронної поведінки в лісі та на водоймах (не смітить, не зриває квіти, не ламає дерева, не чіпає гнізда тощо); · <i>пояснює</i> значення чистого повітря для живої природи, сприяє його збереженню; · <i>дає</i> визначення поняття «водойма»; · <i>розповідає</i> про водойми регіону; · <i>пропонує</i> ідеї для активного відпочинку; · <i>складає</i> рекламу подорожі до природного об'єкта свого регіону або елементарний туристичний маршрут для пішохідної або автомобільної подорожі зі своєю родиною; · <i>розуміє і пояснює</i> зміст народних висловів про природу; · <i>пояснює</i> значення активного відпочинку на водоймах та в лісі для збереження власного здоров'я; · <i>дотримується</i> правил безпечної поведінки в лісі, біля водойм і <i>пояснює</i> ці правила іншим; · <i>розповідає</i> про можливі загрози з боку тварин (небезпечні і хворі тварини), рослин (отруйні частини рослин) та грибів (отруйні гриби), <i>пояснює</i>, як діяти в разі загрози.	активного відпочинку
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>орієнтується</i> у тривалості часу, відведеному на виконання різних видів завдань; · <i>знайомиться</i> з елементарними прийомами планування робочого часу та часу для відпочинку з урахуванням умов і можливостей; · <i>володіє</i> деякими прийомами тренування уваги, зосередженості, запам'ятовування; · <i>класифікує</i> свої справи як важливі та неважливі, термінові та нетермінові; · <i>намагається</i> самостійно планувати свою зайнятість та відпочинок; · <i>співпрацює</i> з іншими особами, яким довіряє; · <i>ініціює</i> спільні справи, ігри, розваги; · <i>розмірковує</i> про відпочинок у минулому; · <i>висловлює</i> власне ставлення до незапланованого відпочинку;	24. Як організувати свій відпочинок. Підкорювачі часу

· <i>розповідає</i> про мандрівки, подорожі, цікаві зустрічі, канікули тощо; · <i>розвиває</i> навички складання бюджету відпочинку, узгоджує з батьками; · <i>розмірковує</i> про важливість вміння ухвалювати власні рішення; · <i>розвиває</i> вміння використання цифрової грамотності для складання маршруту; · <i>відпрацьовує</i> алгоритм організації подорожі разом із дорослими; · <i>розвиває</i> навички надання першої допомоги.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про свої улюблені пісні, пісні своїх рідних, про своїх нових друзів; · <i>створює</i> варіанти ритмічного супроводу до пісні; · <i>виконує</i> нескладні ролі (зокрема «пісні в ролях»), етюд-наслідування, перевтілюючись у різних персонажів; · <i>сприймає</i> твори музичного мистецтва як засіб естетичної насолоди; · <i>висловлює</i> емоційно-ціннісне ставлення до пісні в різних життєвих ситуаціях; · <i>розмірковує</i> над об'єднаною силою музики і пісні, хорового співу; · <i>співвідносить</i> свої очікування від курсу «Культура доброросусідства» з отриманими результатами, аналізує їх; · <i>володіє</i> навичками самооцінки; · <i>робить</i> власні висновки щодо покращення організації власної навчальної діяльності; · <i>оцінює</i> результати своєї праці впродовж року та <i>планує</i> перспективи на літо; · <i>висловлює</i> побажання іншим особам щодо активного, корисного відпочинку влітку; · <i>цінує</i> підтримку своїх однокласників та однокласниць, вчиться виражати свої емоції і дякувати/сприймати подяки за це.	25. Наші улюблені пісні

ЧАСТИНА 4. ПРОГРАМА «ЦІНУЙМО КРАЙ – ПИШАЙМОСЯ УКРАЇНОЮ!»

Орієнтовні напрями навчальної діяльності учнів	Теми і зміст інтегрованих занять
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>ідентифікує</i> себе як громадянина/громадянку України; · <i>співпрацює</i> в групі, долучається до створення «Асоціативного куща» до слова <i>Україна</i>; · <i>дотримується</i> встановлених правил поведінки під час виконання гімну, підняття прапора, проведення державних свят; з <i>повагою ставить</i>ся до державних символів України та символів свого краю; · <i>складає</i> визначення на основі запропонованих слів і фраз; · <i>малює</i> символи й асоціації до запропонованих слів; · <i>збагачує</i> словниковий запас державною мовою і мовою своїх сусідів; · <i>пояснює</i> значення слів «Батьківщина», «батьківщина», «війна», «громадянин», «громадянськість», «мир», «патріот» і <i>висловлює</i> своє ставлення до них; · <i>розмірковує</i> над цінністю рідної оселі, свого краю і Батьківщини для кожної людини; · <i>дискутує</i>, хто може вважати себе справжнім/справжньою громадянином/громадянкою країни; · <i>визначає</i>, які риси притаманні громадянину/громадянці та патріоту/патріотці країни; · <i>розповідає</i> про полікультурний склад населення України й важливість злагоди та співпраці між людьми; · <i>демонструє</i> повагу до інших та позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей оточення, відкритість до культурного різноманіття; · <i>виявляє</i> зацікавленість у знайомстві з різними культурами свого регіону; · <i>визначає</i> головну думку запропонованих текстів; · <i>складає</i> листа захиснику країни; · <i>розповідає</i> про загальноприйняті символи миру; · <i>бере участь</i> у заходах, присвячених Дню миру; · <i>пропонує</i> власну емблему чи символ миру; · <i>розмірковує</i> про відповідальність людей за мир на планеті та розвиток; · <i>замислюється</i> над тим, що може зробити для збереження миру.	1. Батьківщина та мир. Ставлення до них у культурах нашого краю.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про роль і значення доброго сусідства, співробітництва і довіри в родині, громаді та країні; · <i>виявляє</i> уміння працювати з художніми творами, визначати головну думку; · <i>бере участь в обговоренні</i> проблем, висвітлених у наведених творах; · <i>розвиває</i> навички співпраці, добросусідства, взаємодопомоги на основі поданих текстів; · <i>пояснює</i>, чому важливі єдність, співпраця і взаєморозуміння між сусідами, членами громади, громадянами країни; · <i>розмірковує</i> над цінністю культурного розмаїття, єдності, співпраці та порозуміння в краї і в країні; · <i>виявляє</i> зацікавленість до знайомства і спілкування зі своїми сусідами й людьми в найближчому оточенні; · <i>набуває</i> вміння адекватно діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних з різними проявами дискримінації в колі однокласників, сусідів; · <i>відшукує й наводить</i> приклади культурного взаємообміну, взаємодопомоги і плідної співпраці між сусідами в минулому й у наш час; · <i>навчається</i> працювати самостійно та в групі, беручи участь в інтерактивних видах роботи, як-от «Дерево рішень», «Обери позицію»; · <i>експериментує</i>, як співпрацювати в групі й домовлятися з іншими людьми, робити спільні проекти; · <i>пропонує</i> ідеї для покращення шкільного життя та життя громади, благоустрою свого населеного пункту тощо; · <i>виявляє</i> ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення у втіленні колективного задуму.	2. Добросусідство. Цінність єдності, порозуміння та співпраці між сусідами
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>збагачує</i> словниковий запас лексику щодо конструктивного спілкування, дружби й співпраці; · <i>встановлює</i> дружні стосунки з дітьми своєї та іншої статі, расової та культурної належності, з дітьми з інвалідністю; · <i>демонструє</i> знання та критичне розуміння себе; · <i>аналізує</i> свою поведінку, уподобання, виділяючи риси, якими вирізняється з-посеред інших і які надають йому/їй неповторності; · <i>розмірковує</i> на тему «Я» для усвідомлення цінності себе як особистості, своїх емоцій і бажань, причетності до	3. «Ми» і «Вони»: конструктивне спілкування, дружба і співпраця

родини, колективу, відповідальності; • <i>досліджує і представляє</i> (на прикладі однолітків і родини) неповторність кожної людини, беручи до уваги зовнішність, поведінку, характер, уподобання тощо; • <i>пояснює</i>, що відмінність зовнішності, рис характеру людини, її культури не може заважати спілкуванню і дружбі між людьми; • <i>пояснює</i> правила конструктивного спілкування, обґрунтовує їхню доцільність; • <i>розвиває</i> уміння і навички, необхідні для подальшої життєвої діяльності, зокрема ненасильницької комунікації і взаємодії із сусідами на вулиці, у багатоповерхових будинках тощо; • <i>розвиває</i> гнучкість та адаптивність, аналітичне та критичне мислення; • <i>розмірковує</i> про те, що одну й ту саму річ двоє людей можуть бачити та сприймати по-різному; • <i>коректно реагує</i> на висловлювання, з яким не погоджується; • <i>розповідає</i>, спираючись на власний досвід, про шляхи розв'язання конфліктів; • <i>пропонує</i> власний спосіб подолання наслідків суперечок і негативного розвитку конфліктних ситуацій; • <i>обговорює</i> зміст і форму простого медіатексту (мультфільм); • <i>бере участь</i> в активних та інтерактивних видах роботи, наприклад створення «Кола Вена»: Я-Ми-Вони, «Шість капелюхів» тощо.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>збагачує</i> словниковий запас лексикою морально-етичного спрямування; • <i>розповідає</i>, у чому відмінність термінів «гідність людини» й «особиста гідність»; • <i>розмірковує</i> над цінністю людської гідності та честі; • <i>переконує</i>, що, попри неповторність і відмінність кожного/кожної, усі люди рівні; • <i>розповідає</i> про Конституцію України й про права та свободи людини і громадянина/громадянки країни, які зазначені в статтях 3, 21, 23, 24, 28; • <i>переконує</i> у важливості поваги до інших, спираючись на власний досвід і доступні джерела (почуте, прочитане);	4. Що таке насильство. Як йому протидіяти? Людська та особиста гідність

· <i>пояснює</i>, до кого можна звернутися по допомогу, якщо когось ображають або принижують; · <i>підтримує та приймає</i> інших, не схожих на нього/неї людей; · <i>має уявлення</i> про те, як можуть виявлятися булінг, дискримінація, насилля; · <i>обстоює думку</i>, що не треба замовчувати негідної поведінки інших; · <i>визначає дії</i>, які його/її ображають; · <i>демонструє</i> відсторонення від неприйнятних дотиків з боку інших людей, <i>повідомляє</i> про це дорослим, яким довіряє; · <i>виявляє</i> емпатію до емоцій та переживань інших людей; · <i>пропонує</i> спосіб подолання наслідків неповажного ставлення, цькування, знущання на прикладі запропонованих ситуацій; · <i>ініціює</i> зміни в середовищі класу для розширення території безпечного існування і взаємодії; · <i>бере участь</i> в активних та інтерактивних видах роботи, наприклад обговорення у групах «2–4–6 / усі разом», «Займи позицію», симуляції судового засідання тощо.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>показує</i> на карті регіону місце розташування свого населеного пункту; · <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами, пов'язаними природними ресурсами, екологією; · <i>розповідає</i> про улюблені куточки природи свого краю; · <i>розгадує</i> назви рослин, тварин, географічних об'єктів, ресурсів свого регіону в загадках, кросвордах, філвордах, ребусах і шифрограмах; · <i>розповідає</i> про професії людей, які охороняють природу; · <i>пояснює</i> загрозу для довкілля дій людини (вирубання лісів, забруднення повітря та води); · <i>висуває</i> ідеї щодо захисту довкілля й збереження його для нащадків; · <i>пояснює</i>, що сприяє раціональному використанню природних ресурсів та збереженню природи; · <i>дотримується</i> правил природоохоронної поведінки; · <i>обговорює</i> з іншими інформацію, яка зацікавила; · <i>бере участь</i> разом із дорослими в безпечних екологічних акціях на захист довкілля (прибирання сміття, посадка дерев, квітів, розчистка джерел тощо);	5. Особливості природи нашого краю. Необхідність її охорони

· залучається до літературної творчості на основі створення загадок про тварин регіону.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · збагачує словниковий запас лексемами на позначення представників рослинного і тваринного світу з Червоної книги; · розповідає, що таке Червона книга та про деякі види рослин і тварин краю, що занесені до Червоної книги України; · обстоює власні думки щодо необхідності Червоної книги; · умотивовує символіку різних кольорів сторінок Червоної книги; · знаходить разом з дорослими матеріал про ендеміків та релікти, які зустрічаються в регіоні; · долучається до створення проекту «Червона книга нашого регіону» та презентації його; · позиціонує себе як захисника/захисницю природи; · розмірковує про цінність життя на планеті й необхідність його збереження в різноманітних формах і видах; · бере участь у дискусії «Що ми передамо нащадкам»; · здобуває навички аналізу, синтезу, спостережливості, наполегливості у процесі розгадування «ламаного кросворда» на матеріалі рослинного й тваринного світу регіону; · залучається до різних видів мистецької творчості, зокрема до малювання та розфарбовування мапи регіону, тварин і рослин.	6. Що таке Червона книга?
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · збагачує словниковий запас лексемами на позначення пам'яток та музеїв природи рідного краю; · обмінюється інформацією з однокласниками та однокласницями про пам'ятки природи краю; · розповідає про заповідники і музеї природи краю; · аналізує в цифрах і фактах дані, пов'язані з функціонуванням заповідників і музеїв природи краю; · створює засобами образотворчого мистецтва логотипи пам'яток природи регіону; · усвідомлює цінність пам'яток природи рідного краю, позиціонує себе як захисника/захисницю природи; · використовує цифрові технології для створення проекту (відеоролик, презентація, буклет, путівник тощо) природоохоронного спрямування;	7. Пам'ятки природи. Заповідники і музеї природи регіону

· досліджує засобами інформаційно-комунікаційних технологій пам'ятки природи рідного краю; · розвиває навички роботи з картою регіону; · бере участь в обговоренні проблем збереження пам'яток природи регіону та пропонує шляхи їхнього вирішення; · відшукує та переказує місцеві топонімічні легенди та історії, виявляючи ціннісне і критичне ставлення до цієї інформації; · піклується про домашніх тварин і кімнатні рослини.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розповідає, що таке пам'ятка архітектури, наводить приклади; · розповідає про деякі пам'ятки архітектури свого регіону, визначає їхню унікальність; · розрізняє різні види споруд; · збагачує словниковий запас лексемами на позначення пам'яток архітектури рідного краю; · ідентифікує ілюстрації пам'яток за описами, наведеними в тексті; · створює власне висловлювання про пам'ятки архітектури на основі вражень від прочитаної прози та поезії; · бере участь в обговоренні питання «Про що б розповіли будинки?»; · відтворює в малюнку основні архітектурні особливості будь-якої культурної споруди свого населеного пункту; · доводить необхідність охорони пам'яток архітектури; · дотримується правил відвідин архітектурних пам'яток і поведження в музеї; · розмірковує над цінністю культурного різноманіття і матеріальної культурної спадщини, яка представлена в регіоні; · складає і розгадує кросворд із ключовим словом за темою; · долучається до створення проекту віртуальної подорожі до пам'яток архітектури свого краю.	8. Знайомство з пам'ятками архітектури нашого регіону
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розповідає про власні відчуття та емоції від прослуханого, побаченого, прочитаного про історичні події свого краю; · розмірковує про історичні події, що зробили наш край відомим у Європі, про роль єдності в суспільстві; · демонструє толерантне ставлення до думки іншого щодо історичних подій;	9. Історичні події, що зробили наш край відомим у Європі

• <i>встановлює</i> послідовність подій; • <i>намагається</i> порівнювати події минулого і сучасного; • <i>вчиться</i> здобувати нову інформацію і критично ставитися до неї; • <i>проводить</i> опитування своїх близьких про події Революції Гідності та аварію на ЧАЕС; • <i>оглядає та описує</i> пам'ятки історії й культури рідної місцевості, <i>відображає</i> їх різними мистецькими засобами (наприклад, малює, ліпить, співає, шукає приклади онлайн тощо); • <i>пояснює</i> роль торгівлі і транспортних комунікацій у розвитку будь-якої країни; • <i>створює</i> прості медіапродукти про історичні події свого краю; • <i>розвиває</i> вміння і навички аналізу, синтезу, критичного мислення, необхідні для подальшого навчання; • <i>окреслює</i> власні навчальні цілі та способи їхнього досягнення; • <i>співпрацює</i> з іншими для досягнення спільної мети: проєкт, інсценізація тощо; • <i>цінує</i> культурне розмаїття різних народів та ідентифікує себе як громадянина/громадянку України.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розповідає</i> про окремі досягнення українців у різних галузях (зокрема, у суспільно-політичній діяльності, у науці, культурі тощо); • <i>ставить запитання</i>, які допомагають більше дізнатися про важливу для краю подію чи особу; • <i>розкриває</i> основні поняття теми; • <i>обговорює</i> тему лідерства та якостей, необхідних будь-якому керівнику; • <i>дискутує</i> про роль, обов'язки та відповідальність лідера; • <i>розмірковує</i> усно та письмово, як би він/вона хотів/хотіла уславити свій край; • <i>досліджує</i>, чому прізвища деяких людей були увічнінені в назвах вулиць населеного пункту; • <i>розвиває</i> допитливість, самостійно чи разом з іншими <i>здійснює</i> пошукову діяльність та <i>досліджує, формулює</i> припущення і <i>робить</i> висновки з врахуванням особливостей регіону; • <i>розмірковує</i> про значення і вплив нових ідей на економічний, культурний розвиток регіону;	10. Відомі співвітчизники та особистості, які уславили наш край

· <i>цінує</i> культурне розмаїття різних народів та ідентифікує себе як громадянина/громадянку України; · <i>залучається</i> до різних видів мистецької творчості (образотворче та музичне мистецтво, хореографія, театр тощо).	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>висловлює</i> усно і письмово свої думки, почуття, чітко й аргументовано <i>пояснює</i> факти про спортсменів та їхні досягнення; · <i>складає</i> асоціативний куш і синквейн до слова «спорт»; · <i>розповідає</i> про Олімпійські і параолімпійські ігри, про свої улюблені види спорту; · <i>малює</i> емблему Олімпійських ігор; · <i>розповідає</i> про відомих спортсменів краю та їхні рекорди; · <i>розмірковує</i>, як треба вигравати і програвати з гідністю; · <i>створює</i> відеоряд зі світлинами відомих спортсменів краю тощо; · <i>розвиває</i> допитливість, прагнення шукати і пізнавати себе та навколишній світ у цьому напрямку; · <i>оцінює</i> власні спортивні досягнення й <i>прагне</i> їх поліпшити; · <i>розуміє</i>, що якість результату залежить від єдності команди і підтримки одне одного; · <i>розвиває</i> стале бажання підтримувати здоровий спосіб життя; · <i>розвиває</i> уміння і навички, необхідні для подальшої навчальної діяльності; · <i>вчиться</i> здобувати нову інформацію з різних джерел; · <i>окреслює</i> власні навчальні цілі та способи їхнього досягнення; · <i>навчається</i> працювати самостійно і в групі; · <i>уміє</i> діяти в конфліктних ситуаціях (як з гідністю програвати); · <i>дбає</i> про власне здоров'я і збереження здоров'я інших людей, <i>дотримується</i> здорового способу життя; · <i>ознайомлюється</i> з різноманітністю сучасних напрямків розвитку спорту; · <i>виявляє</i> відкритість до нових ідей у цій темі; · <i>ініціює</i> зміни у близькому середовищі (клас, школа, громада тощо), <i>пропонує</i>, що можна зробити для розвитку спорту: спортивний майданчик, нові спортивні секції тощо.	11. Спортсмени та рекорди

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>довідується</i> (із оповідань, від старших людей, з Інтернету) про відомих вчених нашого краю та винахідників; · <i>розповідає</i> про відомих вчених нашого краю та винахідників; · <i>висловлює</i> усно і письмово свої думки, почуття, чітко й аргументовано <i>пояснює</i> факти про вчених, їхні праці та винаходи; · <i>цікавиться</i> творчим потенціалом людей у своєму близькому оточенні; · <i>створює</i> презентації про відомих вчених свого краю та ін.; · <i>складає, порівнює й аналізує</i> асоціації до поданих слів; · <i>ознайомлюється</i> з різноманітністю напрямків науки, новими лексемами до цієї теми; · <i>використовує</i> цифрові пристрої, технології в пошуку інформації, творчості та співпраці з цієї теми; · <i>аналізує</i> потребу навчання впродовж життя для себе; · <i>співпрацює</i> з іншими для досягнення спільної мети; · <i>розмірковує</i> над значенням винаходів для економічного, культурного розвитку громади і країни; · <i>бере участь</i> в обговоренні чи дискусії на тему відповідальності вчених і винахідників, які роблять відкриття, що можуть нести загрозу людству чи планеті, та людей, які використовують ці винаходи; · <i>розвиває</i> допитливість, прагнення шукати і пізнавати себе і навколишній світ у цьому напрямку; · <i>намагається</i> знайти нестандартне розв'язання завдання, ситуації, скласти нове визначення тощо; · <i>розглядає</i> можливості шляхів розвитку себе як дослідника/дослідниці і винахідника/винахідниці, <i>розмірковує</i>, що для цього потрібно зробити; · <i>має уявлення</i> про необхідність захисту інтелектуальної власності, про алгоритм підготовки своєї ідеї чи винаходу до патентування; · <i>з повагою ставить</i>ся до ідей та думок інших людей; · <i>виявляє</i> відкритість до нових ідей у цій темі; · <i>ініціює</i> зміни у близькому середовищі, <i>пропонує</i>, що можна зробити для розвитку науки: кабінет винаходів, секції тощо.	12. Відомі вчені нашого краю та винахідники

Здобувач/здобувачка освіти:

- *розмірковує*, якою має бути підприємлива людина;
- *пояснює*, чому важливо поважати чужу власність;
- *має уявлення* про відомих майстрів і підприємців місцевості, де живе;
- *висловлює* усно і письмово свої думки, почуття, чітко й аргументовано пояснює факти про важливість підприємств і торгівлі в розвитку громади, регіону і країни;
- *створює* презентації, прості медіатексти тощо до теми;
- *створює* різні види усної, письмової, аудіо- та відеореклами;
- *розвиває* допитливість, прагнення шукати і пізнавати себе та навколишній світ у цьому напрямку;
- *використовує* цифрові пристрої, технології в пошуку інформації, творчості та співпраці з цієї теми;
- *аналізує* потребу навчання впродовж життя для розвитку підприємливості;
- *знає*, що розвиток підприємництва в країні регулюється відповідними законами, а бізнес-конфлікти треба вирішувати через переговори чи в суді;
- *наводить* приклади важливості дотримання законів і «правил гри» в бізнесі, дотримання етичних норм і відповідальності;
- *спієпрацює* з іншими для досягнення спільної мети;
- *розглядає* можливості шляхів розвитку своїх задатків підприємця, *ставить* перед собою відповідні навчальні цілі й визначає шляхи їхньої реалізації;
- *розробляє* самостійно і в групі проекти й елементарні бізнес-плани;
- *розмірковує* над цінністю зароблених грошей, успіху, самореалізації, меценатства;
- *має уявлення про* відмінності між комерційним та соціальним бізнесом;
- *збагачує* словниковий запас поняттями з теми;
- *наводить* приклади недоброчесної поведінки в бізнесі;
- *ознайомлюється* з різноманітністю напрямків ведення своєї справи;
- *виявляє* відкритість до нових ідей;
- *ініціює* зміни у близькому середовищі, які спрямовані на розвиток приватної ініціативи.

13. Підприємництво й торгівля.
Відомі майстри та підприємці нашого краю

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>переконує</i> у важливості меценатства, спираючись на власний досвід і доступні джерела (почуте, прочитане); · <i>висловлює</i> припущення, чому люди стають меценатами; · <i>розповідає</i> про відомих меценатів минулих років та сьогодення у своєму регіоні; · <i>наводить</i> приклади меценатства й милосердя у своєму краї, <i>описує</i> їхню важливість для краю й України; · <i>висловлює</i> усно і письмово свої думки, почуття, чітко й аргументовано <i>пояснює</i> факти щодо важливості милосердя для людства; · <i>створює</i> презентації, прості медіатексти тощо до теми; · <i>використовує</i> цифрові пристрої, технології в пошуку інформації та її відтворенні; · <i>наводить</i> приклади милосердя до людей і до тваринного та рослинного світу, з якими стикався/стикалася у власному житті/досвіді; · <i>розуміє</i> важливість практичної допомоги тим, хто її потребує; · <i>надає</i> допомогу тим, хто її потребує, якщо сам/сама отримує допомогу, <i>висловлює</i> вдячність; · <i>розмірковує</i> про людські якості, необхідні для життя в суспільстві сталого розвитку; · <i>усвідомлює</i> цінність людського життя, гідності людини і її прав; · <i>розуміє</i> відповідальність за свої вчинки; · <i>розвиває</i> аналітичне та критичне мислення через життєві історії та ситуації; · <i>розробляє</i> самостійно і в групі проекти з допомоги літнім людям, пораненим на фронті, бездомним тваринам тощо й намагається їх втілювати в життя.	14. Меценатство й милосердя
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про релігійних діячів краю та їхню діяльність; · <i>розрізняє</i> релігійну/конфесійну й етнічну/культурну ідентифікацію людини; · <i>знає</i>, що кожна людина в Україні має право вільно обирати собі релігію та сповідувати її або бути атеїстом; · <i>толерантно ставиться</i> до представників різних конфесій та релігій, до атеїстів; · <i>наводить</i> приклади просвітницької, наставницької й благодійної діяльності релігійних діячів;	15. Релігійні діячі краю, відомі в Україні й у світі

· <i>критично ставиться</i> до інформації з агіографій та інших джерел; · <i>ставить</i> запитання, які допомагають більше дізнатися про історичну особу; · <i>дотримується</i> основних етикетних норм і правил відвідування культових об'єктів і музеїв; · <i>описує</i> приклади служіння людям та відданості вірі; · <i>розмірковує</i>, які якості та вміння повинен мати духовний лідер громади; · <i>виокремлює</i> незрозумілі слова з усних і писемних текстів, <i>запитує</i> про їхнє значення або <i>здійснює</i> пошукову діяльність за допомогою цифрових пристроїв.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>подає</i> загальні відомості про дитячих поетів/поеток, письменників/письменниць, що славили наш край; · <i>цитує</i> уривки улюблених віршів; · <i>пояснює</i>, що таке бібліотека і для чого вона існує; · <i>порівнює</i> звичайні й електронні бібліотеки, знаходить спільне й відмінне; · <i>розповідає</i> про свій досвід відвідування бібліотеки та враження; · <i>аналізує</i> свою домашню бібліотеку дитячих книжок; · <i>розповідає</i> про улюблені твори художньої літератури й чому саме вони йому/їй подобаються; · <i>оцінює</i> власні досягнення у творчій діяльності; · <i>зіставляє</i> пережиті під час читання почуття та емоції із власним емоційно-чуттєвим досвідом; · <i>називає</i> найважливіші інформаційні ресурси, за можливості відвідує разом із батьками книжкові виставки і ярмарки; · <i>називає</i> сучасні комікси або інші дитячі книжки, що сподобалися, розповідає, які епізоди найбільше вразили; · <i>розмірковує</i> про професії людей, які долучаються до створення дитячої книги; · <i>з повагою ставиться</i> до книги як до результату праці багатьох людей; · <i>долучається</i> до колективної роботи/проекту зі створення коміксу, елементарного мультфільму (з використанням комп'ютерних програм) чи театральної постановки за сюжетом твору одного з авторів краю.	16. Письменники/ письменниці регіону. Дитячі бібліотеки

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розповідає про композиторів регіону та їхні твори; · виконує пісні композиторів регіону; · порівнює музичні та візуальні образи; · відтворює емоційні враження від твору мистецтва різними відомими засобами та способами (рухами, мімікою, лініями, кольорами тощо); · зіставляє пережиті під час прослуховування (виконання) музики чи пісні почуття та емоції із власним емоційно-чуттєвим досвідом; · сприймає твори музичного мистецтва як засіб естетичної насолоди; · висловлює емоційно-ціннісне ставлення до пісні в різних життєвих ситуаціях; · розмірковує над об'єднавчою силою музики і пісні, хорového співу; · створює варіанти ритмічного супроводу до пісні; · виконує нескладні ролі (зокрема «пісні в ролях»), етюди-наслідування, перевтілюючись у різних персонажів; · залучається до виконання різних видів фольклору; · розмірковує про цінність розмаїття фольклору різних народів та цінність культурного різноманіття краю; · цікавиться іншомовними піснями, поширеними в регіоні, й намагається їх співати разом із носіями мов; · з повагою ставиться до рідної культури, культури своїх сусідів, усього народу України; · ідентифікує себе як громадянина/громадянку України.	17. Композитори нашого регіону. Співаємо про нашу Батьківщину різними мовами
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розповідає про художників, художні музеї регіону, художні виставки тощо; · збагачує свій словниковий запас лексемами, пов'язаними з художньою творчістю та живописом; · розповідає про свої улюблені картини і їхніх авторів; · порівнює твори мистецтва та явища довкілля; · називає художників рідного краю; · пізнає себе і навколишній світ через сприйняття творів мистецтва; · відтворює емоційні враження від твору мистецтва різними відомими засобами та способами (рухами, мімікою, лініями, кольорами тощо); · аналізує власні досягнення в художньо-творчій діяльності;	18. Художники нашого краю

· ділиться інформацією, отриманою від сприймання творів мистецтва (зокрема з Інтернет-джерел); · усвідомлює значення національної і світової культурної спадщини для збагачення власного духовного світу; · відвідує виставки та художні музеї, дотримується правил поведінки; · формує внутрішню потребу до подальшого художньо-естетичного самовдосконалення; · ініціює або бере участь у підготовці й проведенні виставки малюнків, картин своїх однокласників та однокласниць та їхніх батьків у своєму класі чи школі; · розмірковує й дискутує в класі щодо того, навіщо «прикрашати» будівлі свого населеного пункту графіті та написами на стінах; про теми муралів, які можна запропонувати зробити у своїй громаді.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · пояснює, що таке орнамент; · розповідає про різні види орнаментів, замислюється над історією їхнього виникнення; · розмірковує про різні символи і знаки, які зашифровані в орнаменті; · пробує «читати» орнаменти народної вишивки; · розповідає, як прикрашені речі, що перебувають у щоденному користуванні; · висловлює враження, добираючи із запропонованих слова, співзвучні з власними емоціями; · порівнює різні орнаменти, знаходить спільне та особливе; · прагне шукати і пропонувати нові ідеї щодо створення різних видів орнаментів для виробів із глини, дерева, каменю, металу, тканини, шкіри тощо; · експериментує з кольорами, лініями, формами тощо; · створює елементи композиції/декору для оформлення середовища, у якому живе і навчається, використовує побачене й почуте в художньо-практичній діяльності; · сприймає орнаменти різних культур у давнину та в сучасному мистецтві краю, цінує культурне розмаїття свого краю; · усвідомлює значення національної і світової культурної спадщини для збагачення власного духовного світу.	19. Орнаменти різних культур у давнину та в сучасному мистецтві краю

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, що таке театр; · <i>розповідає</i> про улюблені мультфільми та твори кіномистецтва; · <i>називає</i> улюблених персонажів та акторів; · <i>розповідає</i>, навіщо люди ходять до театрів та в кіно; · <i>пояснює</i>, чому людям подобаються різні види мистецтва; · <i>ділиться</i> враженнями від побаченого і почутого в театрі, кінотеатрі; · <i>розмірковує</i> над тим, люди яких професій працювали над створенням мультфільму або кінофільму; · <i>дотримується</i> правил поведінки в театрі та інших місцях відпочинку; · <i>розрізняє</i> види ляльок для театру; · <i>розрізняє</i> види театру (ляльковий, музичний, драматичний) та кінематографу (кінофільм, мультфільм); · <i>бере участь</i> у підготовці та проведенні в класі театральної постановки або вистави лялькового театру, <i>створює</i> власний медіапродукт; · <i>виявляє</i> повагу до уподобань інших людей; · <i>цінує</i> культурне розмаїття в галузі кіномистецтва; · <i>опановує</i> вміння і навички, необхідні для розвитку естетичного смаку.	20. Ляльки і лялькові театри, наші улюблені мультфільми і твори кіномистецтва
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i> важливість інформації для людини; · <i>пояснює</i>, як у давнину люди зберігали і передавали інформацію; · <i>порівнює</i> давні і сучасні способи та засоби передачі інформації; · <i>розрізняє</i> вербальний і невербальний способи передачі інформації; · <i>створює</i> прості аудіальні медіапродукти (репрезентує роботу групи, робить оголошення зі сцени, повідомляє новини через гучномовець тощо) з допомогою вчителя/вчительки, зважає на мету й аудиторію; · <i>набуває</i> навичок ораторського мистецтва, застосовуючи засоби вербальної і невербальної комунікації відповідно до аудиторії та теми промови; · <i>розповідає</i> про літописи та літописців, сімейні архіви, фотографії, щоденники, травелоги в соціальних мережах тощо;	21. Способи передачі і джерела інформації в давнину і сьогодні

· <i>впроваджує</i> основи цифрової грамотності у власну інформаційну діяльність; · <i>розуміє</i> необхідність критичного ставлення до інформації, а також її перевірки за допомогою різних джерел інформації; · <i>налагоджує</i> комунікації за допомогою цифрових пристроїв та мереж для спільної творчості, співпраці; · <i>пояснює</i> необхідність екологічного поводження в соцмережах і захисту особистої інформації; · <i>розмірковує</i> над цінністю інформації, над відповідальністю за створення або поширення неперевірених чи неправдивих інформації; · <i>представляє</i> інформацію графічно (схеми, таблиці, діаграми); · <i>застосовує</i> набутий досвід для організації власного навчального середовища та подальшого розвитку.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>обговорює</i> зміст і форму простого медіатексту (світлина, фотоколажу, листівки, мультфільму); · <i>вчиться</i> критично ставитися до інформаційного повідомлення; · <i>визначає</i> тему і головну думку простих візуальних медіатекстів; · <i>визначає</i>, кому і для чого призначений медіатекст, його достовірність; · <i>виявляє</i> (з допомогою вчителя/вчительки) очевидні ідеї у простих медіатекстах; · <i>висловлює</i> власні думки і почуття з приводу прослуханих/переглянутих простих медіатекстів (світлина, мультфільми, комп'ютерні ігри, реклама тощо); · <i>набуває</i> навичок створення часопису і його читання; · <i>створює</i> самостійно або разом з однолітками інформаційне повідомлення, новину або часопис; · <i>відповідально та екологічно використовує</i> можливості соцмереж; · <i>обговорює</i> різні наслідки використання інформаційних технологій у школі, на вулиці, вдома тощо; · <i>обстоює</i> своє право на самовираження; · <i>формує</i> вміння репрезентувати себе, власну творчість; · <i>використовує</i> інформаційні технології для організації навчання.	22. Як читати медіатекст та як працювати з інформацією

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>описує</i> узвичаєні правила прийому гостей у своїй родині; · <i>порівнює</i> правила прийому гостей у різних культурах краю із сучасним європейським етикетом; · <i>розмірковує</i> над ставленням до гостя і до гостинності в різних культурах краю; · <i>толерантно ставиться</i> до культурного різноманіття світу, різних ритуалів та обрядів; · <i>володіє</i> елементарною етикетною лексикою (привітання, частування) іноземною мовою та мовами своїх сусідів, поширеними в населеному пункті/регіоні; · <i>розуміє</i> важливість дотримання етикетних норм при відвідуванні своїх сусідів та при прийомі іноземних гостей; · <i>розповідає</i> про етикет подарунків, <i>пояснює</i>, які подарунки можуть бути недоречними; · <i>називає</i> якості гостинного господаря; · <i>наводить</i> приклади страв для частування гостей; · <i>враховує</i> культурні, релігійні та лікарські заборони при складанні меню святкового столу для своїх гостей; · <i>долучається</i> до підтримання родинних традицій гостинності; · <i>дотримується</i> правил поведінки за столом; · <i>конструктивно взаємодіє</i> з гостями; · <i>користується</i> столовим посудом за призначенням; · <i>володіє</i> початковими навичками сервірування столу; · <i>виготовляє</i> доступні атрибути до свят та урочистостей; · <i>створює</i> прості тексти за допомогою цифрових пристроїв (запрошення).	23. Ми – привітні господарі/господині та гостинні друзі
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>підтримує й ініціює</i> діалог на теми, які викликають зацікавлення; · <i>розповідає</i>, які мови знає; · <i>збагачує</i> словниковий запас лексемами, пов'язаними з етикетом спілкування; · <i>створює та провадить</i> діалог мовами своїх сусідів на основі опорних слів; · <i>пояснює</i>, у яких ситуаціях можуть стати в пригоді знання іншомовної лексики; · <i>виявляє</i> толерантність до традицій гостинності різних народів; · <i>цінує</i> культурне розмаїття свого регіону, країни, світу;	24. Приймаємо гостей, вітаючи їх їхньою рідною мовою

· <i>конструктивно взаємодіє</i> з гостями; · <i>переконує</i> у важливості поваги до культури і мови інших, спираючись на власний досвід і доступні джерела (почуте, прочитане); · <i>перекладає та записує</i> за допомогою рідних запропоновані фрази рідною мовою, розучує їх з однокласниками та однокласницями; · <i>застосовує</i> у відповідних ситуаціях етикетну лексику гостинності.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, що таке туризм, які види туризму існують, хто такі туристи і прочани; · <i>розповідає</i>, навіщо за старих часів і сьогодні люди приїждять до нашого регіону; · <i>цікавиться</i>, які можливості для активного відпочинку має рідний край, здійснює пошук відповідної інформації; · <i>розробляє</i> елементарні одноденні екскурсійні маршрути для своєї родини, однокласників/однокласниць, іноземних гостей; · <i>рекламує</i> визначні місця/пам'ятки/музеї свого краю; · <i>розмірковує</i> над тим, люди яких професій працюють у туристичній індустрії; · <i>пропонує</i> ідеї для розвитку туристичного потенціалу регіону; · <i>дотримується</i> правил поведінки й техніки безпеки під час пішоходних та автобусних екскурсій; · <i>знайомиться</i> з алгоритмом панування подорожей та можливостями інтернет-ресурсів для цього; · <i>вчить</i>ся планувати і розраховувати час для свого відпочинку; · <i>демонструє</i> повагу до інших та позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей, відкритість до культурного різноманіття.	25. Наш гостинний край. Туризм у регіоні
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i> особливості відомих страв української кухні, а також страв інших культур, поширених у регіоні; · <i>наводить</i> приклади святкових страв; · <i>розповідає</i> про страви, які стали «візитівкою» регіону; · <i>наводить</i> приклади меню обіду для частування гостей у різних ситуаціях;	26. «Кухня нашого краю» – страви, які ми любимо готувати

· <i>долучається</i> до підтримання родинних традицій гостинності; · <i>розповідає</i> про рецепт улюбленої страви та <i>обирає</i> продукти для її приготування; · <i>уміє</i> обирати корисні для здоров'я продукти; · <i>надає</i> посильну допомогу у приготуванні страв удома, <i>намагається</i> самостійно приготувати елементарні страви; · <i>обмінюється</i> досвідом з однокласниками та однокласницями і <i>вислуховує</i> їхні приклади та поради; · <i>мотивується</i> до наполегливості в подоланні складнощів та невпевненості в собі; не боїться невдач та помилок на шляху навчання й пошуку себе; · <i>розмірковує</i> над важливістю здорового харчування для життя людини, <i>усвідомлює</i> шкоду для здоров'я чипсів, солодкої води тощо; · <i>дотримується</i> правил поведінки за столом; · <i>користується</i> столовим посудом за призначенням; · <i>володіє</i> початковими навичками сервірування столу; · <i>демонструє</i> повагу до інших та позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей, <i>відкритість</i> до культурно-різноманіття.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, що таке сувенір та для чого людям потрібні сувеніри; · <i>розповідає</i> про сувеніри, які зберігаються в сім'ї; · <i>розрізняє</i>, які бувають сувеніри, та <i>розповідає</i>, де їх можна придбати або як їх можна створити; · <i>розмірковує</i> над вибором перспективи витрачання та заощадження, <i>вчиться</i> протистояти щоденним спокусам та досягати кінцевої мети; · <i>практикує</i> свідоме ставлення до грошей; · <i>усвідомлює</i> цінність сувенірів, які є «візитівкою» регіону; · <i>самостійно створює</i> сувеніри за власним задумом, використовуючи технології традиційних та сучасних ремесел; · <i>продукує</i> ідеї нових сувенірів для свого населеного пункту, громади, краю, країни; · <i>розраховує</i> за допомогою дорослих або самостійно орієнтовні витрати та кількість матеріалів для виготовлення сувеніра; · <i>представляє</i> одержаний результат власної або колективної діяльності та <i>намагається оцінити</i> його.	27. Сувеніри нашого регіону

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про свій рідний край: найулюбленіші місця, цікаві об'єкти; · <i>знайомиться</i> з алгоритмом створення рекламного оголошення або постера; · <i>пробує</i> самостійно створити рекламне оголошення або постер для гостей свого регіону; · <i>мотивується</i> до наполегливості в подоланні складнощів та невпевненості в собі; не боятися невдач та помилок на шляху навчання й пошуку себе; · <i>створює</i> самостійно або в групі рекламний продукт, поєднуючи текст, зображення, звук тощо для представлення природного чи культурного розмаїття рідного краю; · <i>розуміє</i> відповідальність за те, як подає інформацію оточенню; · <i>визначає</i> проблеми, які виникають при роботі в групі, та <i>пропонує</i> шляхи їхнього усунення; · <i>виявляє</i> цікавість до рекреаційного потенціалу свого регіону; · <i>втілює</i> в життя власні ідеї, рішення; · <i>оцінює</i> результати своєї праці впродовж року та <i>планує</i> перспективи літнього відпочинку; · <i>цінує</i> підтримку своїх однокласників та однокласниць, вчиться виражати свої емоції й дякувати/сприймати подяки за це; · <i>розмірковує</i> та окреслює нові навчальні цілі на майбутнє.	28. Відкриваємо для інших наш рідний край. Екологічність реклами

ЧАСТИНА 5. ПРОГРАМА «БАГАТОГОЛОССЯ НАШОГО КРАЮ»

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів	Зміст навчального матеріалу
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розуміє мету і завдання курсу; · пояснює, що таке культура; · розповідає, представники яких культур проживають у рідному краї; · вказує переваги культурного розмаїття для розвитку громади.	1. Культурне розмаїття рідного краю. Мета, завдання і структура курсу. Культурне різноманіття як ресурс розвитку громади.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · наводить приклади топонімів свого регіону, розповідає про їхнє походження; · пояснює, як топоніми відображають історію рідного краю; · використовує основні правила збирання, записування та дослідження топонімічних назв; · досліджує походження топоніміки рідного населеного пункту (району) та презентує його результати (топонімічна екскурсія, коротке повідомлення тощо); · обґрунтовує необхідність збереження місцевих топонімів як цінних елементів нематеріальної культурно-історичної спадщини.	2. Топоніміка рідного краю. Походження топонімів, їхня історична цінність. Історія краю в назвах регіону. Значення географічних назв у практичному житті.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · пояснює значення імені та прізвища для людини; · досліджує, які імена та прізвища найбільш поширені у фольклорі рідного краю, серед його сучасних жителів; · знаходить спільне в іменах різного походження; · пояснює, що означає його/її ім'я та прізвище; · визначає спосіб утворення імен і прізвищ своїх близьких та друзів; · пояснює вислів «Не ім'я творить людину, а людина – ім'я».	3. Власні імена. Що означає моє ім'я? Імена моїх близьких та друзів. Про що розповідають імена і прізвища? Традиційні імена у фольклорі краю.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · презентує сімейні перекази про вибір імен у родині; · описує обряди ім'янаречення та прилучення до релігії, поширених у рідному краї та в інших регіонах України; · пояснює, що означає право на ім'я; · розуміє, що ім'я та прізвище є складовою частиною ідентичності людини;	4. Як вибирають імена. Обряд ім'янаречення. Право на ім'я. Повага до свого та імен інших людей.

· виявляє шанобливе ставлення до власного та чужих імен, прізвищ.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · описує на прикладі своєї сім'ї ієрархію сімейних зв'язків; · розуміє важливість знання і практичного використання «родинної абетки»; · знає терміни першого і другого ступенів спорідненості; · описує свою належність до певної сім'ї, роду та народу; · пояснює, що означає право на сім'ю; · цінує родинні стосунки; · шанобливо ставиться до членів своєї родини.	5. Сім'я, родина, рід. «Родинна абетка». Ієрархія сімейних зв'язків. Перший і другий ступені спорідненості. Право на сім'ю.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · оцінює свою поведінку в сім'ї; · наводить приклади піклування про старших членів родини та родичів; · пояснює, що таке «рід», «сім'я», «рідні», «двоюрідні»; · обґрунтовує важливість сімейної взаємоповаги та взаєморозуміння; · розуміє цінність злагоди, взаємодопомоги та дбайливого ставлення до сім'ї, роду, родичів; · шанобливо ставиться до батьків, близьких та далеких родичів; · досліджує зв'язки історії своєї родини з історією регіону та краю.	6. Взаємини в сім'ї. Ставлення до батьків. Права та обов'язки батьків та дітей. Взаємини з близькими та далекими родичами. Історія моєї родини в історії мого регіону та країни.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · пояснює, що таке цінності; · розповідає про власні цінності; · наводить приклади цінностей власної сім'ї; · обґрунтовує важливість загальнолюдських цінностей для досягнення миру, злагоди й гармонії між людьми; · виявляє зацікавленість цінностями інших людей та культур; · підтримує дії, спрямовані на забезпечення злагоди, налагодження взаємодопомоги; · шанобливо ставиться до сім'ї, роду, родичів.	7. Родинні та громадські цінності. Що таке цінності? Сімейні цінності. Що можна передати у спадок?
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · знає, що вивчає генеалогія та геральдика; · створює і репрезентує своє родовідне дерево, описує своїх родичів термінами спорідненості;	8. Генеалогія та геральдика. Моє родовідне дерево. Фамільні герби.

· <i>пояснює</i> символіку зображень, кольорів та форм герба свого регіону; · <i>обґрунтовує</i> важливість вивчення геральдичної спадщини регіону; · <i>створює</i> герб сім'ї, класу, школи.	Герби населених пунктів та регіонів.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i> відмінності між дорослими і дітьми; · <i>наводить приклади</i> виявів поваги до людей похилого віку та жінок у різних культурах, <i>ставиться</i> до них з повагою; · <i>знає і використовує</i> правила етикетного звертання до співрозмовників різних вікових категорій, статей у різних культурах; · <i>моделює</i> свою поведінку відповідно до визнаних суспільством цінностей; · <i>демонструє</i> своєю поведінкою повагу до гідності людей різної статі; · <i>цінує</i> злагоду, взаємодопомогу та шанобливе ставлення до сім'ї, роду, родичів; · <i>демонструє</i> позитивне ставлення до старших і молодших, ровесників, представників протилежної статі; · <i>цінує</i> досвід старших поколінь; · <i>розуміє</i>, що таке булінг та які його наслідки.	9. Взаємини поколінь. Покоління та їхні взаємини. Гендерні стосунки в різних культурах. Ставлення до старших, молодших, однолітків. Булінг.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>використовує</i> виражальні можливості лексики для продуктивного спілкування з друзями та сусідами; · <i>усвідомлює</i> цінність і важливість лексичного розмаїття у спілкуванні; · <i>використовує</i> сформовані навички взаємодії з незнайомими людьми різної статі та віку; · <i>виявляє навички</i> ведення діалогів з різними людьми, <i>дотримується</i> правил етикету; · <i>ініціює</i> діалоги, враховуючи мету і ситуацію спілкування.	10. «Словничок дружби». Лексика, пов'язана з дружбаю і сусідством. Етикетні звертання до незнайомих людей різної статі і віку. Елементарні діалоги.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>аргументує</i> цінність взаємодії в колективі; · <i>демонструє</i> навички конструктивної групової взаємодії; · <i>пояснює</i> важливість розвитку комунікативних навичок самопрезентації; · <i>організовує</i> обговорення проблеми, гри, спільної справи; · <i>добирає</i> засоби мови відповідно до мети і ситуації спілкування;	11. Ефективне спілкування. Групова взаємодія. Розвиток навичок групової взаємодії та самопрезентації. Мовні ігри з практики ефективного

· <i>демонструє</i> доброзичливе ставлення до позиції інших; · <i>репрезентує</i> себе, свій клас, свою школу, свою родину.	спілкування. Моє портфоліо.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i> сутність поняття «конфлікт»; · <i>аналізує</i> позитивні й негативні наслідки конфлікту; · <i>розповідає</i> про різні технології запобігання гострому розвитку конфлікту; · <i>моделює</i> способи запобігання конфлікту або його розв'язання ненасильницьким способом; · <i>розуміє</i> важливість і цінність запобігання конфліктній ситуації та ненасильницького розв'язання конфлікту; · <i>розпізнає</i> маніпулятивне спілкування й оцінює його як небезпечне й небажане; · <i>прогнозує</i> можливі наслідки маніпулятивного впливу; · <i>обґрунтовує</i> необхідність протистояння маніпулятивним впливам.	12. Конфлікт. Що таке конфлікт? Позитивні й негативні сторони, види конфліктів. Маніпулятивне спілкування.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пропонує дії</i>, необхідні для конструктивного розв'язання конфліктів; · <i>виявляє навички</i> конструктивної групової взаємодії; · <i>пояснює</i> особливості різних стилів поведінки в конфлікті; · <i>аналізує</i> стилі поведінки в конфліктах; · <i>обґрунтовує</i> відповідальність кожного за конфліктні ситуації; · <i>виявляє</i> співчуття до життєвих ситуацій інших людей; · <i>намагається регулювати</i> власні емоційні реакції, сприймаючи інші точки зору.	13. Ненасильницькі шляхи розв'язання конфліктів. Як розпізнавати конфлікти і запобігати їхньому виникненню. Стилi поведінки в конфліктах. Коло порозуміння.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i> різницю між поняттями «рідна мова» та «державна мова»; · <i>обґрунтовує</i> необхідність вільного володіння державною мовою, <i>пояснює</i>, чому і як треба захищати державну українську мову; · <i>пояснює</i> значення мови в житті конкретної людини, громади і суспільства; · <i>демонструє шанобливе</i> ставлення до рідної мови та мови сусідів; · <i>прагне</i> вивчати і берегти рідну мову; · <i>усвідомлює</i> важливість вивчення і використання кількох мов; · <i>цінує</i> відкритість до пізнання різних культур через мови.	14. Рідна мова. Мови навколо нас. Роль і місце мов у спілкуванні. Поняття «рідна мова». Мови моїх друзів і сусідів. Державна мова та її захист.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розрізняє види словників; · активно використовує різні словники в навчанні; · пояснює важливість словників у збереженні нематеріальної культурної спадщини регіону і країни; · збагачує свій словниковий запас; · має уявлення про шкідливість використання ненормативної лексики.	15. Наш друг – словник. Як створюються словники. Які бувають словники. Словник як джерело інформації.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · має уявлення про літературну творчість рідного краю; · переказує зміст улюблених літературних творів письменників рідного краю; · висловлює особисте ставлення до віршів, пісень, легенд і переказів про рідний регіон, школу, родину; · цікавиться літературною спадщиною рідного краю.	16. Літературна творчість мого краю. Вірші, пісні, легенди і перекази про мій регіон, мою школу, родину.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · має уявлення про народні та сучасні музичні інструменти рідного краю; · знаходить інформацію про народні та сучасні музичні інструменти в різних джерелах; · має уявлення про різні напрямки музичного мистецтва; · поважає музичні уподобання інших.	17. Музика в житті людини. Народні та сучасні музичні інструменти. Оркестр народних інструментів. Естрадний оркестр.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · знаходить інформацію про музичні фольклорні твори рідного краю та репрезентує її; · знає кілька фольклорних гуртів та ансамблів свого регіону; · має уявлення про фольклорні конкурси і фестивалі краю; · визнає музичну фольклорну багатоманітність як спільну нематеріальну спадщину жителів регіону і всієї країни.	18. Музичний фольклор рідного краю. Музичний фольклор краю та його виконавці. Музичні колективи, конкурси та фестивалі.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · знає, які професії сучасні та яке творче хобі може стати в майбутньому професією; · пропонує власні ідеї для організації підприємницької діяльності; · прогнозує, які професії будуть актуальні в майбутньому; · визначає якості затребуваного в майбутньому фахівця; · уміє репрезентувати свої таланти;	19. Наші таланти та професії майбутнього. Підприємницька діяльність. Творче хобі, яке може стати професією. Що треба, щоб стати майстром своєї справи?

· <i>розуміє</i> відповідальність за власний добробут у майбутньому; · <i>шанує</i> свою працю та працю інших.	«Скарбничка талантів нашого класу».
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розрізняє</i> види ремесел; · <i>знаходить</i> інформацію про ремесла рідного краю та їхнє походження; · <i>виготовляє</i> найпростіші вироби з глини та інших природних і штучних матеріалів; · <i>усвідомлює</i> можливості заробітку завдяки виготовленню власноруч посуду, прикрас, іграшок чи іншої продукції; · <i>розуміє</i> цінність збереження традиційних ремесел для культурного багатоманіття; · <i>цінує</i> співпрацю з іншими у спільній роботі; · <i>цінує</i> свою творчу працю та працю інших.	20. Ремесла рідного краю колись і тепер. Походження та основи ремесел рідного краю. Гончарне ремесло. Посуд. Прикраси. Іграшки.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має</i> уявлення про різні види ігор; · <i>розуміє</i>, чому гра є корисним і цікавим дозвіллям; · <i>описує</i> переваги і недоліки електронних, настільних та рухливих ігор; · <i>розуміє</i> небезпеку ігрової залежності; · <i>цінує</i> уміння організувати своє дозвілля та відпочинок інших.	21. Як з'явилася гра. Чому люди граються. Рухливі ігри жителів краю.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знаходить</i> інформацію про ігри, поширені в регіоні; · <i>розуміє</i>, що таке правила гри і чому важливо їх дотримуватися; · <i>грає</i> в рухливі ігри, поширені в регіоні, серед друзів; · <i>цінує</i> гру як засіб згуртування колективу; · <i>підтримує</i> необхідність взаємоповаги між переможцем та переможеним; · <i>поважає</i> ігрові уподобання інших.	22. Ігри мого двору, моєї вулиці, моїх друзів. Ігри, поширені в регіоні. Правила гри. Гра як засіб згуртування колективу.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>усвідомлює</i> унікальність своєї культури і себе як її представника; · <i>репрезентує</i> свою культуру і себе як її носія; · <i>розуміє</i> важливість відповідальності кожного за збереження культурного різноманіття; · <i>цінує</i> культурну багатоманітність як спільну нематеріальну спадщину жителів регіону і всієї країни.	23. Культурне самовираження та співпраця. Розмаїття форм культурного самовираження. Право на самовираження.

ЧАСТИНА 6. ПРОГРАМА
«ПОДОРОЖ У МИНУЛЕ Й МАЙБУТНЄ НАШОГО КРАЮ»

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів	Зміст навчального матеріалу
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про особливості сприйняття часу в різних культурах; · <i>пояснює</i> вислів «Без минулого немає майбутнього»; · <i>розуміє</i> поняття «історична пам'ять» та «місця пам'яті»; · <i>знаходить</i> інформацію про «місця пам'яті» рідного краю, називає архіви та музеї, розташовані в рідному місті/селі/селищі; · <i>складає</i> власний розклад дня, намагається ефективно використовувати час; · <i>володіє</i> інструментами для планування свого часу й різноманітних дій; · <i>цікавиться</i> минулим рідного краю, відвідує місцеві музеї.	1. Пам'ять і час. Сприйняття часу у різних культурах. Особистісна ефективність: як я ціную і розподіляю час. «Без минулого немає майбутнього». Історична пам'ять. «Місця пам'яті» регіону.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про розмаїття календарів різних народів; · <i>знаходить інформацію</i> про календарні свята в культурах своїх сусідів (наприклад, вірмен, греків, кримських татар, слов'ян та ін.); · <i>репрезентує</i> інформацію про особливості святкування Нового року в культурі свого народу; · <i>має уявлення</i> про зустріч Нового року в культурах інших етносів і народів України та ін. країн; · <i>виявляє</i> шанобливе ставлення до традиційних свят свого та інших народів.	2. Народні календарі різних народів. Назви років, місяців, днів тижня. Початок року, зв'язок календаря із заняттями людей у культурі слов'ян, іудеїв, вірмен, греків, караїмів, кримських татар та ін. Календарні свята в культурах сусідів. Традиції святкування Нового року в культурах етносів, які живуть у нашому регіоні, а також за кордоном.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>описує</i> різні системи літочислення; · <i>розміщує</i> події, пов'язані з історією регіону та сімейною історією, у хронологічній послідовності;	3. Астрономічні основи літочислення. Виникнення і розвиток способів вимірювання часу. Системи літочислення. Історична хронологія нашого регіону.

· досліджує хронологічні зв'язки між подіями; · шанобливо ставиться до минулого свого регіону й розуміє необхідність міжкультурного діалогу.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розуміє причини й історію виникнення основних принципів вимірювання часу, а також релігійне обґрунтування циклів; · знаходить інформацію про історію і принципи іудейського, християнського і мусульманського літочислення; · порівнює різні системи літочислення; · називає основні релігійні свята природно-календарних циклів; · виявляє шанобливе ставлення до вірувань інших.	4. Літочислення і релігія. Нескінченність часу в релігійних уявленнях. Початок і кінець світу. Стародавній календар євреїв. Релігійне уявлення про першовідлік часу в християнстві. Початок ери в християнстві (від «створення світу» і від «Різдва Христового»). Юліанський і григоріанський календарі (сонячний цикл). Початок року, місяць і тиждень. Релігійні свята і пости, пов'язані з річними циклами, у християн. Стародавні календарі арабів. Виникнення мусульманського календаря (місячний цикл). Мусульманська ера (гіджра). Початок року, місяць і тиждень. Релігійні свята і пости, пов'язані з річними циклами, у мусульман.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · має уявлення про стародавні релігії і культури, що залишили свій слід у регіоні; · знаходить інформацію про історію ісламу, іудаїзму, буддизму і християнства; · називає 2–3 релігійні пам'ятки рідного краю; · розповідає про святих, великомучеників, видатних церковних діячів, які жили в регіоні; · усвідомлює зміни різних релігій упродовж історії у своєму регіоні; · ставиться шанобливо до вірувань інших людей; · визнає право людини на вибір віросповідання.	5. Релігії і культури в нашому краї й країні. Пам'ятки історії і культури регіону, пов'язані з релігійною діяльністю. Поширення християнства серед населення краю. Християнські церкви (вірмено-григоріанська, католицька, православні, протестантські). Легенди про святих і пам'ятки християнства. Поширення ісламу. Легенди про святих і пам'ятки ісламу. Іудаїзм. Буддизм.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>наводить приклади</i> позитивного досвіду об'єднання для подолання спільних труднощів; · <i>спираючись</i> на власний позитивний досвід, ефективно <i>співпрацює</i> з іншими.	6. Єдність і взаємодія протилежностей. Позитивний досвід об'єднання для подолання спільних труднощів, незважаючи на розбіжності
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> пам'ятні дати та «місця пам'яті» своєї сім'ї; · <i>досліджує</i> історію своєї родини; · <i>виявляє</i> дбайливе ставлення до пам'яток історії і культури.	7. Як люди пам'ятають історію. Усна історія. Ставлення до пам'яті (зокрема, до пам'ятних дат, пам'яток) у моїй культурі і культурі моїх сусідів. Пам'ять як цінність.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> принципи успішної комунікації; · <i>уміє</i> слухати і передавати інформацію; · <i>розуміє</i>, як різновиди діалогів визначають типи взаємодії їхніх учасників; · <i>застосовує</i> різні інструменти та підходи в діалозі; · <i>розуміє</i> необхідність безконфліктного спілкування заради успішної комунікації; · <i>намагається долати</i> комунікативні бар'єри непорозуміння і зробити комунікацію успішною.	8. Вчимося слухати і передавати інформацію. Форми та різновиди (кооперативний, нейтральний, конфліктний, пізнавальний, експресивний тощо) діалогів. Успішні комунікації. Принципи успішного спілкування і роботи у групі (класі).
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розрізняє</i> види пам'яток, класифікує їх; · <i>пояснює</i>, чому необхідно зберігати пам'ятки різних культур; · <i>знаходить інформацію</i> про пам'ятки культури, історії, мистецтва та архітектури на території рідного населеного пункту, регіону; · <i>виявляє</i> дбайливе і шанобливе ставлення до цих пам'яток; · <i>виконує прості дії</i> щодо збереження й популяризації пам'яток культури рідного краю.	9. Пам'ятки як упередметнена історія людей і природи. Види пам'яток: археологічні, історичні, архітектурні, пам'ятки природи, культури, мистецтва та ін.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знаходить інформацію</i> про пам'ятки природи на території рідного населеного пункту, регіону і <i>репрезентує</i> її; · <i>пояснює</i>, чому потрібно дбайливо ставитися	10. Пам'ятки природи в регіоні. Пам'ятки природи нашого регіону.

до пам'яток природи; · <i>долучається</i> до природоохоронних акцій; · <i>усвідомлює</i> відповідальність за власні вчинки стосовно довкілля.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знаходить інформацію</i> про небезпечні природні явища, які відбувалися в регіоні; · <i>розповідає</i> казку, легенду або переказ, пов'язані із природними катаклізмами та змінами ландшафту; · <i>розрізняє</i> правду та вимисел у фольклорних джерелах, що відображають геологічні зміни; · <i>називає причини</i>, що призводять до зміни рельєфу місцевості та <i>наслідки</i> цих змін для життя людей; · <i>моделює власні дії</i> в умовах небезпечних природних явищ і катаклізмів, техногенних катастроф; · <i>допомагає</i> дорослим у боротьбі з ярами, зсувами, у зміцненні схилів, охороні пам'ятників природи в регіоні.	11. Геологічна історія краю. Природні катаклізми і їхній вплив на зміну ландшафту. Відбиття цих змін в історичній пам'яті. Легенди і казки народів твого краю. Правила поведінки під час землетрусу чи стихійного лиха.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розповідає</i> про поширені в регіоні традиційні заняття та промисли, <i>вказує</i> на особливості їхнього поширення (порівняно з іншими регіонами України); · <i>моделює</i> майбутню підприємницьку діяльність з урахуванням можливостей використання місцевих ресурсів; · <i>наводить приклади</i> успішних історій розвитку фермерства та підприємництва; · <i>має уявлення</i> про труднощі в пошуках роботи, адаптації та соціального захисту мігрантів.	12. Зміна ландшафту краю під впливом господарської діяльності. Вплив навколишнього середовища на традиційні заняття людей: особливості поширення землеробства, скотарства, рибальства, народних ремесел. Інші традиційні заняття і промисли (шовківництво, виноробство, бджільництво тощо). Трудова міграція (заробітчанство).
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>називає</i> основні історичні та сучасні джерела інформації та <i>розповідає</i> про них; · <i>розрізняє</i> види джерел, використовує їх для розповіді про свою родину, населений пункт; · <i>розрізняє</i> джерела за рівнем їхньої інформативності, надійності та об'єктивності;	13. Джерела інформації. Історичні джерела: пам'ятки архітектури, архівні документи, музейні експонати, щоденники, календарі, записки мандрівників, мемуари. Сучасні джерела інформації. Цінність джерел інформації.

· здійснює пошук інформації в різноманітних джерелах; · зіставляє різні джерела інформації; · використовує додаткові джерела інформації для формування особистої думки та пізнання; · намагається критично сприймати інформацію, подану в ЗМІ; · дотримується правил доброчесності в роботі з інформацією; · розуміє, у чому цінність різних джерел інформації.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розпізнає серед застарілих слів архаїзми та історизми; · розуміє й пояснює причини вилучення архаїзмів та історизмів з активного вжитку; · використовує архаїзми та історизми як історичне джерело; · розуміє зміст запозичених слів; · наводить приклади запозичень у мовах народів, що проживають на території регіону; · обговорює прочитані або прослухані мовою оригіналу та в перекладі на українську фольклорні та літературні твори; · шанобливо ставиться до мов народів, що проживають на території регіону.	14. Мова як історичне джерело. Архаїзми та історизми. Слова-запозичення як свідчення міжнетнічних контактів.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · називає кілька слів чи виразів, пов'язаних із темами, що вивчаються, двома-трьома мовами сусідів; · складає тематичний «Словничок дружби»; · використовує вивчену лексику у власній творчості.	15. «Словничок дружби». Лексика, пов'язана з ландшафтом регіону, із знаннями, навчанням, освітою, книгою, пам'яттю, часом і календарем.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · має уявлення про те, що вивчають науки палеографія й епіграфіка; · наводить приклади написів, що є історичним джерелом; · має уявлення про традиції літописання та	16. Палеографія та епіграфіка як науки. Написи на каменях, графіті, літописи як історичне джерело. Традиції літописання і книжкових мініатюр. Сучасні графіті.

створення книжкових мініатюр у своєму регіоні; · розрізняє графіті як твір мистецтва і як вияв вандалізму; · усвідомлює призначення різноманітних інформаційних джерел.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розрізняє писемні джерела за видами; · знає імена двох-трьох відомих мандрівників регіоном; · усвідомлює вплив часу на достовірність, збереження і передачу інформації; · складає сторінку власних спогадів про здійснену подорож або про будь-яке міське свято; · розуміє важливість критичного ставлення до різних джерел інформації.	17. Історія мого регіону в записках мандрівників, путівниках і мемуарах. Алгоритм створення «мандрівної записки» про якунебудь поїздку або спогадів про участь у святі.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · досліджує історію своєї сім'ї, родини, використовуючи сімейні архіви; · намагається вести особистий щоденник у різних формах (паперові, електронні, календарні); · розповідає про знаменитого земляка, про історію власної сім'ї або роду, свою власну «лінію життя»; · виявляє повагу до особистого простору та особистості інформації інших людей.	18. «Охоронці пам'яті». Особисті архіви. Історія моєї сім'ї. Особисті щоденники: історія мого життя.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · створює фотолітопис своєї сім'ї, свого класу, свого міста; · аналізує портрети і фотографії як історичні джерела і як вид мистецтва; · намагається за допомогою фотографій здійснювати ретроспективу чи реконструкцію об'єктів свого населеного пункту; · дотримується етичних норм, розглядаючи фото в соціальних мережах; · розповідає про своє дозвілля, супроводжує розповідь фотографіями;	19. Портрети і фотографії. Портрети і фотографії як пам'ятки культури й історичні джерела, свідчення про минуле та сучасне. Фотографія як цікаве дозвілля.

· усвідомлює цінність портретів і фотографій як пам'яток культури та історичних джерел.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · репрезентує твори про минуле і майбутнє краю й людей, що тут живуть; · усвідомлює наявність художнього вимислу у творах літератури; · цікавиться творчістю письменників свого краю; · поважає літературні уподобання інших людей; · розуміє важливість критичного ставлення до висвітлення історичних подій у літературних творах.	20. Літературні твори: факти і фантазії письменників. Художні твори національних літератур про минуле і майбутнє краю та людей, що тут живуть. Чи можуть бути літературні твори джерелом інформації?
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · знаходить інформацію про історію створення, поширення та оформлення книги; · репрезентує улюблену книгу, статтю з періодичного видання або Інтернет-ресурсу про своє місто, про цікавих людей свого краю; · виявляє навички систематизації зібрання книг; · має уявлення про історію бібліотек і може пояснити їхню загальнолюдську значимість; · знає місце розташування бібліотек світового значення (Бібліотека Конгресу США, Александріна в Єгипті, Бібліотека Ватикану); · пояснює твердження «Книга – джерело знань»; · усвідомлює цінність книги як джерела інформації та способу змістовного дозвілля; · виявляє повагу до освічених людей.	21. Бібліотека – «храм книги». Історія створення, поширення, оформлення книг. Бібліотеки світу, України і мого регіону. Ставлення до освіченості і грамотності. Ставлення до книжників. Моя домашня бібліотека. Методика складання каталогів моєї особистої бібліотеки, зібрання книг про рідне місто (селище, село). Книги про моє місто, про мій народ. Освіта – одна з основних цінностей сучасної людини.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · укладає портфоліо свідчень родичів про пережиті ними події, пов'язані з розбудовою та розвитком міста/селища/села, діяльністю відомих земляків; · описує розбудову та розвиток рідного поселення, діяльність земляків на основі усних свідчень; · виявляє зацікавленість минулим рідного краю та культурним надбанням земляків.	22. Я – дослідник краю й культур людей, котрі тут живуть. Дослідницька робота «Спогади моїх рідних про історію мого міста (історії створення будівель, парків, пам'ятників, музеїв тощо) або знаменитих земляків».

ЧАСТИНА 7. ПРОГРАМА «ПАЛІТРА КУЛЬТУР І РЕЛІГІЙ»

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів	Зміст навчального матеріалу
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> мету і завдання програми «Палітра культур і релігій», форми та методи самостійної роботи; · <i>вміє</i> формулювати очікування; · <i>розуміє</i> значення знань про культуру та релігію регіону для особистого духовного розвитку.	1. Ми всі різні і цим схожі. Ознайомлення учнів з метою, завданнями і структурою програми. Форми та методи самостійної, зокрема й дослідницької, роботи учнів.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має уявлення</i> про корінні народи України та національні меншини; · <i>знає</i>, які національні меншини проживають у регіоні; · <i>дотримується</i> права на визнання етнокультурної своєрідності кожного народу; · <i>виявляє</i> бережливе ставлення до етнокультурної спадщини свого та інших народів; · <i>демонструє</i> толерантне ставлення до будь-яких виявів етнічної культури.	2. Етнокультурна своєрідність регіону. Корінні народи і національні меншини в нашому регіоні. Сучасна етнокультурна мапа краю.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має уявлення</i> про розмаїття мов, якими розмовляли в регіоні колись; · <i>розуміє</i> значущість державної мови для забезпечення добросусідства, об'єднання людей у співтоваристві, державі; · <i>називає</i> мови, якими розмовляють жителі регіону; · <i>знає</i>, до яких мовних сімей належать мови, поширені в регіоні; · <i>укладає</i> «Генеалогічне дерево» мов народів Євразії; · <i>знає</i> загрози, які існують у нашому краї, в Україні для окремих мов; · <i>шанує</i> свою мову та мову сусідів.	3. Мови спілкування в історії краю. Значущість державної мови для добросусідства, об'єднання людей у співтоваристві, державі. Уявлення про «мовну сім'ю». «Генеалогічне дерево» мов народів Євразії. Мови, що перебувають під загрозою у нашому краї та країні.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · має уявлення про історію релігій в Україні та регіоні; · розповідає про язичницькі вірування слов'ян; · називає найбільші релігійні громади, поширені в регіоні; · висловлює сумніви щодо достовірності інформації в релігійній літературі; · толерантно ставиться до різних релігій і конфесій.	4. Історія релігій у регіоні. Первісні релігійні уявлення людей. Античний пантеон богів і стародавні східні божества в Україні. Поширення ісламу, іудаїзму і християнства в країні та регіоні. Найбільші релігійні громади сьогодення. Питання віри і критичного ставлення до інформації в релігійній літературі.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розуміє поняття «релігійна віра»; · розрізняє вірян і атеїстів; · висловлює судження, пов'язані з власним або чужим релігійним досвідом; · шанобливо ставиться до виявів релігійної поведінки представників різних конфесій; · характеризує особливості подвижництва, мандрівництва, паломництва, хаджу, наводить приклади; · розповідає про причини виникнення та поширення атеїстичних поглядів; · виявляє шанобливе ставлення до людей незалежно від їхнього віросповідання.	5. Віра як цінність. Атеїзм як світогляд. Вірянин. Релігійна віра. Релігійний досвід. Релігійна поведінка. Релігійні почуття. Подвижництво. Мандрівництво. Паломництво. Хадж. Атеїзм як історичний феномен. Філософські та наукові основи атеїзму. Свобода совісті в Україні.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · характеризує поняття свободи совісті; · репрезентує релігійні чесноти та ідеали народів свого краю; · аргументує необхідність толерантного ставлення до людей незалежно від їхнього віросповідання.	6. Свобода совісті. Ставлення до вірян та атеїстів. Свобода совісті як право самостійного вибору людиною своєї світоглядної позиції. Ставлення до вірян. Релігійні чесноти та ідеали моїх сусідів.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · досліджує і репрезентує позитивні функції культурного та релігійного різноманіття; · висловлює свою думку про причини негативного сприйняття відмінностей; · розмірковує на тему «Культурне розмаїття – ресурс для розвитку громади»; · усвідомлює цінність і важливість розмаїття культур.	7. Культурне різноманіття: виклик чи ресурс? Чому відмінності між людьми не цінуються і призводять до недовіря та відторгнення? Культурне різноманіття в законодавчих документах держави.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, що таке «толерантність», через асоціативний ряд; · <i>розуміє</i> поняття «культурний релятивізм»; · <i>пояснює</i>, чому окремих елементів культури (звичай, норму, цінності) можна оцінити лише в межах тієї культури, з якої він походить; · <i>досліджує</i> етнокультурні стереотипи поведінки народів, які проживають у регіоні; · <i>грає</i> в ігри, що сприяють формуванню толерантних відносин.	8. Всі різні – всі рівні. Не існує ні вищих, ні нижчих культур. Основи культурного релятивізму: «рівні, але різні».
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> архітектурні особливості культових будівель християн, мусульман та іудеїв; · <i>має уявлення</i> про символіку їхнього внутрішнього та зовнішнього оздоблення, про символіку одягу вірян і священнослужителів; · <i>розрізняє</i> культові будівлі та одяг священнослужителів різних конфесій; · <i>має уявлення</i> про особливості відвідин культових будівель для вірян та атеїстів; · <i>розуміє</i> окремі слова і фрази мовами сусідів, пов'язані з їхньою культурою та релігією; · <i>знаходить інформацію</i> про основні вимоги до одягу людини, що входить у культову будівлю, правила входу і виходу з неї, правила поведінки під час богослужіння, релігійного обряду, мовний етикет; · <i>намагається дотримуватися</i> відповідних правил, відвідуючи культові будівлі.	9. Архітектурні особливості та символіка культових будівель. Одяг і поведінка в храмі. Символіка внутрішнього і зовнішнього оздоблення. Правила поведінки у культових будівлях. Особливості відвідин культових будівель християн, мусульман та іудеїв для вірян та атеїстів. Вимоги до одягу. Правила входу до храму і перебування в ньому. Мовний етикет. Слова і фрази мовами сусідів, пов'язані з культурою і релігією. Поведінка під час молитви, релігійного обряду. Вихід із храму. Одяг вірян і священнослужителів.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>називає</i> не менше трьох головних свят іудеїв, мусульман і християн, що мешкають у регіоні; · <i>має уявлення</i> про їхнє походження й особливості проведення; · <i>дотримується</i> етикетних норм поведінки під час участі у святі; · <i>репрезентує</i> інформацію про особливості	10. Головні свята світових релігій. Їхнє походження і зв'язок зі стародавніми культурами та віруваннями. Особливості проведення деяких релігійних свят на сучасному етапі.

проведення одного релігійного свята на сучасному етапі; • <i>демонструє</i> толерантне ставлення до культурного різноманіття.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i>, на які події потрібно приходити тільки на запрошення; • <i>має уявлення</i> про одяг і подарунки, що відповідають події; • <i>розповідає</i> про особливості поведінки під час релігійного свята/ритуалу, застільного етикету у друзів, сусідів, культурах народів рідного краю; • <i>складає</i> запрошення, поздоровлення, співчуття рідною мовою і мовою сусіда; • <i>моделює</i> ситуації діалогу, у якому є вітання, поздоровлення, співчуття, прощання рідною мовою і мовою сусіда; • <i>розуміє</i>, у чому цінність етикету.	11. Етнічний і релігійний етикет. Правила поведінки під час релігійних свят і обрядів у друзів та сусідів. Події, на які запрошують, і події, на які можна прийти без запрошення. Формула запрошення і правильної відповіді. Одяг і подарунки, які відповідають події. Варіанти вітання (поздоровлення, співчуття) рідною мовою і мовою сусіда. Основні правила поведінки під час релігійного ритуалу. Етнічні особливості застільного етикету. Як правильно попрощатися і піти.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє</i> поняття «такт» і «нетактовність»; • <i>знає</i> основні правила сучасного європейського етикету; • <i>наводить приклади</i> вибачень і комплементів; • <i>знає</i> правила мережевого етикету, <i>дотримується</i> їх; • <i>описує</i> правила спілкування між кавалерами та панями; • <i>моделює</i> ситуації незручного становища та описує можливі шляхи виходу з них; • <i>застосовує</i> правила сучасного етикету в повсякденні; • <i>цінує</i> етикет як досвід морально-естетичного спілкування.	12. Європейський етикет. Такт і нетактовність. Знайомство і відрекомендування. Правила вітання: мовний етикет, доцільність рукостискання, обіймів, поцілунку. Етикет звертання і правила приємного спілкування: «ти» і «ви», вибачення і компліменти. Мережевий етикет. Кавалери та пані: правила супроводу на вулиці, біля дверей, на сходах, у ліфті, транспорті, застільний етикет, запрошення на танець. Поширені неприємні ситуації. Як гідно вийти з незручного становища.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i> правила поведінки людини в природі; • <i>називає</i> особливості догляду за птахами і	13. Правила поведінки людини. Правила поведінки в природі, догляд за птахами і тваринами

тваринами взимку; · <i>уміє</i> робити годівниці; · <i>обґрунтовує</i> необхідність охорони і захисту природи; · <i>долучається</i> до природоохоронних заходів у своїй місцевості.	взимку. Турбота про тварин взимку. Питання збереження природних ресурсів.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> основні типи рослин і тварин краю (степові і лісові); · <i>характеризує</i> видовий склад рослин і тварин; · <i>розпізнає</i> рослини і тварин, що занесені в Червону і Зелену книги України; · <i>наводить</i> позитивні і негативні приклади впливу діяльності людини на рослинний і тваринний світ, природні ресурси регіону; · <i>бере участь</i> у заходах зі збереження тваринного та рослинного світу свого краю.	14. Природне середовище. Світ тварин і рослин краю. Проблеми існування тварин у природному середовищі і в умовах індустріального суспільства. Ендемічні види в регіоні, що перебувають під загрозою зникнення. Чинники пристосування рослин і тварин до природних і штучних умов. Вплив людини на зміну складу рослинного і тваринного світу, виснаження та знищення ґрунтів, забруднення річок, використання природних копалин.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> не менш ніж три твори усної народної творчості про природу рідного краю; · <i>має уявлення</i> про фольклорну спадщину своїх сусідів; · <i>демонструє</i> шанобливе ставлення до нематеріальної культурної спадщини свого регіону, країни.	15. Усна народна творчість про природу краю. Усна народна творчість (оповіді, казки, легенди, перекази, пісні, віршовані твори, заклички, приказки, прислів'я тощо) народів краю про природу краю.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, що таке «колядки», «щедрівки», «заклички», «мане» і з якими календарними обрядами та звичаями вони пов'язані; · <i>наводить приклади</i> не менш ніж трьох фольклорних творів, які супроводжують календарні звичаї та обряди; · <i>має уявлення</i> про особливості календарного фольклору в культурі своїх сусідів.	16. Віддзеркалення календарних і релігійних обрядів та звичаїв у фольклорі жителів регіону. Колядки. Щедрівки. Заклички. Мане.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має уявлення</i> про святкування весняних свят у різних культурах, новорічні прикмети і	17. Свята. Ритуали. Обереги. Прикмети, ворожіння. Зустрічі природних сезонів у культурах

ворожіння, обереги; · <i>наводить приклади</i> оберегів, новорічних прикмет, ворожінь; · <i>пояснює</i> значення обрядів вікової ініціації; · <i>виготовляє</i> найпростіші обереги своїми руками.	краю. Обряди вікової ініціації. Обереги.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i>, що таке культурно-етнографічні центри, які КЕЦ є в регіоні; · <i>має уявлення</i> про причини виникнення КЕЦ і їхню діяльність на сучасному етапі; · <i>долучається</i> до діяльності, спрямованої на збереження національних культур та інтеграції представників національних меншин у громаді; · <i>створює</i> проекти маршрутів етнографічного, екологічного та зеленого туризму.	18. Скансени і культурно-етнографічні центри (КЕЦ). Які КЕЦ існують у краї. Причини створення КЕЦ, їхня роль у збереженні та популяризації національних культур. Розвиток етнографічного, екологічного та зеленого туризму.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i>, що таке обійстя і будинок; · <i>пояснює</i> назви і призначення кімнат у будинку; · <i>розповідає</i> про те, як і чим прикрашають будинки мешканці регіону, його/її сім'я; · <i>має уявлення</i> про предмети культу, які можуть бути в будинках друзів і сусідів, про правила поведінки з ними; · <i>пропонує</i> проект власного будинку в майбутньому.	19. Наш будинок і обійстя. Що таке «садиба». Як і з чого побудований наш будинок. Назви кімнат у нашому будинку і їхнє призначення. Як і чим ми прикрашаємо наш будинок зовні і всередині. Предмети культу в будинку.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розрізняє</i> види орнаменту; · <i>визначає</i> мотиви різних зразків орнаменту; · <i>пояснює</i> символіку зображень і кольору в орнаментах різних культур краю; · <i>наводить приклади</i> стилізації, <i>досліджує</i> мотиви її виникнення; · <i>долучається</i> до популяризації та збереження нематеріальної культурної спадщини свого регіону через практичну діяльність.	20. Орнаментальні мотиви в декоративно-прикладному мистецтві народів краю. Геометричний орнамент. Рослинний і тваринний світ у різьбленні по дереву і каменю, у вишивках різних культур краю. Стилiзація. Символiзм зображення і кольору.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має уявлення</i> про традиційний святковий і повсякденний костюм народів краю в давні	21. Святковий і повсякденний костюм народів регіону. Загальне й особливе. Етнодифе-

часи й сьогодні; • <i>виділяє</i> в костюмі народів краю загальне й особливе; • <i>знає</i> етнічні особливості чоловічих і жіночих головних уборів і зачісок; • <i>репрезентує</i> сучасні моделі взуття та (або) аксесуари, прикраси народів свого краю та в історичній ретроспективі; • <i>досліджує</i> символічне значення татуювань, які найчастіше зустрічаються в регіоні; • <i>висловлює</i> власне ставлення до сучасної молодіжної субкультури.	ренційна роль головних уборів і зачісок. Взуття. Аксесуари. Прикраси. Татуювання, ритуальне фарбування.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>називає</i> три-чотири ремісничі спеціальності, якими славилися жителі краю; • <i>має уявлення</i> про середньовічну цехову організацію в регіоні і свято «реван»; • <i>репрезентує</i> проект про будь-яке сучасне ремесло краю; • <i>знає</i>, які галузі промисловості найбільш розвинені в регіоні сьогодні; • <i>оцінює</i> власні професійні якості з метою вибору майбутньої професії; • <i>прогнозує</i> професії майбутнього.	22. Промислове виробництво та ремесла вчора і сьогодні. Професії сучасного й майбутнього. Ремісничі спеціалізації народів краю у період Середньовіччя і Нового часу. Середньовічні ремісничі цехи. «Реван» – стародавнє свято присвяти в майстри.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>має уявлення</i> про методику проведення інтерв'ю і фіксації польової етнографічної та фольклорної інформації; • <i>уміє</i> записати інтерв'ю або есе про свою участь у святі, обряді, ритуалі.	23. Культурна палітра мого краю. Творча робота. Методика проведення інтерв'ю і фіксації польової етнографічної та фольклорної інформації.

ЧАСТИНА 8. ПРОГРАМА «ГОСТИННИЙ КРАЙ»

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів	Зміст навчального матеріалу
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i> мету, завдання і структуру курсу; · <i>володіє</i> навичками кооперативної і самостійної роботи; · <i>вміє</i> формулювати очікування; · <i>розуміє</i> цінність полікультурності для розвитку регіону.	1. Наш край – батьківщина різних культур. Досвід добросусідства в регіоні. Мета, завдання і структура курсу.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має уявлення</i> про розуміння цінності людини в різні історичні епохи; · <i>розуміє</i> цінність ідеї прав і свобод людини як основи демократичного суспільства; · <i>розуміє</i>, у чому полягає право на вільне пересування та обрання місця для проживання; · <i>оцінює</i> свої вчинки, поведінку з урахуванням прав інших людей.	2. Людина як найвища цінність. Розуміння цінності людини в різні історичні епохи. Права людини. Право на вільне пересування та обрання місця для проживання.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>наводить</i> історичні і сучасні приклади добросусідських відносин; · <i>знаходить</i> інформацію про ставлення жителів регіону до гостей, біженців, мігрантів, внутрішньо переміщених осіб та оцінює його; · <i>пояснює</i> причини міжкультурних проблем у своєму регіоні; · <i>досліджує</i> особливості вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних національних та мовнокультурних спільнот; · <i>наводить приклади</i> конструктивної і неконструктивної взаємодії; · <i>розуміє</i> переваги толерантної поведінки; · <i>добирає</i> адекватні прийоми подолання комунікативних та психологічних бар'єрів; · <i>бере участь</i> у благодійних акціях на підтримку біженців, ВПО.	3. Ставлення до гостей, біженців, мігрантів, ВПО. Ставлення жителів регіону до гостей, біженців, мігрантів, внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Міжкультурна комунікація. Конструктивна і неконструктивна взаємодія. Психологічні бар'єри спілкування. Питання адаптації та соціалізації ВПО, біженців і мігрантів.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · має уявлення про ставлення до людини і до гостинності в культурах своїх сусідів · знаходить інформацію про традиції гостинності в різних народів; · розмірковує про гостинність як одну з форм комунікативної культури; · наводить приклади літературних образів гостинності; · пояснює, яким має бути ставлення до гостя; · розповідає про обов'язки господаря; · шанобливо ставиться до традицій гостинності в різних народів.	4. Ставлення до людини і до гостинності в культурах моїх сусідів. Гостинність як цінність у різних народів. Статус гостя як особи, що «довірилася». Обов'язки господаря.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · створює «словничок гостинності» рідною мовою та мовами сусідів; · моделює і розігрує ситуації, у яких використовує лексику гостинності.	5. Лексика гостинності.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · знає, які мови у світі найпоширеніші; · знає, які мови є офіційними та робочими в міжнародних організаціях (ООН, Світова організація торгівлі, ЮНЕСКО, ЄС, Рада Європи тощо); · має уявлення про професію перекладача та його професійну етику; · цікавиться, де і як можна здобути професію перекладача.	6. Мови і професія перекладача. Найпоширеніші у світі мови, мови міжнародних організацій. Етика перекладача.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · має уявлення про історію розвитку туризму в регіоні; · знаходить інформацію про засоби пересування в рідному краї в давнину; · усвідомлює важливість розбудови та осучаснення шляхів сполучення і транспорту для розвитку краю; · прогнозує, які засоби пересування з'являться в майбутньому; · знає декілька об'єктів свого населеного пункту, привабливих для туризму, репрезентує їх.	7. Шляхи сполучення і транспорт. Історія розвитку туризму в краї. Засоби пересування в давнину, у наш час і в майбутньому.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розповідає</i> про відомих мандрівників краєм та про їхній внесок у вивчення історії і культури регіону; • <i>репрезентує</i> відомі путівники по краю, виділяє в них загальне та особливе; • <i>знає</i> кілька прізвищ представників творчої інтелігенції, що жили, подорожували, відпочивали або лікувалися в краї; • <i>розуміє</i> цінність інформації про мандрівників та дослідників рідного краю для туристичного бізнесу; • <i>укладає</i> маршрут подорожі рідним краєм.	8. Відомі мандрівники краєм та путівники про наш регіон. Відомі мандрівники краєм, їхній внесок у вивчення історії і культури регіону. Путівники по краю: загальне та особливе.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>має уявлення</i> про особливості природних зон регіону та можливості розвитку різних видів туризму; • <i>розповідає</i> про два-три туристичні об'єкти свого краю; • <i>знає</i> основні правила поведінки в туристичних походах; • <i>має уявлення</i> про діяльність МНС; • <i>розуміє</i>, чому необхідно повідомляти МНС про організацію екскурсій; • <i>дотримується</i> правил безпечної поведінки під час екскурсій; • <i>пропонує</i> власні ідеї щодо організації нових екскурсійних маршрутів рідною місцевістю; • <i>цінує</i> природну та культурну спадщину регіону.	9. Гірський і пішохідний туризм в Україні та краї. Туристичні бази і маршрути. Печери. Спелеотуризм. Екстремальні види туризму. Діяльність Контрольно-рятувальної служби (КРС).
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє</i> значущість прісної води і необхідності дбайливого ставлення до кожного її джерела; • <i>знає</i> основні правила проведення очищення джерел і колодязів; • <i>долучається</i> до проведення природоохоронних дій, <i>дотримується</i> необхідних правил техніки безпеки; • <i>усвідомлює важливість</i> охорони та збереження джерел прісної води.	10. Турбота про джерела і колодязі. Значущість джерел і колодязів для жителів краю. Пошук і очищення занедбаних джерел і колодязів. Правила проведення очищення джерел і колодязів. Техніка безпеки під час роботи.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розкриває</i> проблему прісної води у світі; · <i>характеризує</i> екологічний стан Чорного та Азовського морів; · <i>має уявлення</i> про лікувальні властивості морської води, мінеральних джерел і грязей; · <i>дотримується</i> правил безпечної поведінки біля відкритих прісних водойм, моря і під час купання; · <i>уміє</i> надати першу допомогу при нещасних випадках на воді; · <i>обґрунтовує</i> необхідність збереження водних ресурсів; · <i>дбайливо ставиться</i> до тварин, долучається до акцій на їхній захист.	11. Край цілющий: водойми, грязі, мінеральні джерела. Таласотерапія. Дельфінотерапія. Екологія моря, озер, річок. Проблема прісної води. Збереження водних і рибних ресурсів. Захист тварин від жорстокого поводження.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розрізняє</i> природні і штучні насадження; · <i>розповідає</i> про цілющі властивості рослин, називає декілька рослин свого регіону, які мають такі властивості; · <i>описує</i> найбільші садово-паркові комплекси рідного краю; · <i>має уявлення</i> про унікальні дерева і рослини регіону; · <i>дотримується</i> правил поведінки в лісах і парках; · <i>пропонує</i> дії щодо захисту рослинного та тваринного світу під час подорожей; · <i>бере участь</i> у природоохоронних акціях.	12. Край цілющий: рослини. Зелена аптека і проблема збереження рідкісних рослин. Ароматерапія. Фітотерапія. Ліси і парки регіону. Садово-паркові комплекси. Унікальні дерева. Захист рослинного і тваринного світу від тих, хто подорожує лісом або степом.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має уявлення</i> про досягнення і помилки народної медицини в минулому; · <i>знає</i>, хто такі знахарі, костоправи і травники; · <i>розповідає</i> про деякі сучасні нетрадиційні методи лікування; · <i>критично ставиться</i> до інформації про переваги та недоліки нетрадиційної медицини; · <i>розуміє</i> небезпеку самодіагностування і самолікування.	13. Народна медицина в краї в минулому і в наш час. Знахарі, мольфари, костоправи і травники. Лікування травами, медом, виноградом, вином тощо. Нетрадиційна медицина в краї сьогодні. Критичне ставлення до інформації.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>характеризує</i> кліматичні особливості свого регіону та країни; · <i>розповідає</i> про оздоровчо-рекреаційні можливості свого регіону; · <i>має уявлення</i> про екологічні проблеми і зміну клімату у світі; · <i>оцінює</i> перспективи подальшої зміни способу життя відповідно до принципів сталого розвитку; · <i>має уявлення</i> про біологічні методи переробки органічних залишків; · <i>проводить</i> роз'яснювальну роботу, яка спрямована на зниження рівня користування аерозолями, у своїй родині та найближчому оточенні.	14. Край цілющий: клімат і «зелена енергетика». Кліматотерапія. Геліотерапія. Різноманітність і переваги курортів. Екологічні проблеми і зміна клімату, збереження ресурсів, розвиток зеленої енергетики.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має уявлення</i> про розвиток туризму в краї, про сучасну сферу туристичних послуг і туристичні професії; · <i>репрезентує</i> інформацію про готельний і ресторанний бізнес у регіоні; · <i>розуміє</i> вплив правової бази на розвиток туризму; · <i>дотримується</i> правил поведінки під час туристичних подорожей; · <i>наводить приклади</i> екологічної реклами; · <i>критично ставиться</i> до рекламної інформації; · <i>виявляє зацікавленість</i> туристичним бізнесом, сферою обслуговування.	15. Розвиток туризму в регіоні. Сфера туристичних послуг. Робота турагентів і туроператорів. Готельний і ресторанний бізнес. Перевезення та екскурсійне обслуговування. Анімація. Правова база розвитку туризму. Сучасні електронні інструменти для туристичного бізнесу. Реклама в туризмі. Екологічність реклами. Як розпізнати недоброчесного продавця туристичних послуг.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> основні правила європейського етикету гостинності; · <i>має уявлення</i> про етнічні особливості гостинності в культурах краю; · <i>демонструє</i> через рольові ігри навички застосування правил етикету на практиці; · <i>усвідомлює</i> важливість знань щодо етнічних особливостей етикету гостинності.	16. Традиції прийому гостей у культурах краю. Етикет гостинності. Запрошення в гості. Правила поведінки гостей. Як зустрічати і проводити гостей. Як їх розсаджувати. Як користуватися серветкою і столовим приладдям. Етикет гостя, який приїхав на один вечір і на декілька днів. Неочікувані гості.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • має уявлення про типи опалювальних систем, які існували в регіоні; • знає про залежність вигляду і якості страв національної кухні від печі, у якій вони готувалися; • пояснює символічне значення архетипу хати; • репрезентує інформацію про звичаї, пов'язані зі ставленням до житла, до печі в культурах народів рідного краю; • дбає про затишок у своїй оселі.	17. Вогнище як символ домашнього затишку і гостинності. Опалювальна система – піч, вогнище. Типи опалювальних систем у культурах краю. Печі для приготування їжі. Хлібні печі. Ставлення до житла, печі, затишку в різних культурах.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • має уявлення про основні предмети кухонного й столового начиння за старих часів і сьогодні, про ритуальну їжу, про гігієну харчування; • знає назви національних страв і технологію їхнього приготування; • розповідає про традиційні напої мешканців регіону; • обґрунтовує шкідливий вплив алкогольних напоїв на здоров'я людини; • описує повсякденне і святкове меню своєї сім'ї та порівнює його з описами однокласників/однокласниць.	18. Частивання гостей: традиційна і сучасна кухня регіону. Кухонне і столове начиння за старих часів і сьогодні. Технологія приготування страв. Ритуальна їжа в культурах різних народів. Традиційні напої. Небезпека алкогольних напоїв. Гігієна харчування.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • описує різні види сувенірів; • репрезентує історію і культуру рідного краю, його природне багатство за допомогою сувенірів; • виготовляє особисті сувеніри для гостей регіону й репрезентує їх; • створює регіональний сувенір майбутнього.	19. Сучасні регіональні сувеніри. Які бувають сувеніри. Які сувеніри репрезентують історію і культуру краю, його природне багатство. Регіональний сувенір майбутнього.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • розповідає про місцеві музеї, розвиток краєзнавства і діяльність краєзнавчих організацій; • знає праці краєзнавців про рідний край; • знає історію створення музеїв, що розташовані в населеному пункті або в найближчій місцевості;	20. Цікаве дозвілля: музеї регіону. Музеї регіону. Краєзнавці та їхня праця. Організації з краєзнавства в давнину й сьогодні. Приватні та шкільні музеї та колекції. Як створити музей.

• долучається до краєзнавчої роботи через участь у різноманітних конкурсах, акціях, МАН; • розробляє проект шкільного краєзнавчого музею спільно з іншими учнями.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • має уявлення про відомі культові будівлі світових релігій у краї, <i>уміє встановлювати</i> їхню конфесійну приналежність; • пояснює, чому якісь об'єкти вважаються «святими» і є місцем поклоніння для представників різних релігій, <i>наводить приклади</i> святих місць у регіоні; • <i>обґрунтовує необхідність</i> дбайливого ставлення до цих об'єктів як до елементів культурної спадщини всіх українців, незалежно від етнічної або релігійної приналежності; • <i>демонструє</i> своєю поведінкою дотримання правил відвідування історичних пам'яток.	21. Цікаве дозвілля: пам'ятки архітектури і культові будівлі. Найвідоміші архітектурні пам'ятки, культові будівлі світових релігій у краї. Які об'єкти можуть вважатися «святими» і є місцями поклоніння. Святі дерева, камені, могили і кладовища, джерела, храми, монастирі, мощі святих, чудотворні ікони та ін. Правила відвідин цих об'єктів.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>репрезентує</i> інформацію про відомих письменників, чия біографія пов'язана з регіоном; • <i>осмислює</i> зміст художніх творів в історичному контексті; • має уявлення про літературні музеї, конференції, фестивалі й конкурси у своєму регіоні; • <i>створює</i> особисті презентації, репортажі; • <i>цікавиться</i> особливостями професій письменника і журналіста; • <i>репрезентує</i> власну літературну творчість.	22. Цікаве дозвілля: літературне слово в краї. Відомі письменники – вихідці з регіону. Літературні музеї. Літературні конференції, фестивалі та конкурси на півострові. Професії письменника і журналіста. Мій власний літературний досвід.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • має уявлення про різноманіття театрів та розважальних центрів регіону, населеного пункту; • <i>знає</i> назви сучасних театрів краю і <i>вміє розповісти</i> про один з них; • <i>дотримується</i> правил поведінки в театрі; • <i>бере участь</i> у виставах шкільного театру, фестивалях театрального мистецтва та інших розважальних заходах.	23. Цікаве дозвілля: театри, клуби й інші розважальні центри регіону. Фестивалі театрального мистецтва в краї. Театри в шкільному житті. Форум-театр.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> форми самовираження людини, наводить приклади; · <i>поважає</i> права людини на самовираження; · <i>розуміє</i> важливість самовираження для досягнення успіху в житті; · <i>толерантно</i> ставиться до способів самовираження інших.	24. Самовираження і внутрішній світ людини. Форми самовираження людини. Право людини на самовираження.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i> причини внутрішньоособистісного конфлікту та його роль у розвитку особистості; · <i>розуміє</i> причинно-наслідкові зв'язки між внутрішньоособистісним і міжособистісним конфліктами; · <i>знає</i> основні прийоми подолання внутрішньоособистісного конфлікту; · <i>має уявлення</i> про способи психологічного захисту.	25. Внутрішньоособистісний конфлікт. Внутрішньоособистісний конфлікт як рушійна сила розвитку особистості. Зовнішні і внутрішні причини. Взаємозв'язки внутрішньоособистісного і міжособистісного конфліктів. Внутрішньоособистісний конфлікт і психологічний захист.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> основні правила сучасного європейського етикету; · <i>демонструє</i> своєю поведінкою під час екскурсій, у магазинах, театрі, готелі, ресторани знання цих правил; · <i>знає</i> про шкідливість тютюнокуріння та <i>наводить аргументи</i> щодо здорового способу життя.	26. Сучасний європейський етикет. Етикет пішоходів і пасажирів на вулиці, у громадському транспорті, в автомобілі. Етикет поведінки в установах сфери обслуговування: у магазині, у ресторані, у готелі, у кемпінгу. Поведінка в місцях культури і відпочинку: у театрі, на вернісажі, у клубі за інтересами, на спортивних майданчиках і в залах, при огляді визначних пам'яток. Правила для тих, хто курить, і права тих, хто не курить.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має уявлення</i> про цікаві об'єкти для відвідувань у своєму краї, країні та в країнах наших сусідів; · <i>розуміє</i> цінність природного/культурного багатоманіття свого краю як ресурсу для розвитку; · <i>дотримується</i> правил безпечної поведінки	27. Подорожуємо краєм, Україною і світом. 7 чудес нашого краю. 7 чудес України. 7 чудес у країнах наших сусідів. Маршрути для подорожей. Як зробити подорож цікавою, безпечною та економічною.

під час подорожей, екскурсій; · <i>розробляє</i> туристичні маршрути рідним краєм.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>уміє скласти</i> (на вибір): власну екскурсію, маршрут подорожі, меню для ресторану національної кухні, сценарій розважальної фольклорної програми для готельного комплексу, сценарій рекламного ролика для ярмарку місцевих сувенірів, рекламний постер для відвідування музею, пам'ятки свого населеного пункту тощо; · <i>відповідально ставиться</i> до природної та культурної спадщини свого регіону.	28. «Край, відкритий для всіх». Підсумкове заняття.

ЧАСТИНА 9. ПРОГРАМА «ПРОЦВІТАННЯ В ЄДНОСТІ»

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів	Зміст навчального матеріалу
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> мету, завдання і структуру програми, форми і методи самостійної роботи, які можна використовувати для підготовки випереджальних завдань; · <i>складає</i> список літературних творів письменників рідного краю; · <i>переказує зміст</i> щонайменше двох творів фольклору або національних літератур, присвячених питанням толерантності та взаємоповаги; · <i>розуміє</i> роль іноземної мови як засобу пізнання іншого світу та збагачення власного культурного досвіду; · <i>виявляє</i> готовність до міжкультурного діалогу, через участь у фольклорних та літературних святах та заходах; · <i>пізнає</i> різні культури літературними засобами, через книги, музику, поезію, розповіді близьких та друзів.	1. Толерантність і взаємоповага у фольклорі та національних літературах краю. Вступ. Ознайомлення учнів з метою, завданнями і структурою програми. Форми та методи самостійної, зокрема й дослідницької, роботи учнів.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> основні дати історії регіону в період Середньовіччя, нового і новітнього часу; · <i>має</i> уявлення про зміни етнічного складу; · <i>вміє</i> навести деякі приклади добросусідства і взаємодії; · <i>цінує</i> досвід взаємодії в минулому та сьогодні; · <i>усвідомлює</i> важливість дослідження, вивчення й збереження пам'яток історії та культури з метою збереження історичної пам'яті народу; · <i>використовує</i> знання історії краю як засіб формування ціннісної позиції щодо громадянського патріотизму, поваги до історії, культури інших культур, що проживають на території регіону, історичних пам'яток, сімейних цінностей, оптимізм у сприйнятті світу;	2. Історичний та етнокультурний контекст регіону. Етнокультурна мозаїка краю. Історичний досвід добросусідства і взаємодії.

· досліджує зв'язок етнокультурної спадщини регіону зі спадщиною народів, що проживають (-ли) на території регіону.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · має уявлення про живі, мертві і штучні мови; · знає і називає щонайменше три мертві або штучні мови; · пояснює, чому мовне розмаїття краю є культурним надбанням людства; · пояснює різницю між державною та регіональними мовами; · називає мови, які перебувають під загрозою, і самі загрози; · знає рекомендовану лексику щонайменше двома мовами своїх сусідів; · використовує рекомендовану лексику кількома мовами своїх сусідів; · дбайливо і шанобливо ставиться до своєї рідної мови і мов своїх сусідів.	3. Проблеми розвитку і збереження мов. Живі і мертві мови. Штучні мови. Мовне розмаїття краю як культурне надбання людства. Мови сусідів. Регіональні мови. Державна мова. Мови, що перебувають під загрозою. Лексика взаємодії мов наших сусідів, пов'язана з толерантністю.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · усвідомлює необхідність конструктивної участі у громадському житті; · має уявлення про способи забезпечення плюралізму думок у суспільстві та у ЗМІ; · приймає цінність розмаїття думок і позицій; · розрізняє суб'єктивно та об'єктивно несумісні позиції і погляди; · аналізує інформацію, подану в різних формах (текстовій і графічних: схеми, таблиці та ін.), та висловлює свою думку.	4. Плюралізм думок. Різні думки і погляди – не причина для розбрату. Ми потребуємо одне одного. Об'єктивна і суб'єктивна несумісність думок, позицій, поглядів.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · усвідомлює необхідність конструктивної взаємодії між людьми; · застосовує навички ефективного спілкування: активне слухання, я-вислови, відкриті питання, перефразовування негативних висловів у нейтральні; · бере участь у комунікативних тренінгах; · виявляє дружнє ставлення до друзів, молодших та старших за віком людей;	5. Конструктивна взаємодія. Розвиток навичок конструктивної взаємодії між людьми. Комунікативний тренінг.

· <i>поважає думки та працю інших.</i>	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i> поняття: врегулювання, розв'язування, трансформація, управління; · <i>має уявлення</i> про доцільність застосування різних форм врегулювання конфліктів у різних умовах; · <i>уміє</i> аргументовано і грамотно висловлювати власну громадянську позицію, співпрацювати з іншими на результат, запобігати конфліктам і розв'язувати їх, досягати розумних компромісів; · <i>шанобливо ставиться</i> до людей незалежно від статі, віку, національності, політичних, релігійних поглядів тощо.	6. <i>Форми і способи врегулювання конфліктів. Врегулювання. Розв'язування. Трансформація. Управління.</i>
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i>, що означає «гідність особистості»; · <i>знає</i> свої права та обов'язки; · <i>має уявлення</i> про добрі і погані вчинки, гідну і негідну поведінку; · <i>порівнює</i> свої погляди з поглядами й оцінками інших осіб на права та обов'язки людини; · <i>намагається</i> логічно обґрунтувати власну позицію, аргументувати думки й оцінки; · <i>пояснює</i>, чому події 2013–2014 років названі Революцією Гідності.	7. <i>Гідність як усвідомлення цінності особистості. Повага до себе і до оточення. Визнання прав особистості.</i>
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> про право людини на захист своєї честі і гідності, про механізм отримання правової консультації з прав людини, і зокрема про захист честі й власної гідності; · <i>знає</i>, у яких установах можна отримати правову консультацію у своєму регіоні; · <i>обґрунтовує</i> важливість дотримання прав та виконання обов'язків громадянина для досягнення миру, злагоди й гармонії між людьми; · <i>наводить приклади</i> порушення прав людини, пропонує механізми розв'язання проблеми.	8. <i>Наші права. Право на захист честі та власної гідності. Права людини. Громадянські права. Права споживача та ін. Правові консультації. Механізм отримання правових консультацій.</i>

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · називає загальнолюдські цінності, які лежать в основі світових релігій; · розрізняє загальне та особливе в морально-етичних і правових нормах світових релігій; · усвідомлює необхідність дотримуватися морально-етичних норм стосовно людей іншого віросповідання; · шанобливо ставиться до інших культур та релігій.	9. «10 заповідей» релігій світу. Релігії світу про загальнолюдські цінності. Морально-етичні і правові норми у світових релігіях: загальне та особливе.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · знає, які нормативно-правові акти захищають права сиріт, людей похилого віку, хворих та інвалідів; · має уявлення про загальні підходи й особливості розв'язання проблем, пов'язаних з турботою в різних народів про тих, хто має в цьому потребу; · усвідомлює, у чому цінність людини, поважає людську гідність; · виявляє повагу до осіб похилого віку, інвалідів; · називає міжнародні нормативно-правові акти про запобігання появі стигми й дискримінації; · бере участь у заходах до Міжнародного дня інвалідів та людей похилого віку.	10. Турбота і недискримінація. Турбота про сиріт, людей похилого віку, хворих і людей з інвалідністю та ін. Міжнародні нормативно-правові акти про запобігання появі стигми й дискримінації. Міжнародні дні інвалідів, літньої людини та ін. Традиції вашого народу, пов'язані з турботою про тих, що мають у цьому потребу.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · знає правила етикету при відвідинах хворих, під час спілкування з людьми з інвалідністю; · уміє допомогти людині у стані шоку; · розуміє, що таке «кризова ситуація», намагається виявляти її причини в конкретному випадку; · намагається допомогти людині в кризовій ситуації; · знає правила поведінки на похороні і поминках; · розігрує діалоги (телефонні розмови), демонструючи уміння виявляти співчуття до проблем інших людей.	11. Азбука поведінки: як поводитися, якщо комусь потрібна допомога. Етикет при відвідинах хворих. Етикет у спілкуванні з людьми з інвалідністю. Як допомогти людині у стані шоку чи в кризовій ситуації. Правила поведінки на похороні та поминках.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · пояснює значення терміна «милосердя»; · наводить приклади милосердя, добросусідства і взаємодопомоги в історії своєї сім'ї, свого народу тощо; · виявляє турботу про інших; · займається волонтерством чи бере участь у заходах, які проводять волонтери регіону.	12. Що таке «милосердя». Сучасне розуміння милосердя і взаємодопомоги. Традиції взаємодопомоги, добросусідства в культурах народів регіону, у житті народу. Волонтерство.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · знає, кого називають хрещеними і прийомними батьками; · розповідає про інститут аталицтва у Кримському ханстві; · має уявлення про обряди побратимства в різних народів за старих часів і в наш час; · розуміє, які зобов'язання накладаються на людей фактом побратимства та аталицтва.	13. Хрещені і прийомні батьки. Вихователі. Інститут аталицтва в Кримському ханстві. Не кровні, але брати – обряди побратимства в різних народів. Обряди побратимства в наших культурах.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розуміє, які зміни відбуваються у психіці дитини з віком; · знає, що таке «вікова ініціація»; · має уявлення про вікову ініціацію в різних культурах краю, наводить приклади вікових ініціацій у різних етносів за кордоном; · розуміє причини існування молодіжної субкультури, наводить приклади її виявів; · моделює з друзями ситуації, коли треба сказати «ні», демонструє це рольовою грою.	14. Колективи однолітків. Дитинство. Отроцтво. Юність. Що таке «вікова ініціація». Приклади вікових ініціацій у різних етносів за кордоном. Вікові ініціації в краї за старих часів і сьогодні. Молодіжні субкультури. Як сказати «ні», якщо однолітки примушують тебе робити те, що ти не хочеш.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · пояснює, що таке «ненасильницька комунікація», «культура війни», «культура миру»; · володіє навичками ненасильницької комунікації; · складає висловлення на актуальні й цікаві теми, спілкується з однолітками; · розіграє діалоги відповідно до запропонованої ситуації спілкування, пов'язаної з життєвим досвідом.	15. Принципи діалогу. Ненасильницька комунікація. Що таке ненасильницька комунікація. Як спілкуватися з оточенням. Основні правила ведення діалогу. «Культура війни» і «культура миру».

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i> основні правила вибору одягу й аксесуарів; • <i>має уявлення</i> про культуру мови, значення правильної ходи і постави, важливості невербальних засобів спілкування; • <i>уміє вибрати</i> відповідний костюм, аксесуари, зачіску, макіяж для ділової зустрічі, відвідин театру або вечірки; • <i>володіє</i> навичками невербального спілкування; • <i>шанобливо ставиться</i> до старших, друзів, рідних та близьких людей.	16. Азбука поведінки: зовнішній вигляд і культура мови. Сучасний європейський етикет: основні правила хорошого тону в сучасному одязі, аксесуарах, зачісці та макіяжі. Постава і хода. Культура мови. Невербальні засоби спілкування.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>описує</i> сучасний одяг, виділяючи в ньому універсальні та сучасні елементи та культурні особливості; • <i>проводить</i> самостійні спостереження за темами «етнографії сучасності», наприклад: «Автомобільна культура міста: обереги, наклейки, забобони», «Одяг і зачіски молодіжних груп міста», «Ритуали і забобони професійних груп» тощо; • <i>досліджує</i>, які забобони поширені в різних професійних групах; • <i>репрезентує</i> проведені міні-дослідження.	17. Сучасна міська мода і культурні уподобання. Етнографія сучасності. Мода в одязі, зачісках, аксесуарах, дизайні, оформленні автомобілів тощо. Поширені забобони в різних професійних групах (продавців, комп'ютерників та ін.).
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>описує</i> сучасне житло, виділяючи універсальні та сучасні елементи й культурні особливості; • <i>досліджує</i>, який зміст вкладають мешканці рідного краю в поняття «комфорт, краса і затишок» щодо житла; • <i>знаходить інформацію</i> про мурали на стінах будинків свого регіону, репрезентує її.	18. Екстер'єр та інтер'єр сучасного житла. «Мода» на нові архітектурні рішення та матеріали й культурні уподобання. Комфорт, краса і затишок. Мурали.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i>, що таке екологія житла і які шкідливі чинники впливають на здоров'я людини; • <i>має уявлення</i> про умови, оптимальні для життя людини, та основні санітарно-гігієнічні норми безпечного і комфортного житла;	19. Екологія житла. Оптимальні умови для життя людини. Санітарно-гігієнічні норми. Мікроклімат житла (температура, вологість, освітлення тощо). Шкідливі чинники, що вплива-

· <i>наводить приклади</i> гармонійного інтер'єру; · <i>долучається</i> до створення умов для комфортного життя своєї родини.	ють на здоров'я (електромагнітні випромінювання, синтетичні матеріали, побутова хімія та ін.). Вплив на людину особливостей інтер'єру (розташування предметів інтер'єру, колірної гами тощо).
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>проводить спостереження</i> за станом природних комплексів і впливом на них господарської діяльності людини; · <i>аналізує та оцінює</i> екологічну ситуацію свого регіону; · <i>називає</i> чинні або пропонує природоохоронні заходи, необхідні для регіону, населеного пункту; · <i>бере участь</i> в акціях допомоги живій природі.	20. Екологія регіону. Закономірності взаємодії людини і навколишнього середовища у своєму регіоні. Природоохоронні заходи, необхідні в цій місцевості (боротьба з ярами, допомога джерелам води, захист зелених насаджень та ін.).
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має уявлення</i> про можливості для активного відпочинку у своєму регіоні і намагається використовувати їх; · <i>знає</i>, де розміщені найближчі музеї і театри, виставкові та концертні зали, молодіжні клуби і спортивні майданчики (зали), намагається відвідувати їх; · <i>розповідає</i> про свої враження від перегляду вистав, концертів, виставок тощо.	21. Можливості організації дозвілля сьогодні. Активний відпочинок на природі і спортивних майданчиках/залах/клубах/комплексах. Місцеві музеї і театри, виставкові та концертні зали, клуби для активного відпочинку і розваг.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має уявлення</i> про сучасні музичні стилі і напрями; · <i>знає</i> декілька сучасних пісень, їхніх авторів і виконавців; · <i>описує</i> деякі народні і сучасні танці, які нас об'єднують; · <i>описує</i> свої враження від перегляду народних, класичних і сучасних танців; · <i>репрезентує</i> свої улюблені пісні, музичні стилі і напрями; · <i>досліджує</i>, які пісні і танці найпоширеніші в рідній місцевості;	22. Танці і пісні, які ми співаємо і танцюємо разом. Сучасні музичні стилі і напрями. Наші улюблені пісні та їхні виконавці. Народні, класичні і сучасні танці в молодіжній культурі.

· <i>придумує</i> разом з іншими новий молодіжний танець на мотив сучасної популярної мелодії, використовуючи елементи народних і класичних танців.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає й використовує</i> на практиці правила безпеки під час масових заходів, перебуваючи в натовпі; · <i>пояснює</i> особливості культури ділового спілкування (діловий етикет); · <i>знає</i>, яких етичних правил треба дотримуватися під час співбесіди з потенційним роботодавцем; · <i>використовує</i> на практиці вербальні і невербальні засоби комунікації; · <i>дбає</i> про власну культуру мовлення.	23. Етикет поведінки під час відпочинку, роботи і навчання. Безпека і правила поведінки під час масових заходів. Поведінка в натовпі. Діловий етикет. Поведінка під час співбесіди з потенційним роботодавцем.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i> необхідність навчання впродовж життя; · <i>знає</i>, як реалізувати можливості здобуття додаткової спеціальності, підвищення кваліфікації і перепідготовки; · <i>знає</i>, яка законодавча база гарантує можливість навчання впродовж життя; · <i>намагається використовувати</i> можливості онлайн-освіти.	24. Навчання і праця. Навчання впродовж життя. Можливості здобуття додаткової спеціальності, підвищення кваліфікації і перепідготовки. Можливості онлайн-освіти.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має уявлення</i> про алгоритм пошуку роботи, діяльність Служби зайнятості та рекрутингових компаній; · <i>знає</i>, які професії затребувані в регіоні; · <i>уміє</i> правильно оформляти особисті документи (автобіографію, заяву тощо); · <i>ознайомлений</i> з основними положеннями Кодексу про працю в Україні; · <i>долучається</i> до рольової гри-тренінгу «Я та моя професія».	25. Алгоритм пошуку роботи. Пошук роботи через Інтернет. Діяльність Служби зайнятості й рекрутингових компаній. Можливості та ризики під час пошуку роботи. Популярні спеціальності і потреби фахівців у регіоні. Підготовка до співбесіди. Правила оформлення особистих документів (автобіографії, заяви та ін.). Кодекс про працю в Україні.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i> поняття «честь», «імідж», «репутація»; · <i>знає</i>, що таке громадська думка, як вона формується і виявляється; · <i>має уявлення</i> про розуміння честі і безчестя в культурах різних етносів краю; · <i>дотримується</i> морально-етичних норм у стосунках з дорослими і ровесниками у школі.	26. Честь. Репутація. Імідж. Честь як оцінка і самооцінка поведінки і моральних якостей людини, пов'язаних з її статусом і видом діяльності (честь сім'ї, професійна честь, «честь мундира» тощо). Репутація. Імідж. Громадська думка. Поняття честі й безчестя в різних культурах краю.

ЧАСТИНА 10. ПРОГРАМА «ШЛЯХАМИ МИНУЛОГО Й СЬОГОДЕННЯ»

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів	Зміст навчального матеріалу
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i> мету, завдання і структуру програми, форми і методи самостійної роботи; • <i>уміє</i> розкривати зміст понять «добросусідство», «толерантність», «поліетнічний простір».	1. Культури краю в давнину й сьогодні. Вступ. Ознайомлення учнів з метою, завданнями і структурою програми. Форми і методи самостійної, зокрема й дослідницької, роботи учнів. Наукова і довідкова література.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i> причини, основні події і наслідки світового історичного процесу для нашого краю; • <i>має</i> уявлення про місце і роль жителів краю в найважливіших історичних подіях; • <i>розуміє цінність</i> історичного та культурного багатоманіття свого краю як частини країни.	2. Наш край в історії та культурі України і Європи. Регіон в історії Євразії. Контакти з країнами Азії і Європи в історичній ретроспективі. Місце та роль жителів краю в найважливіших історичних подіях. Наш край на мапі історико-культурних регіонів України.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i> місце розташування пам'ятників світового значення на території краю; • <i>вміє</i> показати пам'ятки світового значення краю на мапі; • <i>називає</i> декілька пам'яток, що стали візитною картою краю, і пов'язані з ними історичні події; • <i>моделює</i> власну проектну діяльність, що стосується майбутніх пам'ятних та святих місць для жителів краю.	3. Історична пам'ять і пам'ятки нашого краю. Пам'ятки національного і світового значення на території краю. Відомі пам'ятники історії і культури сьогодення. Пам'ятні та святі місця для жителів краю. Які пам'ятки і чому треба встановити в нашому регіоні/громаді в майбутньому.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i> загальнолюдські моральні цінності; • <i>уміє</i> визначити їхню національну своєрідність та особливості; • <i>знає</i> базові цінності свого народу і своїх найближчих сусідів; • <i>розповідає</i> про базові національні цінності свого народу і своїх найближчих сусідів;	4. Загальнолюдські цінності. Базові цінності моєї культури, моїх сусідів. Демократичні цінності і національні цінності України.

· <i>демонструє</i> шанобливе ставлення до цінностей своїх сусідів.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>визначає</i> базові цінності народів свого краю, аналізуючи події історичного минулого; · <i>розуміє</i> залежність пріоритетів від історичних і суспільно-політичних обставин; · <i>наводить</i> приклади трансформації базових цінностей під впливом історичних та суспільно-політичних змін; · <i>розуміє</i> важливе значення цінностей як для окремої людини, так і для консолідації нації.	5. Ієрархія цінностей у різні епохи. Аксиологія як розділ філософії про цінності. Вплив типів цивілізацій, розвитку культури, особливостей політичного життя, змін у суспільній свідомості на формування і трансформацію базових цінностей населення нашого краю, країни.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i> значення термінів: етногенез, етнічна історія, самосвідомість, ідентичність; · <i>знає</i> національну структуру сучасного населення краю; · <i>намагається</i> досліджувати та інтерпретувати моделі реальних процесів формування ідентичності на прикладах структури населення свого краю; · <i>цінує</i> свою ідентичність та ідентичності інших людей.	6. Ідентичності. Види ідентичностей. Ієрархія ідентичностей. Етнокультурна ідентичність. Національний склад і структура населення краю.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, що таке громадянська ідентичність; · <i>називає</i> деякі шляхи формування української громадянської ідентичності; · <i>усвідомлює</i> свою належність до української політичної нації; · <i>визнає</i> державну мову фактором консолідації нації; · <i>демонструє</i> громадянську позицію простими вчинками.	7. Громадянська ідентичність. Шляхи формування української громадянської ідентичності. Національна ідея України. Державна мова як фактор консолідації нації. Громадянські права та обов'язки. Толерантність до різноманіття, повага до прав людини, дотримання законів та активна громадянська позиція – умови розбудови сучасного суспільства.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, що означають стратегії асиміляції, сепарації, інтеграції, інклюзії, порівнює їх; · <i>розпізнає</i> стереотипи та забобони щодо цінно-	8. Культурне різноманіття краю як ресурс розвитку країни. Які стратегії кращі: асиміляція, сепарація, інтеграція чи інклю-

стей інших культур, ставиться до них критично; • виявляє стійкий інтерес і повагу до інших народів, культур і мов; • грає в рольову гру-тренінг «Казки і легенди світу».	зія (включення). Етноцентризм і стереотипи. Упередження і дискримінація. Закон про протидію дискримінації.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • має уявлення про мовну сім'ю; • знає, до якої мовної групи належить рідна мова і мова сусідів; • наводить приклади діалектних відмінностей, мов соціальних і професійних груп; • пропонує заходи щодо підтримки державної мови та збереження рідної мови; • доводить, що лайка не сприяє підвищенню рівня особистої культури людини.	9. Мовне розмаїття краю. Поняття мовної сім'ї. Мови наших сусідів. Словник для спілкування. Етикетна лексика, пов'язана з темами, що розглядаються у програмі. Діалекти, мови соціальних і професійних груп («сленги», «арго»). Питання використання ненормативної лексики у спілкуванні. Закони України щодо підтримки державної мови, захисту й розвитку міноритарних мов.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • розуміє процес взаємодії мови і культури; • пояснює, як у мові віддзеркалюються культурні особливості людей, що населяють край; • знаходить аналогії у фольклорі різних народів краю; • пояснює специфіку фольклору та авторської літератури; • називає декілька творів національних літератур і прізвища їхніх класиків; • знає біографічні дані кількох сучасних письменників краю і їхні твори; • ділиться враженнями від прочитаних творів сучасних письменників рідного краю.	10. Мова і культура. Роль мови у формуванні культури. Мова та менталітет. Фразеологія як віддзеркалення менталітету народів краю. Міфи, легенди й казки народів краю: подібне і відмінне. Фольклор та авторська література краю. Становлення національних літератур краю. Сучасні письменники рідного краю.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • розуміє значення термінів: акультурація, асиміляція, інтеграція, геноцид, сегрегація, дискримінація; • наводить приклади чинників міжкультурних комунікацій; • доводить, що міжетнічні комунікації та інтеграція сприяють розвитку культури етносу, її	11. Міжкультурні комунікації. Культурні контакти та їхні результати. Чинники міжкультурних комунікацій: історичний, соціальний, культурний, політичний, ситуативний. Форми міжкультурних комунікацій.

збагаченню і прогресу; · <i>цінує</i> важливість «діалогу культур».	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> визначення конфлікту; · <i>уміє</i> класифікувати конфлікт; · <i>доводить</i>, що конфлікт є основою не тільки руйнування, а й прогресу; · <i>має уявлення</i> про соціальні конфлікти і сучасні способи їхнього аналізу.	12. Природа соціального конфлікту. Визначення конфлікту. Класифікація конфлікту: релігійний, расовий, політичний, етнічний. Історичний стереотип конфлікту і його подолання. Уявлення про соціальні конфлікти і сучасні способи їхнього аналізу.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, що таке картографія конфлікту; · <i>виявляє</i> навички аналізу і розпізнавання конфліктної ситуації, пошуку шляхів її розв'язання.	13. Методика аналізу конфлікту. Картографія конфлікту. Позиції-інтереси.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розпізнає</i> ситуації міжетнічної напруженості і конфлікту; · <i>розуміє</i> необхідність і важливість переговорного процесу, мирного врегулювання усіх видів конфліктів; · <i>виявляє</i> можливості міжкультурної співпраці; · <i>зауважує</i> різницю між людьми різних культур; · <i>демонструє</i> навички адаптації, співпрацюючи з іншими.	14. Специфіка, типологія і динаміка конфліктів. Насильницькі і ненасильницькі конфлікти. Приховані та відкриті форми етнічних конфліктів. Вивчення культурних табу і «меж толерантності». Історичні приклади етнічних конфліктів. Критичне ставлення до інформаційних джерел про конфліктні ситуації.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>називає та описує</i> стадії розвитку конфлікту; · <i>демонструє</i> варіанти і способи запобігання конфліктам; · <i>демонструє</i> елементарні навички ведення діалогу і переговорного процесу; · <i>усвідомлює</i> важливість принципів толерантності у процесі розв'язання конфліктів; · <i>має уявлення</i> про відновлювальне правосуддя та систему судочинства в Україні.	15. Форми і способи врегулювання соціальних конфліктів. Стадії розвитку конфлікту. Варіанти і способи запобігання конфліктам. Поняття «врегулювання конфлікту». Стратегії поведінки та врегулювання конфліктних ситуацій. Третя сторона, посередництво (медіація), переговорний процес. Відновлювальне правосуддя. Судочинство в Україні.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> основні релігійні групи населення краю; · <i>має</i> уявлення про загальнолюдські цінності	16. Світові релігії в регіоні. Різноманіття релігійних течій і культів в історичній ретроспек-

та їхнє віддзеркалення у світових релігіях; • <i>пояснює</i>, що означає твердження «Релігія – невід'ємна частина культури» (на прикладах свого краю); • <i>оцінює</i> вплив релігії на суспільство.	тиві і в сьогоденні. Релігія як невід'ємна частина культури. Функції релігії в суспільстві.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розповідає</i> про свята своєї сім'ї; • <i>аналізує</i> сценарій проведення сімейних свят 10 років тому і тепер, виділяє традиційні риси і нововведення; • <i>складає</i> сценарій сімейного свята; • <i>має уявлення</i> про наявні методики збору фольклорного матеріалу; • <i>демонструє</i> навикси фіксації фольклорних текстів; • <i>уміє</i> провести інтерв'ю і зафіксувати особливості проведення обрядів; • <i>моделює</i> та презентує сценарій сімейного, релігійного або календарного свята через 10 років; • <i>бере участь</i> у святі врожаю свого регіону.	17. Свята моєї сім'ї. Свята моєї сім'ї: якими вони були колись, як вони змінилися тепер, якими вони будуть завтра. Які свята святкують у наших сім'ях. Методика збору фольклорного матеріалу. Опис обрядів у різних культурах краю. Загальне і відмінне у проведенні цих свят десять років тому і тепер. Моделювання сценарію сімейного, релігійного або календарного свята через десять років. Свято врожаю в нашому регіоні.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>має уявлення</i> про ландшафтні, кліматичні, історичні, демографічні особливості краю та їхній вплив на формування господарських комплексів; • <i>знає</i> народні традиції землекористування свого народу та своїх сусідів; • <i>пояснює</i> на прикладах взаємопроникнення народних традицій; • <i>уміє</i> генерувати й презентувати нові ідеї та ініціативи щодо власної підприємницької діяльності і фермерства; • <i>оцінює</i> власні підприємницькі здатності та намагається втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства та держави.	18. Розвиток економіки регіону. Вплив ландшафтно-кліматичних умов, різних культур народів краю на сільськогосподарське освоєння території краю. Народні традиції землекористування, їхнє взаємопроникнення. Багатогалузеве сільське господарство краю сьогодні. Промислові підприємства. Розвиток підприємницької діяльності і фермерства. Я – підприємець: як розпочати свою справу.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i>, які сектори економіки існують у краї; • <i>розповідає</i> про сучасний аграрний сектор регіону;	19. Сучасний розвиток економіки та її вплив на довколишнє середовище. Наслідки використання отрутохімікатів і доб-

• має уявлення про екологічні наслідки технологічної діяльності людини; • виокремлює природничі проблеми, що можуть розв'язуватися математичними методами; • бере участь у практичній діяльності, спрямованій на розвиток регіону й захист довкілля (допомога у зборі врожаю, посадка зелених насаджень, боротьба з ярами, розчищення джерел і водойм, підготовка полів, садово-паркових комплексів до зими тощо).	рив, механічних прийомів обробки ґрунту, іригації, вирощування одноманітних сільськогосподарських культур, видобутку корисних копалин і речовин, вирубки лісів, забруднення водойм і повітря тощо.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • аналізує інформацію про економічну специалізацію регіонів України, європейських держав у світовому господарстві; • пояснює роль міжнародної торгівлі для розвитку регіону; • намагається досліджувати та інтерпретувати зміни торговельно-економічної, політичної або релігійної ситуацій в краї в історичній ретроспективі та сьогодні.	20. На перехресті торгових шляхів. Торгові шляхи «Із варяг у греки», «Великий шовковий шлях» та ін. Зміни торговельно-економічної, політичної і релігійної ситуацій краю в історичній ретроспективі та сьогодні.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • моделює та репрезентує власний проект майбутнього свого краю.	21. Подорож у майбутнє мого краю.

**ЧАСТИНА 11. ПРОГРАМА «РЕГІОНАЛЬНА МОЗАЙКА УКРАЇНИ:
ЧУДОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ»**

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів	Зміст навчального матеріалу
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає (розкриває)</i> призначення та функції мови; • <i>усвідомлює</i> унікальність усіх, навіть найбільш подібних, мов; • <i>наводить приклади</i> специфічних для відомих йому/їй етнічних та соціальних груп мовних засобів спілкування; • <i>пояснює</i> роль мови в пізнанні та досягненні порозуміння між людьми; • <i>обґрунтовує</i> взаємозв'язок між мовою і світоглядом.	1. Мови і культури. Мова – ключ до розуміння культури сусіда. Різні мови – різні світогляди?
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє</i> прислів'я як узагальнену пам'ять народу та результат пізнання людьми природи і життя; • <i>формулює</i> прислів'я про дружбу і взаємодопомогу рідною, державною та іншими мовами; • <i>визначає</i> значення прислів'їв для молодого покоління; • <i>доречно використовує</i> прислів'я для пояснення чийось та обґрунтування власних дій.	2. Мова фольклору. Прислів'я як мовний і культурний феномен. Прислів'я як ретранслятор ціннісних настанов.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє</i> цінність як значиме для людини матеріальне чи ідеальне явище; • <i>пояснює</i> роль цінностей у житті і поведінці людей; • <i>уміє визначати</i> особисті ціннісні орієнтації; • <i>прагне обрати</i> для себе ціннісні пріоритети.	3. Формування цінностей та їхня роль у житті і поведінці людей. Елементарні методики виявлення ціннісних орієнтацій особи.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розрізняє</i> загальнолюдські та групові цінності; • <i>пояснює</i> роль загальнолюдських цінностей у гармонійному розвитку цивілізації; • <i>усвідомлює</i> цінність культурних надбань рідного народу, української нації; • <i>обґрунтовує</i> переваги орієнтації на загаль-	4. Трансформація цінностей. Загальнолюдські цінності в сучасному суспільстві. Глобалізація та етнокультурні цінності.

нолюдські цінності в умовах глобалізації та полікультурного суспільства.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • розрізняє особистісні і групові цінності; • наводить приклади групових (гендерних, професійних, корпоративних та ін.) цінностей, притаманних українській культурі; • називає ціннісні орієнтації, характерні для сучасної молоді; • ідентифікує себе на основі особистих ціннісних орієнтацій.	5. Культура і цінності. Субкультури. Групові (гендерні, професійні, корпоративні та ін.) цінності в наших культурах.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • розрізняє традиційне і сучасне, сімейне та національне виховання; • має уявлення про форми організації дозвілля населення регіону, України в давнину і сьогодні; • знає способи заохочення і покарання, які використовуються в народній педагогіці; • виявляє присутні в текстах та реальному традиційному вихованні ознаки дискримінації особи; • вчиняє дії, спрямовані на запобігання або протидію дискримінації особи у процесі виховання.	6. Насилля в родині в давнину й сьогодні. Етнічні особливості виховання. Засоби народної педагогіки. Способи заохочення і покарання. Чи можна бити дитину або інших членів родини? Чи природно, коли старші знущуються над молодшими? Чи може якась стать бути кращою за іншу? Чи існує суто «жіноча робота» вдома? Розподіл обов'язків і відповідальність за їхнє виконання. Форми організації дозвілля.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • розуміє та доречно використовує поняття «ініціація»; • класифікує обряди переходу, наводить приклади цих обрядів у сучасній культурі; • досліджує поширені в регіоні (у минулому, нині) обряди ініціації; • підтверджує або заперечує необхідність недискримінаційних обрядів ініціації для української молоді.	7. Обряди переходу. Ініціація як етап соціалізації особистості, переходу в новий соціальний статус, іншу вікову або професійну групу. Типологія обрядів переходу. Відмирання традиційних ритуалів ініціації та їхнє заміщення в сучасних культурах. Обряди ініціації на сучасному етапі.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • розрізняє типові стилі поведінки людини; • усвідомлює вплив різних групових установок на індивідуальний стиль поведінки;	8. Національний фольклор як індикатор групової установки на загальний стиль поведінки. Культурні особливості поведін-

• <i>добирає приклади з різних жанрів місцевого та українського фольклору, у яких змодельовано поведінку особи в типових ситуаціях повсякденного життя;</i> • <i>критично оцінює відображений у фольклорі різних етносів краю досвід вибору стилю поведінки особи.</i>	ки людини. Власний стиль поведінки й поведінка груп людей на прикладі наведених фольклорних і наукових текстів, через участь в інтерактивних вправах.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє і доречно використовує поняття «національний характер»;</i> • <i>має уявлення про характер народу, з яким себе ідентифікує;</i> • <i>виділяє спільне та особливе в поведінкових системах етносів, які проживають у краї;</i> • <i>уміє використати свої знання про національний характер для забезпечення добросусідських стосунків та налагодження співпраці між представниками різних етносів;</i> • <i>толерантно реагує на особистісні вияви національного характеру народів, представники яких населяють край, Україну.</i>	9. Поведінкові системи в різних культурах. Загальне та особливе в поведінкових системах різних культур. «Національний характер». Різні підходи до визначення національного характеру. Чинники, що впливають на його формування. Толерантне ставлення до особливостей культурно обумовленої ненасильницької поведінки як основи добросусідства.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє та доречно використовує поняття «стереотип»;</i> • <i>характеризує етнічний стереотип як культурний феномен та пояснює його соціальну роль;</i> • <i>розрізняє авто- та гетеростереотипи, притаманні групам, з якими він/вона себе ідентифікує;</i> • <i>досліджує процес формування характерних для населення регіону, України гетеростереотипів, намагається встановити обставини, які зумовили їхнє виникнення;</i> • <i>розрізняє позитивні та негативні стереотипи, обґрунтовує свою оцінку;</i> • <i>прогнозує наслідки упередженого ставлення до представників інших етнічних та соціальних груп;</i> • <i>намагається контролювати власні стерео-</i>	10. Етнокультурні стереотипи. Поняття стереотипу і процес стереотипізації. Автостереотип, гетеростереотип. Негативні і позитивні стереотипи. Упередження і дегуманізація.

типи сприймання представників різних рас, етносів, груп.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> загальні правила переговорів з потенційними партнерами та опонентами; · <i>розуміє та доречно використовує</i> (у рольовій грі) національні особливості переговорного етикету; · <i>демонструє</i> як перемовник (у грі та під час ділового спілкування) тактовну поведінку; · <i>намагається</i> під час спілкування контролювати власні інтонації, жести, пози та міміку.	11. Поведінка під час переговорів, національні особливості. Переговорний етикет. Жести, пози, міміка, інтонації, лексикон. Особливості поведінки іноземців під час переговорів.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>наводить приклади</i> з історії, які переконують, що переговори – це мистецтво компромісу; · <i>демонструє</i> практики, техніки і рецепти ведення переговорів, орієнтованих на побудову культури миру; · <i>критично аналізує</i> отримані пропозиції та поведінку партнерів у переговорному процесі, розрізняє засоби маніпуляції; · <i>намагається</i> перевести конфліктні переговори в переговори співпраці.	12. Значення переговорів у побудові культури миру. Переговори як мистецтво компромісу – уроки історії. Учасники переговорів: супротивники чи партнери? Переговори як «шарада», «мистецтво», «торгівля», «навчання». Переговори і маніпулювання.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>наводить приклади</i> миротворчих ініціатив та рішень, спрямованих на деескалацію конфлікту; · <i>знає</i> (перелічує, називає) елементи, функції, принципи та форми діалогових технологій; · <i>уміє аналізувати</i> конфлікт із метою оцінки його розвитку та демонструє це вміння на прикладі конфлікту в громаді; · <i>використовує</i> відомі йому/їй діалогові практики під час переговорів; · <i>віддає перевагу</i> рішенням, покликаним зупинити ескалацію конфлікту.	13. Діалогові практики в громаді. Миротворчість: переговори з домінантою співпраці на протиположності до ескалації конфлікту.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>моделює</i> проведення переговорів на етапах налагодження контакту, розпитування та	14. Модель конструктивних переговорів. Встановлення контакту. Опитування і консульти-

консультацій, переформулювання пропозицій, підсумовування результатів переговорного процесу; виявляє навички подолання конфліктної ситуації через спільний досвід дій; демонструє конструктивний стиль поведінки на переговорах.	вання. Переформулювання пропозицій. Підведення підсумків.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> розуміє специфіку та наводить приклади застосування стратегії переговорів «виграш – виграш» (співробітництво); пояснює, як працюють психологічні механізми конструктивного подолання конфліктів; виявляє щире бажання розв'язати конфлікт в інтересах усіх учасників переговорів.	15. Взаємний виграш у переговорах. Механізми протидії, відносин, допомоги. Ідентифікація і задоволення потреб у соціальній справедливості.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> знає правила медіації та використовує їх для примирення конфлікуючих сторін; практикує конструктивні переговори для розв'язання соціальних конфліктів; застосовує потрібні прийоми, для того щоб долати труднощі в переговорному процесі; володіє собою в конфліктних ситуаціях, намагається спрямувати конфлікт у конструктивне русло.	16. Переговори як соціальна практика. Переговори в повсякденному житті. Випадковості переговорів. Переговори-плетанина або «діалог глухих». Позиція «золотої середини».
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> пояснює необхідність дотримання правил етикету; знає та уміло застосовує правила поведінки в гостях, вибору і вручення подарунків і квітів, застільного етикету, правила прийому гостей тощо; знає та доречно використовує етикетну лексику (вітання, побажання, співчуття тощо); враховує, моделюючи свою поведінку у статусі господаря чи гостя, відомі йому/їй особливості етикету європейських та інших народів.	17. Сучасний європейський та етнічний етикет: мистецтво бути господарем і гостем. Мистецтво гостинності. Прихід у гості, знайомство з гостями. Складання меню, сервірування, розміщення гостей. Сценарій свята. Особливості застільного етикету в різних країнах і культурах. Прощання, відхід. Етикет подарунків. Як вибрати, вручити і прийняти подарунки. Квіти. Особливості їхнього вибору і вручення. Етикетна лексика: поздоровлення із вхідними, з днем весілля,

	з новонародженням, із залученням до релігії (хрещення, обрізання тощо), з новою покупкою. Побажання одужання і довгих років життя. Формула співчуття на похороні/поминках.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє та доречно використовує</i> поняття «соціальний проект»; • <i>наводить приклади</i> соціальних нововведень, запропонованих та реалізованих школярами, членами українських дитячих і молодіжних організацій; • <i>чітко формулює</i> мету свого проекту, обґрунтовує його соціальну спрямованість; • <i>об'єктивно оцінює</i> власні можливості реалізувати мету свого проекту; • <i>творчо використовує</i> загальноприйняті алгоритми, укладаючи власний проект; • <i>емоційно репрезентує та активно лобіює</i> розроблений самостійно соціальний проект.	18. Як розробити соціальний проект, переконливо його представити і лобіювати. Що таке соціальний проект. Приклади соціальних нововведень, запропонованих та реалізованих школярами, членами українських дитячих і молодіжних організацій. Алгоритм написання проекту. Як представити і лобіювати проект.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє та доречно застосовує</i> поняття «засоби масової інформації» (мас-медіа); • <i>розрізняє</i> ЗМІ за ступенем інформативності та надійності; • <i>визначає</i> засоби маніпулювання інформацією; • <i>критично оцінює</i> інформацію ЗМІ, намагається встановити надійність інформації, яка його/її зацікавила.	19. Особливості роботи з інформацією сучасних ЗМІ. Пошук інформації в ЗМІ. Алгоритм роботи з текстом. Ознаки недостовірності та маніпуляцій в інформаційному повідомленні. Як перевірити інформацію.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє</i>, у чому цінність топонімічних назв як історичного джерела; • <i>розповідає</i> про походження 5–6 топонімів регіону; • <i>ідентифікує</i> за топонімією етноси, представники яких населяли край у різні історичні періоди; • <i>визначає</i> межі компактного проживання носіїв різних культур на території регіону на	20. Назви і декомунізація. Етнічна історія краю в топоніміці. Топонімічні назви регіону на сучасній мапі (зокрема, ороніми, гідроніми). Їхній зв'язок з етнічною історією регіону.

основі карти його топонімів; • <i>обґрунтовує</i> потребу декомунізації топонімики регіону; • <i>долучається</i> до акцій, пов'язаних зі збереженням історичної спадщини й ідентифікацією «місць пам'яті» місцевих етнічних груп та української нації.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>пояснює</i> роль імені у формуванні самосвідомості людини; • <i>обґрунтовує</i> вплив сприйняття імені на долю людини; • <i>визначає</i> причини формування традиції давати дитині «світське» та «хрестильне» імена; • <i>розповідає</i> про притаманні різним культурам правила присвоєння імені; • <i>пояснює</i> вплив різних релігій на вибір імені дитини, участь церкви в його офіційній реєстрації; • <i>визнає та роз'яснює</i> право дитини/дорослого на ім'я та на зміну імені на законних підставах.	21. Походження наших імен та релігійна традиція. «Світське» та «хрестильне» імена. Ім'я і культура. Правила присвоєння та реєстрації імені в різних культурах і релігіях. Право на ім'я в Україні та світі.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє і доречно використовує</i> поняття «свобода совісті»; • <i>має уявлення</i> про світові релігії, основи віровчення та організацію християнської, мусульманської, буддистської та інших церков; • <i>знає</i> (називає, перелічує, описує), які релігійні організації об'єднують більшість населення рідного регіону, України загалом, історію та статистику їхнього поширення в регіоні; • <i>визначає</i> функції поширених у регіоні релігійних організацій та особливості їхньої регіональної структури; • <i>пояснює</i> завдання державних інституцій, що займаються в Україні питаннями релігійних організацій і вірян; • <i>характеризує</i> поширені у світі в минулому та	22. Церковні інститути в регіоні в минулому і сьогодні. Світова і регіональна структура церковних організацій, їхні особливості. Церковні організації в регіоні. Державні інституції, що опікуються справами релігійних організацій і вірян в Україні. Світова практика реєстрації і контролю за діяльністю церковних організацій.

сучасні моделі державно-церковних відносин; • <i>визнає і публічно обстоює</i> свободу совісті в усіх її аспектах: як право людини на самовизначення стосовно релігії, релігійну толерантність, світський характер держави.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розповідає</i> про визначних проповідників християнства, ісламу та юдаїзму, інших поширених у регіоні релігійних вчень; • <i>розрізняє</i> наукове і теософське розуміння світу; • <i>характеризує</i> основні напрямки сучасних релігійно-філософських учень; • <i>розповідає</i> про діяльність місцевих святих і проповідників поширених у регіоні релігійних вчень; • <i>демонструє</i> своєю поведінкою в місцях культу усіх конфесій пошану до релігійних традицій та обрядів; • <i>виявляє толерантність</i> до почуттів та поглядів вірян, представників інших релігійних напрямів, культів, традицій тощо.	23. Теологія. Агіографія. Історія розвитку теології. Морально-етичні цінності. Основні напрями в релігійно-філософських ученнях сучасності. Проповідники християнства, ісламу, юдаїзму та ін. Найвідоміші проповідники і святи в історії краю.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i> (називає, показує на карті/місцевості, розповідає) місце розташування та історію місцевих пам'яток, пов'язаних з культовою діяльністю вірян різних конфесій; • <i>обґрунтовує</i> тезу про культурне і релігійне (конфесійне) різноманіття рідного краю; • <i>досліджує</i> стан культових пам'яток регіону, урядову та місцеву політику, спрямовану на охорону та підтримку культурної спадщини носіїв різних віровчень; • <i>засвідчує</i> своєю поведінкою в культових місцях бережне ставлення до релігійних пам'яток; • <i>долучається</i> до громадських акцій на підтримку матеріальної і нематеріальної культурної спадщини в регіоні.	24. Святі місця і місця поклоніння в регіоні. Пам'ятки, що демонструють культурне і релігійне (конфесійне) різноманіття краю. Охорона та підтримка матеріальної і нематеріальної культурної спадщини в регіоні.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє та доречно вживає</i> поняття «Червона книга»;	25. Червона книга. Історія її створення. Флора і фауна регіону в Червоній книзі. Заповід-

• <i>розповідає</i> про історію створення Червоної книги; • <i>знає</i> (називає, віднаходить на карті/місцевості, описує) заповідні території та об'єкти природи рідного краю, що охороняються державою; • <i>знає</i> (перелічує, розпізнає зображення, показує у природному середовищі) не менш ніж 10 назв представників флори і фауни, які занесені до Червоної книги; • <i>уміє</i> практично застосовувати ключові норми законодавства України про охорону природних об'єктів; • <i>обґрунтовує</i> корисність охорони природних об'єктів та облаштування заповідників і заказників та популяризує заповідну справу.	ники. Законодавство України про охорону природних об'єктів. Система охорони природи в краї. Заповідники і заказники на території рідного краю. Заповідна справа і її загальнолюдська значущість.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>наводить приклади</i> забруднення природи та зменшення чи зникнення деяких популяцій рослин і тварин внаслідок господарської та побутової діяльності людини; • <i>обґрунтовує</i> необхідність сортування побутових відходів та економії природних ресурсів; • <i>пропонує та планує</i> конкретні дії для захисту природи; • <i>розробляє, презентує та лобіює</i> проект природоохоронного спрямування.	26. Природоохоронні заходи. Роль господарської діяльності людини у зменшенні і зникненні деяких популяцій рослин і тварин, водойм, ґрунтів тощо. Сортування сміття й економія ресурсів.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i> (називає, розпізнає, показує) отруйні рослини, небезпечних тварин, комах і риб, поширених у регіоні, Україні; • <i>демонструє</i>, як надати першу допомогу потопельнику, опеченому рослинами або медузами, укушеному ссавцями, зміями, комахами; • <i>пояснює</i>, що робити, якщо заблукав(-ла), опинився(-лася) на болоті, у наметі під час заморозків або снігопадів тощо; • <i>критично оцінює</i> поведінку різних людей під час відпочинку на природі;	27. Здоров'язбережні заходи під час відпочинку на природі. Отруйні рослини, небезпечні тварини, комахи і риби. Перша допомога потопельнику. Допомога при опіках через контакт з рослинами (кропива, купина тощо), медузами тощо. Перша допомога при укусах тварин, змій і комах. Що робити, якщо заблукали, опинилися на болоті. Як зберегти життя, якщо під час літнього відпочинку в

· <i>дотримується</i> здоров'язбережних норм поведінки під час відпочинку на природі.	наметі несподівано стався заморозок або снігопад.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i> (пояснює, обґрунтовує), що природне та культурне різноманіття – це невичерпний ресурс його розвитку, використовує цю тезу та її аргументацію під час спілкування про майбутнє рідного краю/України; · <i>досліджує</i> наявні проекти майбутнього та оцінює їх з позиції запобігання конфліктам; · <i>обстоює</i> необхідність співпраці між носіями різних культур та толерантного ставлення до поглядів і традицій населення регіону/України; · <i>розробляє, презентує та лобіює</i> бізнес-план справи, орієнтованої на розвиток місцевої громади/регіону.	28. Природне і культурне різноманіття краю як ресурс. Від конфлікту культур – до співпраці і толерантності. Проекти майбутнього без ненасильницьких конфліктів. Розробка бізнес-плану для розвитку громади/регіону.

ЧАСТИНА 12. ПРОГРАМА «Я І НАШ КРАЙ СЬОГОДНІ Й ЗАВТРА»

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів	Зміст навчального матеріалу
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • розуміє мету, завдання і структуру програми; • має уявлення про форми і методи самостійної та дослідницької роботи; • знаходить доступ до сучасних джерел інформації; • розуміє специфіку наукової та довідкової літератури; • дотримується правил доброчесності у процесі роботи з різними джерелами інформації; • усвідомлює (пояснює, обґрунтовує) визначальну роль людського фактора в суспільних змінах.	1. Вступ. Людина як рушійна сила і ресурс розбудови громади, розвитку краю та країни. Ознайомлення учнів з метою, завданнями і структурою програми. Форми та методи самостійної, дослідницької роботи учнів. Наукова і довідкова література. Сучасні джерела інформації.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • характеризує взаємодію компонентів природи і їхній вплив на господарську діяльність; • пояснює вплив господарської діяльності людини на природу краю; • наводить приклади соціальних проблем, пов'язаних з надмірним споживанням природних ресурсів та погіршенням стану навколишнього середовища; • аналізує стан використання природних ресурсів у регіоні; • дає оцінку земельним та водним ресурсам своєї місцевості; • усвідомлює вплив людської діяльності на довкілля; • оцінює роль міжнародного співробітництва в розв'язуванні проблем взаємодії природи і суспільства; • готує розповідь про об'єкти природно-заповідного фонду своєї місцевості; • пропагує необхідність раціонального використання природних ресурсів.	2. Взаємозв'язок ресурсів краю. Природні ресурси краю й їхній взаємозв'язок. Раціональне природокористування.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • досліджує екологічні проблеми регіону; • встановлює причинно-наслідкові зв'язки між глобальними змінами клімату та їхнім впливом на край, у якому мешкає; • досліджує вплив екології регіону на здоров'я жителів; • обґрунтовує необхідність моніторингу навколишнього середовища; • знає і пропагує правила поведінки в надзвичайних ситуаціях; • усвідомлює необхідність забезпечення екологічної безпеки; • пропонує екологічні акції, спрямовані на подолання екологічних проблем регіону.	3. Екологічні проблеми регіону. Безпека життя. Як поводити себе в надзвичайних ситуаціях (землетрус, гроза, повінь, сходження лавини або селю, пожежа, непередбачуваний заморозок, техногенна катастрофа тощо).
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • характеризує сучасний стан економіки рідного краю; • має уявлення про потенційні можливості розвитку економіки регіону; • наводить приклади впливу глобалізації на розвиток економіки регіону; • досліджує вплив природних і суспільних чинників на спеціалізацію регіональної економіки; • долучається до акцій підтримки місцевих товаровиробників; • пояснює переваги використання альтернативних відновлюваних джерел енергії для потреб родини/громади; • оцінює роль малих підприємств та фізичних осіб-підприємців у розвитку бізнес-середовища свого населеного пункту; • ініціює підприємницьку діяльність, наприклад, бере участь у розробленні проекту з розвитку туристичного бізнесу у своєму регіоні.	4. Економіка краю і перспективи її розвитку. Огляд сучасного стану економіки регіону та його ресурсів. Розвиток промисловості, сільського господарства і безпека навколишнього середовища. Підприємницька діяльність у регіоні.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • розуміє призначення, структуру основних ділових документів, пов'язаних з пошуком роботи; • знає вимоги до резюме та мотиваційного листа, уміє написати їх;	5. Як знайти роботу чи створити її. Алгоритми пошуку роботи. Заповнення резюме, створення мотиваційного листа, проведення інтерв'ю з потенційним

· <i>знає</i> правила та особливості підготовки до проведення інтерв'ю з потенційним роботодавцем; · <i>знає види, оцінює і використовує</i> можливості неформальної освіти для розвитку життєвих та професійних навичок; · <i>аналізує</i> місцевий ринок капіталу, товарів та праці з метою виявити потреби та знайти ресурси для власної справи; · <i>усвідомлює</i> цінність власної справи.	роботодавцем. Можливості навчання професійних навичок через систему неформальної освіти. Як виявити потреби, знайти ресурси і розпочати власну справу.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i>, що таке імідж і який його вплив на сприйняття людини; · <i>аналізує</i> вплив одягу, зачіски, аксесуарів, макіяжу, татуажу на створення іміджу людини; · <i>знає</i> правила поведінки під час співбесіди з потенційним працедавцем; · <i>розуміє</i>, яка роль вербальних і невербальних засобів комунікації для ефективної співбесіди з працедавцем; · <i>знає</i> основні правила вибору ділового одягу та аксесуарів для інтерв'ю з працедавцем; · <i>розуміє</i> значення культури мовлення, правильної ходи і постави; · <i>пояснює</i> вимоги до вибору відповідного костюма, аксесуарів, зачіски, макіяжу для ділової зустрічі або роботи в офісі; · <i>досліджує</i> вплив ділового етикету на ефективність комунікації у сфері бізнесу та ділових стосунків; · <i>дбає</i> про культуру власного мовлення; · <i>критично ставить</i> до власного іміджу.	6. Імідж – що це і навіщо він потрібен. Одяг, зачіска, аксесуари, макіяж, татуаж. Як одягнутися до певної події. Як справити враження. Постава і хода. Невербальні засоби спілкування. Культура мови. Діловий етикет.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i> важливість безперервної освіти для досягнення життєвого успіху; · <i>оцінює</i> свою здатність навчатися самостійно; · <i>планує</i> власну самоосвіту; · <i>обирає</i> онлайн-курси та онлайн-ресурси для додаткового навчання і розвитку;	7. Інформальна освіта: що це таке. Навчання впродовж життя. Навички самостійного навчання. Онлайн-курси та онлайн-ресурси для додаткового навчання і розвитку. Центри освіти дорослих у регіоні.

· досліджує діяльність центрів освіти дорослих у регіоні; · використовує ресурси центрів освіти дорослих для самоосвіти; · оцінює роль самоосвіти для удосконалення або здобуття певних життєвих компетентностей та досягнення життєвого успіху; · пропагує навчання упродовж життя як необхідність для успішного і якісного життя.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · розуміє, що означає «керувати часом»; · знає методики оптимальної організації часу; · укладає особистий календар, список поточних завдань; · визначає пріоритетні завдання на день, місяць, рік; · веде особистий щоденник; · знає механізми керування часом, реалізовані в комп'ютерних програмах, сучасних мобільних телефонах тощо, та використовує їх; · цінує свій і чужий час.	8. Де і як знайти час, щоб усе встигати? Методики планування розкладу дня та поточних справ. Електронні інструменти організації часу і планування.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · знає основні правила безпечного користування Інтернетом; · характеризує ризики, пов'язані з онлайн-контентом; · репрезентує основні ідеї Законів України: «Про захист персональних даних» та «Про авторське право і суміжні права»; · знає, як захистити особисту інформацію в онлайні; · дотримується мовленнєвої культури в онлайн-середовищі; · усвідомлює цінність чужих конфіденційних даних; · демонструє відповідальність за створені і поширені власні медіаповідомлення.	9. Кібербезпека і захист особистої інформації. Безпека в соціальних мережах і при користуванні Інтернетом. Закон України про захист особистої інформації. Закон про захист авторських прав. Як захистити свої права. Лексика взаємодії: правова лексика.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · виділяє основні положення Закону України «Про доступ до публічної інформації»;	10. Право на інформацію. Закон України «Про доступ до публічної інформації». Як і де

· <i>знає</i>, як і де отримати необхідну інформацію; · <i>уміє</i> скласти запит про інформацію до органів влади; · <i>відповідально ставиться</i> до поширення інформації.	отримати необхідну інформацію. Як скласти запит про інформацію до органів влади.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>має уявлення</i> про історію розвитку засобів масової інформації в краї; · <i>знає</i> назви регіональних періодичних видань і телерадіокомпаній, інтернет-видань; · <i>критично ставиться</i> до інформації в мас-медіа; · <i>знає</i>, що таке журналістські стандарти та етика; · <i>аналізує</i> медіатексти щодо дотримання стандартів інформаційної журналістики регіональними медіа; · <i>оцінює</i> роль засобів масової інформації у формуванні громадської думки; · <i>намагається протистояти</i> засобам маніпуляції в медіа.	11. Засоби масової інформації в краї. Періодичні видання. Телерадіокомпанії. Інтернет. Роль засобів масової інформації у формуванні громадської думки. Журналістська етика.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>аналізує</i> мапи регіону періоду Середньовіччя, Нового і Новітнього часу; · <i>визначає</i> ключові зміни історичного простору рідного краю; · <i>доводить</i> наявність етнічної розмаїтості населення регіону в різні історичні періоди; · <i>встановлює</i> причини змін на етнічній мапі регіону; · <i>досліджує</i> описи етнокультурної та економічної ситуації в регіоні в путівниках, мемуарах і сучасних блогах; · <i>критично ставиться</i> до джерел інформації про етнокультурну та економічну ситуацію в регіоні; · <i>розуміє</i> цінність мап, путівників, мемуарів і блогів як важливих джерел інформації про рідний край.	12. Мапи, путівники, мемуари і блоги про наш край. Мапи нашого краю в Середньовіччі, Новий і Новітній час. Описи етнокультурної та економічної ситуації в регіоні в путівниках, мемуарах і сучасних блогах. Особливості роботи з цими видами джерел, критичне ставлення до інформації.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> (називає, перелічує, описує) ключові фак-	13. Наш край у незалежній Україні. Наш край в історії країни

ти та базові джерела до історії рідного краю; • <i>періодизує</i> історію рідного краю в контексті історії України; • <i>характеризує</i> етнокультурну і політичну ситуацію в регіоні в різні історичні періоди; • <i>визначає</i> основні тенденції розвитку регіону/України; • <i>прогнозує</i> етнокультурні та політичні зміни в регіоні в найближчому майбутньому; • <i>виявляє</i> маніпуляції історичною свідомістю населення краю.	крізь призму офіційної та усної історії. Етнокультурна і політична ситуація в регіоні сьогодні.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>має уявлення</i> про основні види етнічних процесів; • <i>знає</i> основні характеристики етнооб'єднувальних і етнороздільних процесів; • <i>наводить історичні і сучасні приклади</i> між-етнічних процесів; • <i>розуміє і використовує</i> поняття «геноцид», «апартеїд», «фашизм», визначає подібне і відмінне в їхньому змісті; • <i>знає</i> основні механізми і чинники життєзабезпечення етносу; • <i>має уявлення</i> про вплив міграційних і між-етнічних процесів на етнічні меншини; • <i>розрізняє</i> вплив і наслідки міжетнічних процесів на міжетнічні відносини і на конкретну етнічну групу; • <i>розуміє</i> поняття «сегрегація», «акультурація» та використовує їх для аналізу міжетнічної взаємодії в регіоні; • <i>пояснює</i> суть основних типів адаптації етнічних меншин: соціальну, культурну, психологічну; • <i>розуміє</i> важливість міжетнічної співпраці.	14. Міжкультурна взаємодія. Стратегії виживання етнічних меншин. Міжкультурна взаємодія. Життєзабезпечення етносу. Адаптаційні механізми. Поняття «сегрегація», «акультурація», «інтеграція», «асиміляція».
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i> основні визначення і типи міграційних процесів; • <i>пояснює</i> історичні передумови міграційних процесів;	15. Українські заробітчани та заробітчани в Україні. Міграційні процеси. Роль міграцій у житті людства. Особливості міграційних процесів в Україні і,

· <i>виявляє</i> причинно-наслідкові зв'язки міграційних процесів та інших суспільних, культурних, економічних і політичних процесів у сучасній Україні; · <i>характеризує</i> особливості міграційних процесів у регіоні в історичній динаміці; · <i>досліджує</i> географію трудової міграції з рідного краю та основні сфери зайнятості працівників-мігрантів; · <i>оцінює</i> наслідки трудової міграції для регіону; · <i>прогнозує</i> наслідки трудової міграції в житті дітей, батьки яких виїхали на заробітки.	зокрема, в регіоні в історичній динаміці. Трудова міграція: благо чи зло?
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i> процеси, пов'язані з формуванням нації й етнічною стратифікацією поліетнічних держав; · <i>має уявлення</i> про основні чинники інституалізації етнічності; · <i>називає</i> ознаки етноцентризму; · <i>досліджує</i> вияви етноцентризму в народних звичаях і мові; · <i>досліджує</i> мовну політику Української держави в регіоні; · <i>розповідає</i> про заходи української влади, спрямовані на формування політичної української нації; · <i>розуміє</i>, як втілюються ідеї демократії в поліетнічних суспільствах; · <i>долучається до акцій</i>, спрямованих на забезпечення права етнічних меншин розвинути свою рідну мову і культуру.	16. Україна – моноетнічна держава. Інституційний підхід до національності (етнічної ідентичності) в СРСР і в пострадянських країнах: національності і паспорт; перепис населення; мова та абетка як політика. Етноцентризм. Зусилля держави в будівництві нації. Влада і демократія в поліетнічних суспільствах.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє та доречно використовує</i> поняття «мультикультуралізм», «нація» та «ідентичність»; · <i>знає</i> (називає, перелічує, характеризує) форми і типи мультикультуралізму; · <i>має уявлення</i> (розповідає, характеризує) про сучасні моделі етносоціального та етнокультурного розвитку національних суспільств;	17. Мультикультуралізм. Мультикультуралізм: сучасні моделі етносоціального та етнокультурного розвитку національних суспільств. Форми і типи мультикультуралізму. Мультикультурний розвиток іммігрантських (Канада, США, Австралія) і західноєвропейських суспільств.

· <i>порівнює</i> мультикультурний розвиток іммігрантських (Канада, США, Австралія) і західноєвропейських суспільств; · <i>обґрунтовує</i> (на прикладі) полікультурний характер сучасних націй; · <i>характеризує</i> політику ідентичності, що її провводить Українська держава з метою інтеграції української мультикультурної спільноти; · <i>пропонує</i> та підтримує заходи, що забезпечують міжетнічну і міжкультурну толерантність.	Мультикультуралізм і нація. Ідентичність у складних етнокультурних співтовариствах. Проблеми міжетнічної і міжкультурної толерантності.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє та доречно використовує</i> поняття «етнічність», «етногенез», «етнічна історія», «самосвідомість»; · <i>розрізняє</i> види соціальної ідентичності; · <i>ідентифікує</i> себе за гендерною, мовною, національною, етнічною та іншими ознаками; · <i>має уявлення</i> (розповідає, описує) про формування ідентичності людини, стадії цього процесу; · <i>визначає</i> етноінтеграційні ознаки етносу, з яким себе ідентифікує, інших етносів, представники яких компактно проживають у регіоні; · <i>долучається</i> до акцій, спрямованих на популяризацію культурних здобутків різних етносів та інтеграцію української мультикультурної спільноти; · <i>визнає та виявляє готовність захищати</i> права ЛГБТ-спільноти.	18. Самобутність і самоідентифікація. Ідентичність. Види соціальної ідентичності: гендерна, мовна, національна, етнічна тощо. Особистісна ідентичність. Стадії формування ідентичності. Поняття «свій» і «чужий», «ми» і «вони»: їхня природа і суть. Етноінтеграційні й етнодиференційні ознаки. Ставлення до ЛГБТ.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> (називає, пояснює) можливі правові статуси мов (міжнародна, державна, офіційна, регіональна або мова етнічної меншини (міноритарна) та ін.) · <i>характеризує</i> мовну ситуацію та етномовний склад населення краю/України; · <i>розуміє</i> роль мови у збереженні етнокультурної самобутності; · <i>розуміє</i> поняття «мовна політика» та нази-	19. Захист етномовної самобутності. Тенденції у співвідношенні понять «етнос» і «мова». Асиметрія (диспропорція) у співвідношенні кількості мов і народів: чисельна перевага мов. Мовний склад і структура населення краю. Державна мова. Національні мови та мови спілкування в регіоні. Національно-

ває критерії ефективності такої політики; • <i>називає</i> нормативні документи, які в Україні/ регіоні визначають мовну політику держави, та ключові норми цих документів; • <i>характеризує</i> та критично оцінює сучасну мовну політику Української держави; • <i>прогнозує</i> перспективи утвердження в Україні державної мови та розвитку мов національних меншин і корінних народів краю.	мовна політика: визначення, поняття, компоненти. Аспекти юридичної регламентації і межі дії законів про мову. Правовий статус мов. Закони про мову і права людини. Захист міноритарних мов. Перспективи розвитку національних мов у краї.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє</i> (наводить приклади, пояснює) і доречно використовує поняття «традиція» та «інновація»; • <i>пояснює</i> значення традицій та інновацій у збереженні і розвитку культури; • <i>наводить приклади</i> визначального впливу традицій та інновацій на розвиток (господарства, науки, освіти, мистецтв і т. ін.) регіону/ України; • <i>долучається</i> до громадських акцій, спрямованих на популяризацію та збереження традицій або впровадження інновацій.	20. Традиції та інновації в культурі. Зміст термінів «традиція», «інновація». Роль і значення традиції у збереженні культури. Роль і значення інновацій у збагаченні та розвитку культури. Традиції та інновації в нашому житті.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>досліджує</i> культуру знайомства та дошлюбних стосунків, а також весільну обрядовість народів, представники яких компактно проживають у регіоні/Україні; • <i>порівнює</i> традиційний обряд весілля у культурах, носії яких компактно проживають на території рідного краю; • <i>моделює</i> свою поведінку під час весілля в ролі нареченого/нареченої, дружки/дружки, а також гостя; • <i>шанобливо ставиться</i> до народних звичаїв та обрядів, пов'язаних з дошлюбними стосунками і шлюбом; • <i>критично аналізує</i> традиційну культуру міжстатевих стосунків, не приймає правил, які дискримінують людину за статтю, віком, майновим станом, походженням.	21. Весілля: вчора і сьогодні. Культура знайомства й дошлюбних стосунків у різних культурах краю в давнину й сьогодні. Сватання. Змовини (заручини, нішан і т. д.). Придане. Весільний одяг. Особливості весільної церемонії і гуляння. Традиційні поздоровлення і подарунки.

<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>знає</i> назви та розуміє ключові норми міжнародних і внутрідержавних юридичних актів, що містять гарантії свободи совісті та віросповідання громадян України; · <i>досліджує</i> ситуацію з дотриманням свободи світогляду і віросповідання людини в регіоні/країні; · <i>виявляє</i> проблеми з реалізацією і захистом свободи совісті та віросповідання в Україні та краї, пропонує методи та заходи, спрямовані на їхнє розв'язання; · <i>шанобливо ставиться до</i> релігійних поглядів людей, визнає їхнє право на вибір віросповідання та свободу совісті, виявляє готовність протидіяти спробам обмежити це право.	22. Свобода совісті в Україні. Конституція України (1996 р.) про свободи людини, про консолідацію і розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності народу, про свободу світогляду і віросповідання. Основні положення Закону України «Про свободу совісті і релігійної організації». Реалізація та захист свободи совісті й віросповідання в Україні та краї. Міжнародні акти, що мають стосунок до свободи совісті.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i> та доречно <i>використовує</i> поняття «право на життя»; · <i>порівнює</i> відомі йому/їй пояснення (підходи) до розуміння ролі та місця людини у світі, сенсу і мети людського життя; · <i>досліджує</i> ставлення світових та етнічних релігій до явища суїциду; · <i>пробує пояснити</i> свій погляд на цінність життя та його сенс.	23. Життя людини як цінність у релігійному і нерелігійному світогляді. Різний підхід до розуміння місця людини і людства у світі. Феномен розуму. Тимчасовість буття і безсмертя. Мета людського життя. Доля. Життя після життя в релігійному і нерелігійному уявленні. Сенс життя. Цінність людського життя в різних релігіях. Негативне ставлення у світових і більшості етнічних релігій до явища суїциду.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>розуміє</i> подвійний характер цінностей (соціальні (історично обумовлені) та індивідуальні (досвід конкретної людини)); <i>класифікує</i> цінності за найпоширенішими критеріями; · <i>розповідає</i> про змістове наповнення та значення універсальних цінностей: життя, мир, добро, краса, справедливість, свобода; · <i>наводить</i> приклади реалізації ціннісних орієнтацій у поведінці людей різних епох/культур; · <i>намагається аналізувати</i> діяльність та поведінку людей з метою визначити їхні світоглядні позиції та переконання;	24. Цінності в нашому житті. Види цінностей у структурі суспільної свідомості: економічні, політичні, соціальні, моральні, релігійні, естетичні. Універсальні цінності: життя, мир, добро, краса, справедливість, свобода. Етнокультурна специфіка реалізації цінностей.

· <i>орієнтується</i> на власну ієрархію ціннісних орієнтацій у ситуації професійного самовизначення.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>пояснює</i>, що таке «культура миру», «миротворчість», «толерантність», доцільно використовує ці поняття; · <i>уміє застосувати</i> знання про основи миротворчості і толерантності для підтримання миру та злагоди у спільнотах, з якими себе ідентифікує; · <i>демонструє</i> особистісну спрямованість на ненасильницьку поведінку у змодельованих ситуаціях.	25. Культура миру. Основи миротворчості. Навчання миротворчості як процесу: знання про шляхи миротворчості. Особистісна спрямованість на ненасильницьку поведінку.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>ідентифікує</i> життєву кризу як тривалий внутрішній конфлікт та прогнозує її можливі наслідки для людини; · <i>намагається визначити</i> передумови внутрішньоособового конфлікту та дібрати засоби для його подолання; · <i>розрізняє</i> реальні та хибні міжособові та міжгрупові конфлікти; · <i>розуміє</i> (перелічує, пояснює, обґрунтовує), які знання та уміння потрібні, щоб долати різні види конфліктів; · <i>збирає та аналізує</i> інформацію про актуальні конфлікти у школі та рідному поселенні; · <i>розглядає</i> життєві кризи як шанс для коригування свого життя, наповнення його новим змістом.	26. Культурний діалог. Якщо настала криза. Хибний конфлікт. Моніторинг актуальних конфліктів у школі і місті.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> · <i>усвідомлює</i> (пояснює, обґрунтовує) неминучість внутрішньоособових та міжособових, міжгрупових конфліктів; · <i>описує</i> стилі конфліктної взаємодії людей; · <i>розуміє</i> (наводить приклад, пояснює) поняття «конфліктоген» та намагається не використовувати конфліктогени в ситуаціях конфлікту;	27. Людина в конфлікті. Особистісні стилі в конфлікті. Саморегуляція в конфлікті. Типові помилки при розв'язанні конфліктів. Правила роботи з негативною інформацією.

• <i>знає</i> (називає, перелічує, пояснює) правила роботи з негативною інформацією та вміло використовує їх; • <i>характеризує</i> типові помилки людей у процесі вирішення конфліктів; • <i>виявляє</i> навички саморегуляції і конструктивної поведінки в конфлікті.	
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>розуміє</i> поняття «медіація» та за яких обставин вона доречна; • <i>знає</i> правила медіацій та уміє їх використовувати в конкретній ситуації взаємодії; • <i>уміє</i> встановити, розрізнити та роз'яснити різницю в інтересах і позиціях сторін конфлікту; • <i>обирає</i> переговори в ситуації конфлікту між ровесниками, обстоює думку про необхідність залучення медіатора.	28. Що таке медіація? Медіація – посередництво у розв'язанні конфліктів. Медіація ровесників. Етика в медіації. Як розповісти і почути історії одне одного. Виявлення і розв'язання проблем.
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>знає</i> (перелічує, описує) найпоширеніші способи розв'язання конфлікту та наводить приклади ситуацій, у яких кожний з цих способів використовувати найдоцільніше; • <i>розуміє</i> (обґрунтовує, пояснює), що співпраця – найкращий спосіб розв'язання конфлікту; • <i>демонструє</i> уміння вибирати адекватний спосіб розв'язання конфліктних ситуацій у молодіжному середовищі; • <i>уміє здійснювати</i> медіацію ровесників; • <i>виявляє</i> готовність зайняти позицію медіатора в конфліктних ситуаціях у школі.	29. Розв'язання конфліктів і їхня психологія. Активне слухання, перефразовування, розв'язання проблем та ін. Практика: «Я тебе чую».
<i>Здобувач/здобувачка освіти:</i> • <i>уміє</i> добирати та аналізувати джерела, щоб сформулювати власне бачення проблеми та оцінити пропонувану методичку її розв'язання; • <i>уміє</i> висловити свою думку на задану тему та аргументовано обстоювати її під час дискусії; • <i>займає</i> у процесі дискусії виважену позицію та демонструє толерантне ставлення до опонентів.	30. «Наші співтовариство/спільнота/громада/країна» – дискусійний клуб.

Додаток

Запропонована лексика, вислови і діалоги для розвитку міжкультурної мовної компетентності до програм спецкурсу «Культура добросусідства»

(відпрацьовуються як «словничок дружби» чи лексика взаємодії мовами своїх сусідів чи іноземними мовами)

Базова лексика

Слова: хлопчик, дівчинка, мама, тато, бабуся, дідусь, сім'я, сусід/сусідка, друг/подруга, вчитель/вчителька, школа, школяр/школярка, я, ти, ми, мій (моя, моє), наш, (наше, наші), так, ні.

Фрази, діалоги:

- Добрий день! – До побачення! (формула вітання і відповіді)
- Як тебе звуть? – Мене звуть...
- Нумо дружити! – Добре! (формула пропозиції дружби – відповіді)
- Вибач, будь ласка! – Добре! (формула вибачення – відповіді)
- Нумо миритися! – Добре! (формула пропозиції помиритися – відповіді)
- Дякую! – Будь ласка!
- Смачного! – Дякую! (формула застільного етикету – відповідь)
- Хто це? – Це (моя бабуся, мама, мій дідусь, друг, сусід, вчитель).
- Що це? – Це (мій будинок, моя школа, моя вулиця).

2 частина

Слова: земля, водойма (джерело, море, озеро, річка), особливість ландшафту (гори, степ, узбережжя), населений пункт (місто, або селище міського типу, або село), вулиця, музей, пам'ятник, назва культової споруди (кенаса, кірха, костел, мечеть, синагога, церква тощо), будинок, двері, вікно, кімната.

Фрази, діалоги:

- Як справи? – Добре!
- Де ти живеш? – Я живу...
- Вітаю! – Відповідь.
- Вітаю зі святом! – Відповідь.
- Вітаю зі вхідинами! – Відповідь.
- Приходь у гості! – Відповідь.
- Ласкаво просимо! – Відповідь.
- Сідай! (Присядь!) – Подяка.
- Пригощайтесь! – Дякую, дуже смачно! Не хочу, дякую!

3 частина

Слова: сонце, тепло-холодно, ранок, день, вечір, ніч. Вчора, сьогодні, завтра, зараз, свято, подарунок, пісня, співати, танець, танцювати, гра, грати,

працювати, вчитися, дружити, відпочивати, числівники (один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять).

Фрази, діалоги:

– Приходь у гості! – Дякую, коли? – Сьогодні (завтра, зараз).

– Допоможи мені, будь ласка! – Відповідь.

– Давай допоможу! – Відповідь.

– Ти любиш (тобі подобається)... працювати (вчитися, співати, танцювати, грати)? – Я люблю (мені подобається)... вчитися (співати, танцювати, грати). Або – Ні, я не люблю...

Нумо грати (працювати, вчитися, танцювати)!

4 частина

Слова: батьківщина, мир, подорож (подорожувати), господар, гість, казка, вірш, легенда, хороший, красивий, ввічливий, тут-там, близько-далеко, прямо, направо, наліво, театр, є, пити, спати, гуляти.

Фрази, діалоги:

Звертання до незнайомої літньої людини, людини середнього віку, однолітків (чоловіка/жінки).

– Познайомся, це мій/моя (друг, брат, сестра, мама, бабуся, гість, вчитель і т. д.). – Дуже приємно! Мене звуть...

– Що це? – Це мій будинок (музей, моя школа, вулиця, ...). – Дуже гарно!

– Хто це? – Це друг (брат, сестра, мама, бабуся, гість, вчитель і т. д.).

– Ласкаво просимо! – Дякую!

– Я тебе запрошую у гості (у подорож, до театру, у кіно, ...). – Дякую!

– Де знаходиться школа (будинок, музей, море, ...)? – Прямо, праворуч, ліворуч, близько, далеко, тут, там.

– Розкажи, будь ласка, казку (вірш, легенду, ...). – Добре, слухай!

– Вам/тобі допомогти? – Дякую!

– Я хочу їсти (пити, спати, гуляти, вчитися, грати, дружити, ...). – Добре, будь ласка!

5 частина

Слова: мама, тато, бабуся, дідусь, народ, родич, брат (старший/молодший), сестра (старша/молодша), тітка (по батькові/матері), дядько (по батькові/матері), сім'я, рід, ім'я, прізвище, батьківщина, сусід/сусідка, друг/подруга, мова (назва мови), так, ні, наш (наше, наші, мій, моя, моє), я, ти, ми.

Фрази, вирази, діалоги:

– Як тебе звуть? – Мене звуть...

– Я – українець/українка... (назва національності, походження).

– Моя рідна мова...

Звертання до літнього незнайомого чоловіка.

Звертання до літньої незнайомої жінки.
Звертання до незнайомого чоловіка середніх літ.
Звертання до незнайомої жінки середніх літ.
Звертання до однолітки-хлопчика.
Звертання до однолітки-дівчинки.
Шанобливе звертання до групи дорослих людей.
Шанобливе звертання до групи однолітків.

6 частина

Слова: земляк, майстер, Новий рік, календар, день, година, хвилина, секунда, дні тижня, рік, свято, релігія, віра, літопис, легенда, казка, історія, пам'ять, пам'ятник, книга, бібліотека, час, щоденник, море, річка, гори, степ, берег, місто, село, селище, пори року (зима, літо, весна, осінь).

Фрази, вирази, діалоги:

– Де ти живеш? – Я живу у місті (селі, біля річки, біля моря, ...).

– Я хочу навчитися цього!

Шанобливе звертання до майстра.

Шанобливе звертання до освіченої людини, вчителя.

– Який сьогодні день? – Понеділок, вівторок, середа і т. д.

– Котра година? – Відповідь.

– Ми спізнуємося! – Одну хвилинку! (Зараз!)

– Не спізнюйся!

– Ходімо!

– Вітаю з Новим роком! – Відповідь.

– Не забудь! – Я пам'ятаю!

– Я пишаюся моїм земляком, тобою, твоїми успіхами.

– Мені подобається читати (ходити в гори, купатися в морі, гуляти, ...). –

Нумо разом!

7 частина

Слова: бог, традиція, культова споруда, служитель культу, молитва, піст, віруючий, свято, паломництво, паломник, гріх, пекло, рай, звичай, похорон, поминки, залучення до релігії, весілля.

Фрази, діалоги:

Звернення до служителя культу.

Звернення до одновірця (у храмі).

– Бережи тебе Бог! – Відповідь (традиційна форма подяки).

– Дай Бог! (традиційна форма побажання).

– Я – християнин (православний, католик і т. д.), мусульманин, іудей

тощо.

– Вітаю! – Дякую!

Традиційне вітання у день релігійного свята (Великдень, Курбан-байрам, Песах, Різдво, Ураза-байрам, Ханука тощо). – Відповідь.

Привітання із залученням до релігійної спільноти (на хрестини, обрізання тощо). – Відповідь.

Формула співчуття на похоронах/поминах. – Відповідь.

– Я тримаю піст (пощуся).

– Приходь у гості! – Добре. Дякую!

– Ласкаво просимо! – Дякую!

– Сідай! (Присядь!)

– Пригощайтеся! – Дякую, дуже смачно! Не хочу, дякую!

8 частина

Слова: батьківщина, мир, традиція, подорож, господар, гість, тут-там, близько-далеко, прямо (направо, наліво), подарунок, музей, кіно, театр, концерт, сувенір, пригощання, національна страва, національний танець, турист, вода, сік, чай, кава, фрукти, солодощі.

Фрази, діалоги:

– Ласкаво просимо! – Відповідь!

– Я тебе запрошую у гості (в подорож, в театр, в кіно). – Дякую!

– Чим вам / тобі допомогти?

– Підкажіть, будь ласка, де знаходиться музей (концертний зал, театр, море, сувенірний магазин)? – Прямо (направо, наліво, близько, далеко, там).

– Вам подобається танець (пісня, концерт, страва, сувенір і т. д.)?

– Доброї дороги! Нехай щастить! Приїжджайте до нас!

– Зателефонуйте! Дзвони! Мій телефон... – Відповідь.

– Я хочу це придбати. Скільки коштує? Поступіться! (Зробіть знижку!)

– Смачного! – Дякую!

– Що вам запропонувати? Вода? Сік? Кава? Чай? Фрукти?

– Прошу... (Чим можу бути корисний/корисна?)

9 частина

Слова: природа, земля, джерело, взаємодопомога, побратим, сирота, хворий, інвалід, бідний, гордість, пошана, сором, честь, терпіння, милосердя (співчуття, співпереживання), добрий-злий, хороший-поганий, красивий, ввічливий.

Фрази, діалоги:

– Допоможи мені, будь ласка! – Дякую!

– Я допоможу! – Дякую!

– Нумо зробимо разом! – Відповідь.

– Будь милосердний!

– Май терпіння!

– Я хворий/хвора. – Одужуй!

- Вибач, мені соромно, я не хотів/хотіла.
- Ти вірний друг! Я поважаю тебе! Я пишаюся тобою!
- У мене горе! – Співчуваю.

10 частина

Слова: Батьківщина, народ, родич, рід, ім'я, прізвище, сім'я, сусід/сусідка, друг/подруга, весілля, любов, дружба, мова, мир, традиція, цінність, святиня, авторитетна людина (голова громади), весілля, релігія, мій, моя, моє, наш наше, наші, я, ти, ми, так, ні.

Фрази, вирази, діалоги:

- Добридень (Добривечір)! – Привіт!
- Як справи? – Дякую! Добре.
- Ласкаво просимо! (формула гостинності). – Дякую.
- Дозвольте представити. – Радий вас (тебе) бачити!
- Познайомтеся. Це... – Радий познайомитися!
- Моя рідна мова...
- Я тебе люблю!
- З Новим роком! – Відповідь!
- З днем народження! – Відповідь!
- Зі святом! – Відповідь!

Поздоровлення з днем весілля. – Відповідь.

11 частина

Фрази, діалоги:

Поздоровлення із входунами. – Відповідь.

Поздоровлення з днем весілля. – Відповідь.

Поздоровлення з новонародженим. – Відповідь.

Поздоровлення із залученням до релігії (на хрещення, сюннет, обрізання). – Відповідь.

Поздоровлення з новою покупкою. – Відповідь.

Побажання одужання. – Відповідь.

Побажання довгих років життя. – Відповідь.

Формула співчуття на похоронах/поминках. – Відповідь.

Прислів'я про дружбу і взаємодопомогу (3–5 шт).

12 клас

Слова: Батьківщина, право, звичай, обов'язок, обіцянка, суддя, свідок, заява, образа, захист, інтереси, справедливість, покарання, прощення, штраф, вибачення.

Фрази, діалоги:

- Мене образили!
- Захисти мене!

- Це моє право!
- Це твій обов'язок.
- Ти обіцяв!
- Я довіряю тобі.
- Я вимагаю справедливості (покарання, вибачення).
- Це моє право (обіцянка, заява, мої інтереси, мій свідок).
- Це наше право (обіцянка, заява, наші інтереси, наш свідок). Допоможи мені! – Добре! (відповідь).
- Тобі допомогти? – З радістю допоможу (відповідь).

Джерела та література

1. «Культура добросусідства»: Програми інтегрованого курсу і методичні рекомендації... / за ред. М. А. Араджіоні. – Сімферополь : АнтикВА, 2007. – 212 с.
2. Aradzhioni M. A. Teaching of national languages and cultivation of good-neighbour relations as one of the factors of reducing high conflict potential level and formation of ethnic and confessional tolerance / M. A. Aradzhioni, O. A. Lazaridy // Educating tolerance in multicultural societies: Roundtable Discussion Materials (Chisinau, Oktober 3–7, 2001). – Chisinau : ARC, 2002. – P. 141–155.
3. Аудмайер К. Все на одного: Как защитить ребенка от травли в школе = Du Er Viktigere Enn Du Tror. – М. : Альпина Паблишер, 2016. – 152 с.
4. Безпалько О., Савич Ж. Спілкуємось та діємо: Навч.-метод. посіб. – К. : Навч. книга, 2002. – 112 с.
5. Безпальча Р. Гендер і Ми. Інтегрування гендерного підходу в освіту та виховання: навч.-метод. посіб. для шк. і ст. молоді / Р. Безпальча Т. Мельник. – К., 2009. – 160 с.
6. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
7. Вдовиченко Г., Бабкіна К., Денисенко Л., та ін. Волонтери. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 256 с.
8. Вергелес О. П. Розробка тренінгу толерантності для учнів 9–11 класів «Вчимося толерантному спілкуванню», 2010
9. Виховуємо людину і громадянина. Навчально-методичний посібник/ Упор.: С. Буров, О. Войтенко, І. Костюк. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009. – 130 с.
10. Від співпраці до примирення : посібник для лідерів громадянського суспільства / за заг. ред. О. К. Смірнова; автори-упорядники: М. А. Араджіоні, І. В. Брунова-Калісецька, А. І. Гусев, І. Г. Терещенко. – К. : Золоті ворота, 2015. – 207 с.
11. Волченко А. Права людини // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 604 с.
12. Вчимося бути громадянами. Навчальний посібник з громадянської освіти для 7(8) кл. серед. Загальноосвіт. навч. заклад. /За редакцією В. Мисана, П. Вербицької, О. Войтенка. – Львів : ЗУКЦ, 2008. – 152 с. : іл.

13. Вчимися бути толерантними: тренінговий курс для молоді / упор. О. Собченко, А. Донець, В. Дьомкіна. – Донецьк, 2008. – 46 с.
14. Драматичне виховання: теорія та практика / Павловська М.; пер. з чеськ. – В. Люля. – Прага : АМО, 2016. – 37 с. Багатокультурність і освіта.
15. Галяпина В. Н., Лысенко С. А., Молодикова И. Н. 35 классных часов: Пособие для классных руководителей 6–8 классов / Ставропольский государственный университет. – Ставрополь, 2012. – 186 с.
16. Громада, що навчається: Ключові тенденції та фактори розвитку освіти дорослих. – Київ, 2017. – 35 с.
17. Джулиман Энвер, Лилиан Юрт. Стройте мосты, не стены. – Методическое пособие для некоммерческих организаций, занимающихся вопросами правового просвещения. – Архангельск : АРОО «Рассвет», 2010. – 447 с., ил.
18. Джуліман Енвер та Лілліан Юрт. Навчання молоді правам людини. Посібник для організаторів освітніх заходів з прав людини для молоді. – Харків : Права людини, 2009. – 156 с.
19. Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект : [колективна монографія] / кол. авт., за заг. ред. проф. Н. А. Сейко; відп. ред. Н. П. Павлик. – Житомир : Видавництво, 2014. – 220 с.
20. Загроженої мови. Кримськотатарська та інші тюркські мови в Україні : збірник наукових праць / НАН України. Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. – Київ, 2016. – 344 с.
21. Играем вместе : игры для детей дошкольного и младшего школьного возраста. – Симферополь : Антиква, 2010. – 252 с.
22. Інвалідність та суспільство / Загальна редакція: Л. Байда, О. Красюкова – Енс. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – 187 с.
23. Інтерактивні методи навчання : навч. посібник / за заг. ред. П. Шевчука, П. Фенриха. – Щецін: Вид-во WSAP, 2005. – 170 с.
24. Казкове відлуння. Сказочное эхо... / за ред. М. А. Араджиони. – Симферополь : ДОЛЯ, 2002.
25. Календар прав людини: посібник для педагогічних працівників навчальних закладів. – К. : ВАІТЕ, 2016. – 80 с.
26. Капітоненко М. Культура миру. Посібник з толерантності. – К. : МЦПД, 2018. – 100 с.
27. Касьянов Г. В., Полянський П. Б., Гирич І. Б. та ін. Підручник з історії: проблеми толерантності. Методичний посібник для авторів та редакторів видавництва. – Чернівці : Букрек, 2012. – 128 с.
28. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / Переклад з англ. Р. Ткачук; гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін; наук. ред. І. Лизогуб. – Харків : Центр освітніх ініціатив, 2001. – 176 с.
29. Коваль Р., Горова А., Нікітчук А., Микитюк О., Ліхоліт Ю. Шкільна служба розв'язання конфліктів: досвід упровадження. Посібник. – К. : Видавець Захаренко В. О., 2009. – 168 с.

30. Колодій А. Культурний плюралізм і етнонаціональна політика / Антоніна Колодій // АГОРА. – К. : СтилоС, 2006. – Вип. 4 : Україна: подолання розбіжностей – розвиток особливостей. – С. 34–51.

31. Компас. Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді / під ред. П. Брандер, Е. Кін, В. Юхаж, А. Шнайдер. [Електронний ресурс]. – Рада Європи, 2012. – 624 с. – Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/compass>

32. Компасито. Пособие по обучению детей правам человека/ Мария Эмилия, Бредероде-Сантос, Джо Клейес, Ранья Фазах, Аннет Шнайдер, Жужанна Селени. [Електронний ресурс]. – Совет Европы, 2008. – 350 с. – Режим доступу: <http://www.eycb.coe.int/compasito/ru/>

33. Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=952_008

34. Конфліктологія : навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. – Х. : Право, 2012. – 128 с.

35. Кримська колиска... / за ред. М. А. Араджіони. – К. : Голов. спеціаліст. ред. літ. мовами нац. меншин України; Сімферополь : Центр етносоц. дослідж., 2002; 2010.

36. «Культура добрососедства» для родителей : полезная информация, советы и рекомендации / [авт.-сост. : Араджіони М., Брунова-Калисецкая И., Духнич О., Смирнов О.]. – Симферополь : АнтикВА, 2008. – 44 с.

37. Культура добрососедства: «Гордимся Крымом» : рабочая тетрадь для 4-го кл. общеобразовательных школ Автономной республики Крым / [авт.-сост. : Араджіони М. А., Брунова-Калисецкая И. В., Наумова Л. В., Синицына Н. В.]. – Симферополь : АнтикВА, 2008. – 88+IV с.

38. Культура добрососедства: «Место, где мы живём» : рабочая тетрадь для 2-го класса общеобразовательных школ Автономной республики Крым / [авт.-сост. : Араджіони М. А., Кравцова Л. Ф., Алмазникова Е. В., Наумова Л. В., Неупокоева В. И., Опенко Н. Ю.]. – Симферополь : АнтикВА, 2007. – 88+IV с.

39. Культура добрососедства: «Трудимся, учимся, отдыхаем вместе» : рабочая тетрадь для 3-го класса общеобразовательных школ Автономной республики Крым / [авт.-сост. : Араджіони М. А., Алмазникова Е. В., Наумова Л. В., Синицына Н.В.]. – Симферополь : АнтикВА, 2008. – 88 с.

40. Культура добрососедства: «Я, моя семья, мои соседи» : рабочая тетрадь для 1-го класса общеобразовательных школ Автономной республики Крым / [авт.-сост. : Араджіони М. А., Кравцова Л. Ф., Алмазникова Е. В., Опенко Н. Ю.]. – Симферополь : АнтикВА, 2007. – 88+IV с.

41. Культура добрососудства : програми інтегрованого курсу і методичні рекомендації для навчальних закладів Автономної республіки Крим / [за ред. М. А. Араджіоні]. – 2-е вид., випр., доповн. – К. : ПП «Золоті Ворота», 2011. – 142+184 с. – Укр., рос.

42. Культура добросусідства. Батьківські збори по-новому : Методичні матеріали та практичний досвід / [автори-укладачі: М. А. Араджіоні, А. І. Гусєв, Г. А. Коломоєць, В. І. Потапова]. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 328 с. : іл. – Англ., рос., укр.

43. Культура добросусідства. Частина 4 : Цінуймо край – пишаймося Україною! Київщина : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти м. Києва і Київської області / [автори-укладачі: М. А. Араджіоні, О. В. Волошенко, І. Б. Гирич, Л. В. Кравчук, Л. В. Микитюк, К. О. Мірошникова, І. М. Санковська]. – К. : ТОВ «Прометей», 2018. – 116 с. : іл. – Англ., болгар., грецьк., караїм., кримськотат., нім., польськ., ромськ., рос., румун., укр.

44. Культура добросусідства: Місце, де ми живемо. Донеччина : Робочий зошит для 2-го класу загальноосвітніх шкіл Донецької області / [автори-укладачі: М. А. Араджіоні, Н. О. Капінус, О. О. Лаврут, Г. І. Ломакіна, І. В.]. – К. : Оніщенко : Видавництво ТОВ «Прометей», 2017. – 88 + IV с. : іл. – Англ., білорус., болг., грецьк., кримськотат., німецьк., рос., польськ., укр.

45. Культура добросусідства: Місце, де ми живемо. Київщина : Робочий зошит для 2-го класу загальноосвітніх шкіл м. Києва й Київської області / [автори-укладачі: М. А. Араджіоні, О. І. Боярчук, Л. В. Кравчук, Л. В. Микитюк]. – 2-е вид. перероб. і доп. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 88 + IV с. : іл. – Англ., білорус., грецьк., кримськотат., нім., польськ., рос., укр.

46. Культура добросусідства: Місце, де ми живемо. Луганщина : Робочий зошит для 2-го класу загальноосвітніх шкіл Луганської області / [автори-укладачі: М. А. Араджіоні, Л. Л. Борисова, Т. І. Мартинко, В. О. Чередниченко, Я. О. Чернишова]. – К. : Видавництво ТОВ «Прометей», 2017. – 88 + IV с. : іл. – Англ., білорус., нім., польськ., рос., укр.

47. Культура добросусідства: Місце, де ми живемо. Львівщина : Робочий зошит для 2-го класу загальноосвітніх шкіл Львівської області / [автори-укладачі: М. А. Араджіоні, О. В. Банах, Л. А. Лук'яненко]. – 2-е вид. перероб. і доп. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 88 + IV с. : іл. – Англ., білорус., грецьк., кримськотат., нім., польськ., рос., укр.

48. Культура добросусідства: Місце, де ми живемо. Херсонщина : Робочий зошит для 2-го класу загальноосвітніх шкіл Херсонської області / [автори-укладачі: М. А. Араджіоні, О. М. Афанасіаді, І. В. Грек, М. С. Єлігулашвілі]. – 2-е вид. перероб. і доп. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 88 + IV с. : іл. – Англ., білорус., болг., грецьк., кримськотат., німецьк., рос., польськ., укр.

49. Культура добросусідства: Учимося, відпочиваємо та працюємо разом. Київщина. Частина 3 : Робочий зошит і матеріали для батьків і педагогів для загальноосвітніх шкіл м. Києва й Київської області / [автори-укладачі: М. А. Араджіоні, О. І. Боярчук, Л. В. Кравчук, Л. В. Микитюк]. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 88 с. : іл. – англ., білорус., болгар., караїм., кримськотат., нім., польськ., рос., румун., укр., франц.

50. Культура добросусідства: Учимося, відпочиваємо та працюємо разом. Херсонщина. Частина 3 : Робочий зошит і матеріали для батьків і 204

педагогів для загальноосвітніх шкіл Херсонської області / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, О. М. Афанасіаді, І. В. Грек, М. С. Єлігулашвілі]. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 88 с.: іл. – англ., білорус., болгар., караїм., кримськотат., нім., польськ., рос., румун., укр., франц., швед.

51. Культура добросусідства: Учимося, відпочиваємо та працюємо разом. Одещина. Частина 3 : Робочий зошит і матеріали для батьків і педагогів для загальноосвітніх шкіл Одеської області / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, Н. М. Жадік, О. В. Кіливіник, Н. Ю. Кравець, Л.С. Павлуткіна]. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 88 с.: іл. – англ., білорус., болгар., гагауз., караїм., кримськотат., нім., польськ., ромськ., рос., румун., укр., франц.

52. Культура добросусідства: Учимося, відпочиваємо та працюємо разом. Чернівецький край. Частина 3 : Робочий зошит і матеріали для батьків і педагогів для загальноосвітніх шкіл Чернівецької області / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, М. М. Одинак, В. І. Бейлишин, А. С. Макаренко, Т. В. Ілащук]. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 88 с.: іл. – англ., білорус., болгар., караїм., кримськотат., нім., польськ., рос., румун., укр., франц.

53. Культура добросусідства: Учимося, відпочиваємо та працюємо разом. Львівщина. Частина 3 : Робочий зошит і матеріали для батьків і педагогів для загальноосвітніх шкіл Львівської області / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, О. В. Банах]. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 88 с.: іл. – англ., білорус., болгар., караїм., кримськотат., нім., польськ., рос., румун., укр., франц.

54. Культура добросусідства: Учимося, відпочиваємо та працюємо разом. Закарпаття. Частина 3 : Робочий зошит і матеріали для батьків і педагогів для загальноосвітніх шкіл Закарпатської області / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, М. Ю. Кірик, Л. П. Ходанич, Т. В. Палько]. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 88 с.: іл. – англ., білорус., болгар., кримськотат., нім., польськ., ромськ., рос., румун., словацьк., угорськ., укр., франц.

55. Культура добросусідства: Я, моя сім'я, мої сусіди. Донеччина : робочий зошит для 1-го класу загальноосвітніх навчальних закладів Донецької області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, Н. О. Капінус, Г. І. Ломакіна, Л. М. Халєєва. – 2-е вид. перероб. і доп. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 80 + IV с. : іл. Англ., білорус., болгар., грецьк., нім., рос., укр.

56. Культура добросусідства: Я, моя сім'я, мої сусіди. Запорізький край : робочий зошит для 1-го класу загальноосвітніх навчальних закладів Запорізької області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, Т. О. Іріюглу, Ю. О. Іріюглу, Л. М. Корчева, О. В. Ньюкало]. – К. : Видавництво ТОВ «Прометей», 2017. – 80 + IV с. : іл. – Англ., білорус., болгар., грецьк., німецьк., рос., укр.

57. Культура добросусідства: Я, моя сім'я, мої сусіди. Луганщина : робочий зошит для 1-го класу загальноосвітніх навчальних закладів Луганської області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, Л. Л. Борисова, Т. І. Мартинко, В. О. Чередниченко, Я. О. Чернишова]. – 2-е вид. перероб. і доп. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 80 + IV с. : іл. – Англ., білорус., болгар., грецьк., нім., рос., укр.

58. Культура добросусідства: Я, моя сім'я, мої сусіди. Харківщина : Робочий зошит для 1-го класу загальноосвітніх навчальних закладів Харківської області / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, М. М. Красиков, К. А. Юр'єва, Т. М. Ячина]. – 2-е вид. перероб. і доп. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 80 + IV с.: іл. – Англ., білорус., болг., нім., рос., укр.

59. Культура добросусідства: Я, моя сім'я, мої сусіди. Чернівецька область: робочий зошит для 1-го класу загальноосвітніх шкіл Чернівецької області / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, Л. В. Кравчук, М. М. Одинак, І. К. Унгурян]. – 2-е вид. перероб. і доп. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 80 + IV с.: іл. – Білорус., болг., грецьк., нім., рос., румун., укр.

60. Культура добросусідства: Я. Ми. Країна. Програма виховних годин для ЗНЗ II–III ст. і методичні рекомендації щодо її апробації та впровадження / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, А. І. Гусєв, М. С. Єлігулашвілі, В. І. Потапова]. – К. : ТОВ «Контекст Україна», 2016. – 260 с. : іл. – Англ., рос., укр.

61. Матієнко О. С. Толерантність: введення в проблему: Посібник. – Вінниця: ВДАУ, 2006. – 40 с.

62. Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства: посібник для вчителя / Т. Бакка, О. Бурім, О. Волошенко, Р. Євтушенко, Т. Мелещенко, О. Мокрогуз; за ред. В. Іванова, О. Волошенко. – К. : ЦВП, АУП, 2016. – 243 с.

63. Медіаграмотність: Підручник для вчителів / Сінді Шейбе, Фейз Рогоу / Перекл. з англ. С. Дьома; за загал. ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенко. – К. : Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2017. – 319 с.

64. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенко; За науковою редакцією В. В. Різуна. – К. : Центр вільної преси, 2012. – 352 с.

65. Межнациональные и межконфессиональные отношения в Крыму и проблемы формирования толерантности : сб. научн. статей и докладов. – К. : ПП «Золоті Ворота», 2009. – 509 с.

66. Меморандум неперервного образования Европейского Союза // Адукатар. – Минск, 2006. – № 2(8). – С. 24–27.

67. Ми – громадяни України: навчальний посібник з громадянської освіти. 9(10) клас / За ред. О. І. Пометун. – К., 2001.

68. Мистецтво жити в громаді. Навчально-методичний посібник з громадянської освіти та виховання учнівської молоді для вчителів та учнів середніх загальноосвітніх закладів / Укладачі: Буров С та інші. – Львів : ЗУКЦ, 2008. – 192 с.

69. Міжнародне гуманітарне право. Посібник / [О.О. Войтенко, М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель]; за ред. Т. Р. Короткого – Київ – Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. – 2017. – 145с.

70. Национальные истории в советском и постсоветских государствах. – Москва : «АИРО-XX», 1999. – С. 123–128; 209–230.

71. «Ми різні – ми рівні»: Основи культури гендерної рівності: навч. посіб. для учнів 9–12 класів ЗНЗ / за ред. О. Семиколенової – К. : К.І.С., 2007. – 176 с.
72. Навчаємось дебатовати: навч.-метод. посібник / за заг. ред. М. Масютиної. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2010. – 202 с.
73. Не смійся з мене (Don't Laughatme). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://youtu.be/s5dHRDM1cE4>
74. Нові технології навчання: Науково-методичний збірник. – К. : НМЦВО, 2000. – Вип. 25. – 212 с.
75. Обучаем демократии. Базовые материалы для обучения демократической гражданственности и правам человека для учителей/ Редакторы: Рольф Голлоб, Петер Крапф, Вильтруд Вайдингер [Електронний ресурс]. – Совет Европы, 2010. – Режим доступу: <http://www.library.ukma.edu.ua/?id=214>
76. Обучение культуре мира в школах приносит мир в сообщество: методические материалы и упражнения для развития культурной сензитивности и школьной медиации / Сост. И. Брунова-Калисецкая, И. Гайович. – К. : Золоті Ворота, 2010. – 40 с. – Рус., перевод с серб.
77. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти в Україні. – Київ : УЦКД, 2001. – С. 29–39.
78. Познаем мир вместе. – К. : ПП «Золоті Ворота», 2009. – 312 с.
79. Полікультуріка. Як організувати виховання міжкультурної толерантності у школі та позашкільній діяльності : навчально-методичний посібник / авт.-упоряд. А. Ленчовська, К. Крейдерман, М. Грінберг. – К.: ТОВ «Майстерня книги», 2010. – 344 с.
80. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науково-методичний посібник. – К. : А.С.К., 2003.
81. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. – К. : А. С. К., 2007. – 144 с.
82. Посібник для фахівців з освіти дорослих / Томс Урдзе (Toms Urdze). – К. : ТОВ «Золоті Ворота». – 84 с.
83. Потапова В., Скрипник О. Как организовать дискуссию по фильму? (методические рекомендации) / Потапова В., Скрипник О. Информационно-исследовательский центр «Интеграция и развитие». – К. : Золотые ворота, 2012. – 64 с.
84. Права людини для дітей: посібник для вчителів та тренерів / Денисенко Л. В., Дзюбій О. А. – К. : Час Друку, 2011. – 260 с.
85. Права людини і місцева демократія / Упорядники: Буров С., Величко Н., Єлігулашвілі М., Жигалдо В., Ковшун Л., Левченко О. – 2017. – 92 с.
86. Протидія дискримінації за ознакою інвалідності : посібник для громадських організацій / за ред. М. Ясеновської; ХОФ «Громадська Альтернатива». – Х., 2011. – 80 с.
87. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна: навч. посібн. – Львів : ЗУКЦ, 2012. – 332 с. : іл.

88. Скрипюк І. І. 111 баек для тренерів: історії, міфи, сказки, анекдоти. – СПб. : Пітер, 2006. – 176 с.

89. Солдатова Г. У., Шайгерова А. А., Шарова О. Д. Життя в світі з собою і іншими: Тренінг толерантності для підлітків. 2-е изд., стер. – М. : Генезис, 2001. – 112 с. : илл.

90. Софій Н. З., Кузьменко В. У. Про сто і один метод активного навчання. – К. : Крок за кроком, 2004. – 128 с.

91. Створюючи мости для демократії: підходи до формування умов плюралістичних процесів прийняття рішень на місцевому рівні : навч. посібник / [за заг. ред. д-ра екон. наук Ю.М. Петрушенка]. – К., 2016. – 128 с.

92. Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні: збірка аналітичних матеріалів 2014–2015 рр. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2015. – 462 с.

93. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика: Навч. посібник / В. М. Бебик, С. О. Шергін, Л. О. Дегтерьова. – К. : Університет «Україна», 2006. – 208 с.

94. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Науково-методичний посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженок. За ред. О. І. Пометун. – К. : Видавництво А. С. К., 2004. – 192 с.

95. Суценок І. Дебати в школі. Як навчити учнів аргументації та публічному мовленню. Посібник для вчителів. – Київ : СПД Кузьменко, 2006. – 126 с.

96. Терещенко І. Г., Гусева А. В., Гусев А. І. Медіація в школі: український досвід впровадження / І. Терещенко, А. Гусева, А. Гусев. Інформаційно-дослідницький центр «Інтеграція і розвиток». – К. : Золоті ворота, 2013. – 150 с.

97. Технології розвитку критичного мислення учнів / Адаптований переклад з англ. / Алан Кроуфорд, Е. Венді Саул, Самуел Метьюз, Джеймс Макінстер; за заг. ред. Олени Пометун. – К. : – 303 с.

98. Тягло О. В. Критичне мислення: Навчальний посібник – Х. : Видавнича група «Основа» ПП «Тріада +», 2008. – 192 с.

99. Уповноважувальна освіта: посіб. для тренерів / за ред. О. Суислової. – Київ : Інформаційно-консультативний жіночий центр, 2002. – 234 с.

100. Учусь быть: Гид для школьных психологов, классных руководителей, учителей / сост. Белдига К., Дандара О. и др. – Кишинэу : PRO DIDACTICA, 2006. – 244 с.

101. Фопель К. Как научить детей сотрудничать, часть I. – М., 2000.

102. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе. – М., 2003.

103. «Я, Ти, Він, Вона...» – посібник для вчителів з антидискримінаційної освіти / Олександр Войтенко, Юрій Комаров, Ірина Костюк. – К. : Видавнича фірма «Відродження», 2009. – 122 с.

ЧАСТИНА 13. ПРОГРАМА ВИХОВНИХ ГОДИН / ГОДИН СПІЛКУВАННЯ «Я. МИ. КРАЇНА» ДЛЯ 5–12 КЛАСІВ, КОЛЕДЖІВ І ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ УЧИЛИЩ

Авторський колектив: *Араджионі М. А.*, к. і. н., с. н. с. Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України – керівник творчої групи, співавторка базової і оновленої версії програми; *Брунова-Калісецька І. В.*, к. психол. н., виконавчий директор ГО «Інформаційно-дослідний центр “Інтеграція та розвиток”» співавторка базової і оновленої версії програми; *Елігулашвілі М. С.*, експерт Української Гельсінкської спілки з прав людини, співавтор базової і оновленої версії програми; *Медведеєва Г. О.*, історик, психолог, експертка ГО «Інформаційно-дослідний центр “Інтеграція та розвиток”», співавторка базової і оновленої версії програми; *Микитюк Л. В.*, методист відділу виховної роботи КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», співавторка оновленої версії програми; *Охредько О. Е.*, історик, експерт ГО «Інформаційно-дослідний центр “Інтеграція та розвиток”», співавтор базової і оновленої версії програми; *Унгурян І. К.*, кандидат педагогічних наук, викладачка кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, співавторка оновленої версії програми.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Розробка та реалізація громадянської освіти є одним із пріоритетних напрямків у сучасному світі. Важливість цього напрямку в роботі школи позначена на громадському, державному і педагогічному рівнях. Адже громадянська освіта в першу чергу формує культуру людини, вона дає людині і громадянину навички, необхідні для життя та самореалізації в демократичному суспільстві. У соціальних дисциплінах вона розглядається як одна з головних умов побудови правової демократичної держави, фактор сталого розвитку суспільства і підвищення соціальної стабільності. Формування свідомого громадянина стає одним із пріоритетних завдань сучасної освіти. Тому введення цього курсу стає особливо актуальним у сучасній школі.

Основна ідея програми виховних годин/годин спілкування «Я. Ми. Країна» для 5–12 класів (далі Програма) полягає в тому, щоб допомогти здобувачам освіти навчитися самим будувати своє життя, мати позитивний світогляд та активну життєву позицію, бути в злагоді із собою і побудувати гармонійні відносини з людьми навколо; бути небайдужими до своєї держави, свого народу; сповідувати демократичні цінності; розуміти значення права й бути готовими його обстоювати; володіти уміннями здійснювати зважений і раціональний вибір; критично мислити та аналізувати інформацію; активно цікавитися й долучатися до суспільного, політичного та економічного життя громади, краю, країни; цінувати різноманіття; бути гнучкими, готовими до навчання впродовж життя та відповідати на виклики сучасності і світу, що швидко змінюється.

В основу Програми покладено Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини СМ/Rec(2010)7, Європейську хартію про участь молоді в місцевому та регіональному житті (2015), Рамку компетентностей для культури демократії Ради Європи (2016), Загальну декларацію прав людини (1948), Декларацію прав дитини (1959), Конвенцію ООН про права дитини (1989), Концепцію Нової української школи (2016), Закон України «Про освіту» (2017).

У Програмі поєднано групову та індивідуальну роботу, у процесі якої здобувач освіти вчиться усвідомлювати себе, свою мету та цінності, брати відповідальність за свої досягнення, розуміти свої помилки і при цьому спиратися на свої сильні сторони. Цей курс спрямований на розвиток в учнів компетентностей, які є необхідними для життя в сучасному глобалізованому, полікультурному та мультиперспективному світі. Зокрема, це інформаційно-комунікативна компетентність, культурна обізнаність і толерантне ставлення до різноманіття, підприємницька компетентність та лідерство, соціальна та громадянська компетентність, уміння вчитися впродовж життя. Ключові теми для обговорення, які представлені у Програмі, – відповідальність, гідність, громадянська позиція та участь, демократичні цінності, ефективна комунікація, інформаційна безпека, історична пам'ять, наша країна, ненасилля, особистісна ефективність, патріотизм, політичні українці, права людини, толерантність.

В основу Програми покладено напрацювання та модель інтегрованого курсу «Культура добросусідства», де акцентовано увагу на формуванні певних навичок і моделей поведінки, спрямованих на розвиток особистості, її культурної компетентності, громадянської свідомості й поваги до різноманіття.

Мета Програми – розвиток громадянських та соціальних компетентностей, пов'язаних з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя.

Програма розроблена для базової та профільної школи з урахуванням вікових, особливостей, фізичного, психічного та інтелектуального розвитку здобувачів освіти. На рівні базової середньої освіти та профільної школи освітній процес організовується за такими циклами:

- перший цикл базової загальної середньої освіти – адаптаційний (5–6 класи);
- другий цикл базової загальної середньої освіти – базове предметне навчання (7–9 класи);
- профільна школа (10–12 класи).

Принципи формування змісту Програми:

- інтеграція людських і загальнолюдських знань, їхнє світоглядне осмислення;
- поєднання теоретичних знань і гуманістичних ціннісних орієнтацій з практичними вміннями та навичками людського спілкування;

- системність, послідовне нарощування і концентричне розширення обсягу соціогуманітарних знань;
- поступальність, циклічність, відносна завершеність наукових знань на рівні середньої школи;
- особистісна значимість досліджуваного матеріалу з урахуванням вікових особливостей школярів.

Компетентнісний потенціал курсу

В основу Програми покладено компетентнісний підхід, що корелюється з ключовими компетентностями, визначеними Законом України «Про освіту».

<i>Ключові компетентності</i>	<i>Компоненти</i>
1. Вільне володіння державною мовою	<i>Уміння:</i> доступно і переконливо висловити думки щодо подій минулого і сьогодення, використовувати виражальні можливості для опису цих подій і сучасного ставлення до них, реагувати мовними засобами на інформацію; формулювати відповідь на поставлене запитання; розпізнавати мовні засоби впливу, розрізняти техніки переконання та маніпуляції; вести аргументовану дискусію на відповідну тематику; читати та розуміти перекладені міжнародні нормативно-правові акти, перекладені та адаптовані українською літературною мовою письмові джерела, авторські й соціально-політичні публікації з тематики курсу; творити українською мовою (усно і письмово) різноманітні есе, розповіді, рекламні оголошення тощо. <i>Ставлення:</i> повага до української як державної/рідної (у разі відмінності) мови, зацікавлення її розвитком, розуміння цінності кожної мови; толерантне ставлення до мов національних меншин і корінних народів України; критичне сприймання інформації; толерантне ставлення до альтернативних висловлювань інших людей / до плюралізму думок; розуміння впливу й важливості невербальної комунікації між людьми. <i>Навчальні ресурси:</i> розроблені навчально-методичні матеріали, нормативно-правові документи, інтерактивні вправи тощо.
2. Здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та	<i>Уміння:</i> розуміти базову етикетну лексику мовами своїх сусідів, спілкуватися з однолітками, які представляють різні країни, для взаємообміну знаннями, розуміти сигнали невербальної комунікації, заведені в різних культурах. <i>Ставлення:</i> толерантне ставлення до різних мов.

іноземними мовами	<i>Навчальні ресурси:</i> медійні і друковані джерела іноземною мовою, «словничок дружби» тощо.
3. Математична компетентність	<i>Уміння:</i> оперувати цифровими даними, математичними поняттями для пізнання і пояснення подій, явищ та процесів, пов'язаних із природним, культурним, соціальним та економічним потенціалом регіону і країни; перетворювати джерельну інформацію з однієї форми в іншу (текст, графік, таблиця, схема тощо); будувати логічні ланцюжки подій, вчинків; використовувати статистичні матеріали в роботі над темами Програми, розуміти історичну хронологію та мати уявлення про літочислення в різних культурах. <i>Ставлення:</i> усвідомлення варіативності та значущості математичних методів, прагнення обирати раціональні способи пояснення подій минулого та сьогодення, причин і можливих шляхів розв'язання сучасних соціальних, політичних, економічних проблем. <i>Навчальні ресурси:</i> джерела із статистичними даними у формі діаграм, таблиць, графіків тощо.
4. Компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій	<i>Уміння:</i> пояснювати та оцінювати вплив природного середовища на життя людини в минулому й сучасному; розкривати зміст і значення господарських, промислових, наукових і науково-технічних революцій, впливів на життя людини і соціуму; мати уявлення про природні ресурси та людський капітал регіону й можливості їхнього використання з мінімальною шкодою природі; мати уявлення про елементарні техніки побудови житла, виготовлення іграшок та сувенірів, розчистки джерела чи кринички тощо. <i>Ставлення:</i> сталий інтерес до науково-технічного прогресу та здобутків природничих наук; визнання цінності природних ресурсів і готовність раціонально використовувати їх у повсякденному житті; сміливість реагувати на ризики екологічних загроз, долучаючись до громадських акцій на захист природи. <i>Навчальні ресурси:</i> інформаційні й аналітичні матеріали з проблем стану довкілля, ощадного використання природних ресурсів; інформаційні матеріали про сучасні досягнення науки і техніки.
5. Інноваційність	<i>Уміння:</i> здатність до інноваційної діяльності; готовність до творчої діяльності щодо нововведень у близькому середовищі (клас, школа, громада тощо); здатність провадити

	професійну діяльність; готовність до подолання творчих невдач; уміння розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях; позитивне сприйняття свого минулого досвіду; здатність до самомотивування, рефлексії, саморозвитку. <i>Ставлення:</i> усвідомлення необхідності інноваційної діяльності; прагнення до нововведень; дотримання визначених норм поведінки і моральних правил під час здійснення змін; розуміння можливості творчих невдач та пошук шляхів їхнього сприйняття; відчуття себе частиною спільноти, участь у справах громади. <i>Навчальні ресурси:</i> відповідні творчі і практичні завдання, соціальні та економічні проекти, творчі проекти, інтерактивні заняття.
6. Екологічна компетентність	<i>Уміння:</i> надавати допомогу собі й тим, хто її потребує; ухвалювати рішення, обмірковуючи альтернативи і прогнозуючи наслідки для здоров'я, добробуту та безпеки людини; організовувати свій режим роботи й відпочинку; піклуватися про екологічність інтер'єру помешкання, де живе й навчається. <i>Ставлення:</i> відповідальне ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей; дотримання морально-етичних і правових норм; ціннісне ставлення до навколишнього середовища як до потенційного джерела здоров'я, добробуту та безпеки людини і спільноти, усвідомлення важливості бережливого природокористування, відповідальність за власну діяльність у природі; усвідомлення значення здоров'я для самовираження та соціальної взаємодії. <i>Навчальні ресурси:</i> соціальні та економічні проекти, творчі проекти, інтерактивні заняття, моделювання соціальних ситуацій.
7. Інформаційно-цифрова компетентність	<i>Уміння:</i> працювати з різними джерелами інформації, здатність їх критично оцінювати й диференціювати, виявляти пропагандистське й морально-етичне підґрунтя інформаційних ресурсів; використовувати цифрові технології для пошуку потрібної інформації, її нагромадження, перевірки і впорядкування; спільно працювати он-лайн у навчальних, соціальних та наукових проектах; створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх; виявляти маніпуляції інформацією соціального, правового та історичного змісту в процесі аналізу повідомлень електронних медіа; виявляти

	джерела та авторів інформації, робити коректні посилання. <i>Ставлення:</i> дотримання визначених норм поведінки і моральних правил у роботі з інформацією за проблематикою курсу, зокрема дотримання авторського права. <i>Навчальні ресурси:</i> електронні цифрові ресурси, цифрові бібліотеки, правові документи, розроблені вправи та творчі завдання.
8. Навчання впродовж життя	<i>Уміння:</i> визначати власну навчальну мету; розвивати навички самоосвіти; аналізувати процес власного навчання, відстежувати зміни у сприйнятті інформації; критично аналізувати й узагальнювати здобуті відомості й досвід; формувати мотивацію до навчання, набувати нових компетентностей залежно від власних та суспільних потреб. <i>Ставлення:</i> розуміння необхідності здобуття знань протягом життя, цінності та соціальної ролі освіти, відкритість до сталого самонавчання, бажання ділитися знаннями з іншими. <i>Навчальні ресурси:</i> спеціально розроблені завдання для виявлення й формування мотивації до навчання, організації свого навчального часу.
9. Громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей	<i>Уміння:</i> толерантно ставитися до довколишнього різноманіття, критично аналізувати джерела масової інформації для протистояння деструктивним і маніпулятивним технікам впливу; активно слухати та спостерігати; знаходити переконливі приклади вирішення конфліктів; працювати в групі, досягати взаєморозуміння та налагоджувати співпрацю, використовуючи власний і чужий досвід; бути активним і відповідальним членом громади, який знає права людини і вміє їх реалізовувати; займатися волонтерською діяльністю; ухвалювати зважені рішення, спрямовані на розвиток місцевої громади і суспільства; ефективно співпрацювати з іншими, ініціювати та реалізовувати проекти. <i>Ставлення:</i> ідентифікування себе як особистості й громадянина України; усвідомлення цінності людини (її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки); визнання цінності демократії, справедливості, рівності й верховенства права; співпереживання за долю рідних і близьких, інших осіб, що потребують допомоги і підтримки; повага до досвіду й цінностей власного й інших народів, дер-

	жав, релігій і культур; толерантне сприйняття і ставлення до життєвої позиції іншого, волонтерство; підтримка громадських проєктів та ініціатив. <i>Навчальні ресурси:</i> інтерактивні форми роботи, пошукова та проєктна діяльність, нормативно-правові документи.
10. Культурна компетентність	<i>Уміння:</i> образно мислити та уявляти; інтерпретувати твори мистецтва; розвивати власну національно-культурну ідентичність у сучасному багатокультурному світі; окреслювати основні тенденції розвитку теми миру та злагоди в культурі минулого та сьогодення, осмислювати твори мистецтва в історичному контексті, зіставляти досягнення української культури з іншими культурами; виявляти вплив культури на особу та розвиток цивілізації. <i>Ставлення:</i> свідоме збереження і розвиток власної національної культури, повага до культур інших народів; відповідальна поведінка та піклування про святі та пам'ятні місця представників різних культур; охорона пам'яток культури й мистецтва; відкритість до міжкультурного діалогу. <i>Навчальні ресурси:</i> твори мистецтва, творчі проєкти, інтерактивні заняття.
11. Підприємливість та фінансова грамотність	<i>Уміння:</i> розуміти різноманітність та актуальність професій і спеціалізацій, необхідність бути гнучкими і відкритими до нового у світі, що швидко змінюється, використовувати власний досвід і досвід дорослих для вибору життєвих стратегій; розуміти відповідальність за власний добробут у майбутньому; виявляти можливості й загрози для майбутньої професійної та підприємницької діяльності у своєму регіоні; поширювати знання про них у власній громаді; генерувати нові ідеї, оцінювати переваги й ризики, вести перемовини, працювати самостійно і в групі; планувати, організовувати, реалізовувати індивідуальні чи командні проєкти (зокрема, дослідницько-пошукового характеру), представляти їхні результати. <i>Ставлення:</i> повага до праці, готовність використовувати досвід, набутий під час вивчення курсу, для самопізнання й досягнення добробуту; усвідомлення важливості дотримання етичних норм у практичній діяльності; зважений підхід до ухвалення рішень. <i>Навчальні ресурси:</i> особисті історії людей, творчі завдання та інтерактивні вправи, пов'язані із профорієнтацією, підприємливістю та командуванням.

Під час реалізації Програми очікувані результати освітньої діяльності учнів/учениць включають такі **компоненти**:

Ціннісний. Керуючись системою демократичних цінностей, орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя України, визначати власну позицію, розуміти ієрархію власних цінностей та толерантно ставитися до ієрархії цінностей іншої людини; усвідомлювати цінність розвитку та навколишнього різноманіття.

Діяльнісний (технологічний) – використовувати процедури і технології захисту власних інтересів, прав і свобод – своїх та інших громадян; виконання громадянських обов'язків у межах місцевої громади, держави.

Процесуальний (особистісно-творчий) – використовувати способи діяльності й моделі поведінки в межах чинного законодавства України, що відповідають інтересам самореалізації і захищають права людини та громадянина; робити свідомий вибір і використовувати демократичні технології прийняття індивідуальних та колективних рішень, використовуючи власні інтереси, інтереси та потреби інших громадян.

Знаннєвий – знання і критичне розуміння себе, мови та комунікації, світу (політики, права, прав людини, культур, релігій, історії, медіа, економіки/ощадливості, оточення, сталого розвитку).

Програма охоплює такі складові:

Особистісні:

- вмотивованість та спрямованість на активну і творчу участь у суспільному житті;
- ціннісні орієнтири, що ґрунтуються на усвідомленні необхідності підтримки громадянського миру та злагоди і своєї відповідальності за долю країни перед нинішніми та прийдешніми поколіннями, на ідеях патріотизму, любові та поваги до Батьківщини, на визнанні рівноправності, поваги прав людини та людської гідності, взаємовпливу культур.

Предметні:

- відданість гуманістичним і демократичним цінностям, патріотизму і громадянськості;
- розуміння значення комунікації в міжособистісному спілкуванні;
- вміння взаємодіяти в ході виконання групової роботи, вести діалог, брати участь у дискусії, аргументувати власну точку зору;
- знайомство з окремими прийомами і техніками подолання конфліктів;
- знання низки ключових понять, базових для шкільного суспільствознавства, науки соціальної психології; вміння пояснювати їх із позицій соціальної дійсності;
- знання нових можливостей для комунікації в сучасному суспільстві;
- вміння використовувати сучасні засоби зв'язку і комунікації для пошуку та обробки необхідної соціальної інформації.

Метапредметні:

- вміння пояснювати явища і процеси соціальної дійсності з наукових, соціально-філософських позицій;
- визначення власного ставлення до явищ сучасного життя, формулювання своєї точки зору;
- здатність аналізувати реальні соціальні ситуації, вибирати адекватні способи діяльності й моделі поведінки в рамках реалізованих соціальних ролей;
- оволодіння різними видами публічних виступів;
- оцінка своєї поведінки, рис особистості з урахуванням думки інших людей, у тому числі для коригування власної поведінки в довкіллі.

Структура Програми

Програма складається з пояснювальної записки, структурованих за темами очікуваних результатів освітньої діяльності здобувачів освіти, що визначені відповідно до загальної мети, та змісту навчального матеріалу як основи для досягнення цих результатів. Очікувані результати освітньої діяльності зорієнтовані на формування відповідних компетентностей та викладені у формі знань, розумінь і вмінь та ставлень, що охоплюють знаннєвий, процесуальний, діяльнісний і ціннісний компоненти освітньої діяльності учнів.

Зміст Програми пропонується у трьох розділах-рівнях, за якими розподілено 30 тем, що є, на думку авторів Програми, найбільш актуальними в наш час. У першому розділі – «Я» – міститься 11 тем, які стосуються безпосередньо особистісних характеристик здобувача освіти та цінностей. У розділі «Ми» – 10 тем, присвячених міжособистісним відносинам, комунікативним навичкам, ставленню до інших людей тощо. На третьому рівні – «Моя країна – Україна» – можна побачити 9 тем відповідної спрямованості. Зазвичай із 35 виховних годин, які можуть бути проведені протягом навчального року, близько 10 треба буде віднести до поточних актуальних проблем, зборів і святкувань за планом виховної роботи школи. Тому вчитель має нагоду щороку вибрати з кожного рівня програми «Я. Ми. Країна» певну кількість тем (загалом до 25 тем), які може пропонувати вихованцям кожного тижня як тему виховної години/години спілкування. Всі заявлені теми досить великі за обсягом, але це не означає, що за одну виховну годину педагог повинен опрацювати весь запропонований обсяг. Вчитель має змогу зосередитися на якомусь одному аспекті теми, зважаючи на вік дітей, ступінь їхньої підготовки та зацікавленості. Деякі теми співзвучні з темами, з якими здобувачі освіти знайомляться в рамках шкільної програми на уроках історії, правознавства, географії, літератури тощо. Це зроблено саме для того, щоб вчитель міг обрати той матеріал, до якого має сенс повернутися, й доопрацювати у форматі неформального інтерактивного заняття, приділити уваги його ціннісному, процесуальному і діяльнісному компонентам. Для реалізації програми «Я. Ми. Країна» розробники рекомендують використовувати активні й інтерактивні форми роботи, формати дискусійних клубів, кіноклубів, форум-театру, «живої бібліотеки» тощо.

ТЕМАТИКА ЗАНЯТЬ (ПОДАЄТЬСЯ МОЗАЇЧНО)

Рівень «Я»

№	Очікувані результати освітньої діяльності	Зміст освітнього матеріалу
1.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>пояснює</i>, що таке «людська гідність»; • <i>розуміє</i>, що гідність – це основа прав людини. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>розрізняє</i> два поняття – «особиста гідність» та «людська гідність»; • <i>аналізує</i> життєві ситуації на предмет людської гідності; • <i>демонструє</i> повагу до власної гідності і не принижує гідність інших людей. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>порівнює</i> поняття «людська гідність» і «вчинок»; • <i>визнає</i>, що права людини завжди мають підтримуватися, їх мають поважати та захищати; • <i>виявляє</i> небайдуже ставлення до приниження гідності інших людей.	Гідність як цінність людини Гідність як один з основних чинників прав людини. Охорона й захист людської гідності. Природа прав людини.
2.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>цінує</i> права і свободи людини; • <i>пояснює</i> основний зміст поняття «права людини»; • <i>називає</i> основні права і свободи людини/дитини; • <i>виявляє</i> випадки порушення прав дитини. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>називає</i> ключові дати та осіб, які вплинули на розвиток прав людини; • <i>розуміє</i> незалежність прав людини від обов'язків; • <i>аналізує</i> життєві ситуації на предмет порушення прав людини/дитини.	Права людини як цінність Основи сучасної концепції прав людини, прав дитини. Цінності прав людини. Поняття механізмів захисту прав людини. Міжнародні та національні механізми захисту прав. Права дитини як категорія прав людини. Історія розвитку прав людини. Еволюція поглядів на права дитини. Класифікація прав людини, прав дитини. Причини виділення міжнародного захисту прав дітей в особливий напрям.

	<i>На кінець 12 класу:</i> • <i>пояснює</i> різницю між правами людини 1, 2 та 3 поколінь; • <i>розуміє</i> національну та міжнародну системи захисту прав людини; • <i>пропонує</i> варіанти захисту прав людини/дитини в конкретних життєвих ситуаціях.	Правозахисні організації.
3.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>розуміє і пояснює</i> поняття «громадянин», «громадянський вчинок»; • <i>визначає</i> якості, які притаманні громадянину; • <i>висловлює</i> власне розуміння громадянської активності на прикладі життя школи, класу, найближчого оточення. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>пояснює</i> поняття «громадянські почуття», «громадянська позиція»; • <i>виявляє</i> готовність до дії та співпраці з іншими. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>аналізує</i> власні громадянські вчинки відповідно до моделі «Сходи участі Роджера Харта»; • <i>виявляє</i> громадянську позицію на рівні класу/школи/громади; • <i>виявляє</i> усвідомлене ставлення до Вітчизни, її минулого, сьогодення та майбутнього на основі цінностей гуманізму, поваги прав людини, людської гідності.	Громадянська позиція Поняття «громадянин», «громадянські почуття», «громадянський вчинок», «громадянська позиція». Багатоманітне, полікультурне історичне минуле країни. Сучасні проблем України та особисте ставлення до них. Активна громадянська позиція. Форми вияву громадянської позиції. Реалізація прав і свобод людини як вияви власної позиції.
4.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>розуміє</i> значення взаємодопомоги; • <i>знає</i>, що таке солідарність; • <i>доброзичливо ставиться</i> до оточення. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>розуміє</i>, які чинники спонукають людей до підтримки одне одного; • <i>має</i> уявлення про види солідарності;	Солідарність Природа суспільної солідарності, її види. Сфери солідарності. Професійна солідарність. Громадянська солідарність. Корпоративна солідарність. Солідарність у школі. Солідарність у сім'ї. Сенс взаємодопомоги. Вигода від со-

	- <i>демонструє</i> бажання підтримувати певні рухи. <i>На кінець 12 класу:</i> - <i>розуміє</i> сенс та цінність усіх видів солідарності; - <i>критично оцінює</i> чинники, які спонукають людей долучитися до того чи іншого руху; - <i>демонструє</i> вміння солідаризуватися в різні середовища.	лідарності. Солідарність зі знаком «мінус».
5.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> - <i>розуміє</i> поняття «ідентичність», «самовираження»; - <i>досліджує</i> свою ідентичність; - <i>пояснює</i>, чому виникає потреба в самовираженні. <i>На кінець 9 класу:</i> - <i>розуміє</i> природу ідентичності і способи її вираження; - <i>вибирає</i> способи самовираження; - <i>усвідомлює</i> себе частиною спільноти; - <i>аналізує</i> власну поведінку відповідно до різних способів самовираження; - <i>оцінює</i> способи та форми небезпечного самовираження. <i>На кінець 12 класу:</i> - <i>визнає</i> цінність людського життя; - <i>аналізує</i> вплив субкультури на молодь; - <i>усвідомлює</i> важливість самовираження для досягнення взаєморозуміння та успіху в житті.	Пошук себе. Право на самовираження Самовираження людини як засіб вираження себе. Способи вираження власного «Я». Неформальний рух і контркультури. Молодіжна субкультура.
6.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> - <i>ідентифікує</i> прості інформаційні сервіси для участі в суспільній діяльності; - <i>розрізняє</i> прості норми поведінки та ноу-хау при використанні цифрових технологій і взаємодії в цифрових середовищах та виявляє відповідальне ставлення до них;	Я та інформація. Кібербезпека Інтернет. Соціальні мережі та світова павутина. Інформаційні технології та їхній вплив на комунікацію між людьми, стиль та організацію життя. Особиста інформаційна безпека. Можливості та загрози в

	• розрізняє прості способи уникнення ризиків здоров'ю та загроз фізичному і психологічному благополуччю при використанні цифрових технологій. <i>На кінець 9 класу:</i> • обирає інформаційні сервіси для участі в суспільній діяльності; • розрізняє чітко визначені та звичайні норми поведінки та ноу-хау при використанні цифрових технологій і взаємодії в цифрових середовищах та виявляє відповідальне ставлення до них; • обирає способи захисту себе та інших від небезпек у цифрових середовищах. <i>На кінець 12 класу:</i> • використовує відповідні інформаційні технології для розширення своїх можливостей та участі в суспільній діяльності як громадянина; • застосовує різні норми поведінки та ноу-хау при використанні цифрових технологій і взаємодії в цифрових середовищах та виявляє відповідальне ставлення до них; • застосовує різні способи захисту себе та інших від небезпек у цифрових середовищах.	застосуванні Інтернету та соціальних мереж. Безпечна поведінка в Інтернеті (он-лайн). Відповідальне та усвідомлене ставлення до інформації в Інтернеті.
7.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • перераховує різні види робіт та їхні ключові функції; • керується можливістю робити свій внесок у щось хороше для себе чи інших. <i>На кінець 9 класу:</i> • знає основи трудового законодавства; • описує, які якості та здібності необхідні для різних робіт і які з цих якостей та здібностей у нього/неї є; • розуміє основи працевлаштування. <i>На кінець 12 класу:</i> • володіє навиками самопрезентації на ринку праці;	Як знайти роботу чи створити її Особливості будови освітньої системи і ринку праці. Активна життєва позиція на етапі професійного старту. Конкурентні переваги та співвіднесення своїх потреб і можливостей з реальними професіями на ринку праці. Технології самостійного ефективного вибору майбутньої професії. Методи сприяння активному досягненню бажаної професії.

	• <i>ставиться до праці як до однієї із життєвих цінностей;</i> • <i>описує власні вміння та компетентності стосовно варіантів кар'єри, включаючи самозайнятість;</i> • <i>вирішує, щодо якої цінності хоче діяти, і потім обирає найбільш придатний шлях для цього.</i>	
8.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>розуміє та пояснює термін «дискримінація» на основі життєвих прикладів.</i> <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>розуміє природу формування стереотипу;</i> • <i>розрізняє форми дискримінації;</i> • <i>формується ставлення щодо несприйняття різних форм дискримінації.</i> <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>знає шляхи формування явища ксенофобії та дискримінації;</i> • <i>аналізує прояви дискримінації та уникає її використання в процесі комунікації.</i>	Дискримінація. Стереотипи Механізмами виникнення і відтворення різних форм дискримінації та етнічних стереотипів у свідомості та повсякденній практиці. Прояви расової та етнічної дискримінації як форми порушення прав людини в різних сферах соціального життя. Ефективна міжетнічна комунікація.
9.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>розуміє поняття «стать» та має уявлення про соціальні ролі людини в суспільному житті.</i> <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>розуміє різницю між статтю та гендером;</i> • <i>визнає важливість існування різних моделей гендерних відносин.</i> <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>аналізує ситуації з позиції гендерного підходу та володіє навичками критичного переосмислення різних форм гендерних стереотипів;</i> • <i>виявляє негативне ставлення до фактів гендерної дискримінації;</i> • <i>усвідомлює значення гендерних стереотипів у повсякденному житті та їхню небезпеку.</i>	Моя стать і ставлення до неї в суспільстві Гендер і стать. Аналіз життєвих ситуацій з позиції гендерного підходу. Механізми виникнення і відтворення різних форм гендерних стереотипів та дискримінації у свідомості і повсякденній практиці. Маніпуляції гендерними стереотипами та протистояння їм. Співпраця та співіснування з людьми, які дотримуються різних моделей гендерних відносин.

10.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> знає зміст понять «почуття», «емоції»; намагається керувати вираженням власних почуттів та емоцій; демонструє емпатію до інших. <i>На кінець 9 класу:</i> знає методи саморегуляції власного емоційного стану; володіє та застосовує комунікативний прийом «Я-висловлювання»; усвідомлює важливість контролю власних емоцій та почуттів. <i>На кінець 12 класу:</i> розуміє роль емоцій у міжособистісному та міжкультурному спілкуванні; володіє вміннями спілкуватися, активно слухати, висловлювати свою точку зору неупереджено, без невдоволення й образ; розуміє важливість безоцінного сприйняття емоцій інших; критично оцінює емоції, власні почуття та потреби, а також почуття і потреби інших людей.	Емоції. Як бути, коли емоції зашкалюють? Почуття та емоції. Безоцінне сприйняття емоцій. Керування власними почуттями та емоційними реакціями. Роль емоцій у міжособистісному спілкуванні. Методи самостійної регуляції власного емоційного стану. Виявлення своїх почуттів без оцінювання, невдоволення та образ.
11.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> усвідомлює різні способи використання свого часу (навчання, гра, відпочинок); ставиться з повагою до свого та чужого часу. <i>На кінець 9 класу:</i> знає основи тайм-менеджменту; розуміє цінність часу як капіталу людського життя. <i>На кінець 12 класу:</i> може ефективно використовувати свій час для досягнення мети; цінує свій час як рідкісний ресурс.	На що я витрачаю час. Мое дозвілля Основи тайм-менеджменту. Здоровий та активний спосіб життя. Забезпечення зайнятості та структурування позанавчального часу підлітків.

Рівень «Ми»

12.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>розуміє</i> різницю між статусом людей – мігрант, біженець, внутрішньо переміщена особа; • <i>має</i> уявлення, з якими проблемами стикаються мігранти, біженці та ВПО в Україні. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>розуміє</i> поняття «ксенофобія» та її види; • <i>володіє</i> сучасною статистикою щодо зазначених груп в Україні; • <i>уникає</i> упередженого ставлення до мігрантів, біженців та внутрішньо переміщених осіб. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>розуміє</i> важливість щодо несприйняття різних форм дискримінації; • <i>доводить</i> необхідність толерантної поведінки; • <i>цінує</i> людську індивідуальність та різноманітність; • <i>критично аналізує</i> проблеми мігрантів, біженців та ВПО в Україні.	Хто такі мігранти, біженці та переселенці Сутність понять «міграція» «мігрант», «біженець», «внутрішньо переміщена особа». Поняття «ксенофобія». Окремі форми ксенофобії та дотичні до неї категорії: етнофобія, расизм, релігійна нетерпимість, сексизм, нетерпимість за ознакою віку або стану здоров'я, мовна та політична антипатія. Перехід від мультикультурних до міжкультурних суспільств.
13.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>пояснює</i> поняття «волонтер», «волонтерська діяльність»; • <i>наводить приклади</i> волонтерської діяльності; • <i>виявляє</i> бажання брати участь у волонтерських ініціативах. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>розуміє</i> різницю між волонтером та активістом; • <i>наводить приклади</i> успішних практик та історій дітей-волонтерів; • <i>створює</i> план волонтерської діяльності на рівні близького оточення, школи, вулиці, міста/села, країни.	Маленькі кроки, які змінюють світ Волонтерство як явище та форма дозвілля. Сутність і основні принципи волонтерства, волонтерського менеджменту. Групи та напрямки роботи волонтерського руху. Види та форми волонтерської діяльності. Успішні практики та історії волонтерів-дітей. Національні та міжнародні програми підтримки волонтерів.

	<i>На кінець 12 класу:</i> • ініціює волонтерську діяльність та свідомо бере участь у волонтерському русі; • добирає з різних джерел додаткову інформацію щодо національних та міжнародних програм підтримки волонтерів; • усвідомлює цінність волонтерства як однієї з форм виявлення активної громадянської позиції.	
14.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • виявляє інтерес та здатність до рефлексії; • називає різні способи передачі інформації від одних людей до інших; • контролює свої емоції та почуття під час спілкування; • розуміє цінність доброзичливого ставлення до інших. <i>На кінець 9 класу:</i> • знає невербальні сигнали для поліпшення комунікації; • вміє активно слухати співрозмовника; • дотримується правил ефективної комунікації. <i>На кінець 12 класу:</i> • застосовує різні інструменти та підходи ефективної комунікації; • виявляє відкритість до міжкультурного діалогу.	Як спілкуватися з іншими. Навички ефективної комунікації Розвиток і вдосконалення комунікативних навичок. Соціальна компетентність підлітків, накопичення комунікативного досвіду. Ефективна взаємодія з однолітками, вчителями та батьками. Розв'язування складних комунікативних ситуацій.
15.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • цінує родину, батьківську любов та турботу; • усвідомлює особисте значення в родинних стосунках; • аналізує життєві конфліктні ситуації з батьками.	Ці «важкі» дорослі Конфлікт поколінь: версії сторін. Типові конфліктогени «батьків і дітей». Суперництво або партнерство. Стилі виховання: соціальний стереотип, сімейна традиція, усвідомлений вибір. Проблеми стосун-

	<i>На кінець 9 класу:</i> • має уявлення та розрізняє різні стилі виховання; • аналізує конкретні конфліктні ситуації та пропонує шляхи їхнього подолання; • цінує довіру як основу ефективної взаємодії. <i>На кінець 12 класу:</i> • володіє різними навичками керування конфліктом у родині; • використовує мовні конструкції, що сприяють спілкуванню з батьками; • розуміє різницю стратегій «суперництво» та «партнерство»; • критично аналізує ціннісні та вікові особливості різних груп у спілкуванні.	ків і спілкування між поколіннями батьків і дітей. Шляхи порозуміння і розв'язання конфліктних ситуацій між батьками і дітьми для ефективного, толерантного спілкування. Відчуття своїх психологічних кордонів та вміння їх обстоювати, коли це необхідно. Процес дорослішання та «завоювання» незалежності. Формування довіри: родинне середовище, сім'я і я.
16.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • пояснює поняття «інвалідність», «малорухливість»; • розуміє потреби людей з інвалідністю та маломобільних груп населення; • усвідомлює, що всі люди різні, але рівні у своїх правах і свободах. <i>На кінець 9 класу:</i> • наводить життєві приклади соціальної інклюзії; • визначає фізичні, психологічні, мовні та інші бар'єри, що перешкоджають активній участі осіб з інвалідністю в суспільному житті. <i>На кінець 12 класу:</i> • висловлює думку щодо можливих джерел, ресурсів, шляхів подолання проблем людей з інвалідністю; • називає найкращі українські та міжнародні практики інтеграції людей з інвалідністю; • допомагає інтегруватися людям з інвалідністю в суспільстві.	Люди з інвалідністю серед нас Поняття «інвалідність», «моделі інвалідності», «соціальна інклюзія», «лінза інвалідності». Спеціальні техніки орієнтування, переміщення та супроводу людей з інвалідністю. Права, свободи й потреби маломобільних груп населення та людей з інвалідністю. Українське законодавство та світові найкращі практики інтеграції людей з інвалідністю. Фізичні, психологічні та інституційні бар'єри, що перешкоджають активній участі осіб з інвалідністю в суспільному житті. Шляхи їхнього подолання.

17.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>розуміє</i> важливість щодо несприйняття різних форм дискримінації та необхідності толерантної поведінки. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>наводить приклади</i> наслідків нерівності в суспільстві; • <i>порівнює</i> природну нерівність та соціальну нерівність; • <i>розуміє</i> відчуття людей, які зазнають соціальної нерівності, виявляє емпатію; • <i>аналізує</i> причини та шляхи формування соціальної нерівності в суспільстві. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>критично оцінює</i> соціальну нерівність в українському суспільстві / своїй місцевості; • <i>пояснює</i> різні теорії поділу суспільства, його членів та груп; • <i>пропонує</i> дієві кроки щодо забезпечення рівних можливостей для більшості верств населення.	Соціальна нерівність у суспільстві Явище соціальної нерівності. Теорія класів та теорія стратифікації в соціальній структурі українського суспільства. Види соціальної нерівності. Мінімізація соціальної диференціації на рівні групи, громади, країни. Рівність можливостей як фактор гармонізації соціальних відносин.
18.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>має</i> уявлення про різноманітність релігійних конфесій та ознаки деяких з них; • <i>розповідає</i> про власну релігійну приналежність. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>знає і пояснює</i> сутність понять «віра», «релігія», «конфесія»; • <i>розповідає</i> про наявні релігійні течії; • <i>називає</i> приклади виявів дискримінації і нетерпимості за ознакою релігії або переконань. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>знає і пояснює</i> сутність понять «ідеологія», «свобода совісті»; • <i>аргументовано висловлює</i> свою думку щодо питань про сенс та мету	Свобода совісті. Міжконфесійний діалог Сенс та мета життя людини. Свобода вірити та не вірити. Світові та локальні релігії. Поняття ідеології як системи погляду на світ.

	життя людини; • <i>визначає</i> шляхи можливих дій у разі проблемної ситуації, пов'язаної з релігійною дискримінацією.	
19.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «злочин», «покарання»; • <i>розуміє</i> важливість і цінність дотримання правил; • <i>усвідомлює</i> відповідальність за протиправну поведінку. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>знає і розуміє</i> сутність поняття «правопорушення»; • <i>знає</i> види покарань, що несуть неповнолітні за скоєння злочину; • <i>застосовує</i> навички правомірних моделей поведінки; • <i>аналізує</i> життєві ситуації та пропонує можливі дії сторін конфлікту з точки зору відновного підходу. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «відновні практики», «юридична відповідальність»; • <i>виявляє</i> медіаторські вміння, пропонує шляхи вирішення конфліктів; • <i>застосовує</i> навички правомірних моделей поведінки.	Злочин і покарання. Що таке відновне правосуддя? Правопорушення. Види юридичної відповідальності за правопорушення. Правова свідомість та відповідальність за протиправну поведінку. Правомірна поведінка в різноманітних життєвих ситуаціях. Протидія негативному впливу оточення щодо протиправної поведінки. Класифікація відновних практик: відновне правосуддя, відновні практики в громадах, відновні практики в сімейних конфліктах, відновні практики у школах.
20.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>знає і розуміє</i> сутність поняття «конфлікт»; • <i>аналізує</i> окремі життєві ситуації з позиції ефективного розв'язання конфлікту; • <i>усвідомлює</i> власну відповідальність за свої вчинки. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «управ-	Конфлікт і шляхи його розв'язання Сутність поняття «конфлікт». Причини та механізми виникнення конфліктних ситуацій. Моделі поведінки під час конфлікту. Стилi розв'язання конфлікту. Конструктивна поведінка та ефективне спілкування в конфлікті. Ефективні

	ління конфліктом», «асертивна поведінка»; • <i>знає</i> правила «Я-висловлювання» та перефразування; • <i>може протистояти</i> конфліктам та розв'язувати їх, обираючи відповідну стратегію та модель поведінки. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>розуміє</i> різницю між розв'язанням конфлікту з позиції закону, сили та інтересу; • <i>вміє</i> цінувати ефективні стратегії розв'язання конфліктів; • <i>може йти</i> на компроміс, якщо це необхідно.	стратегії розв'язання міжособистісних конфліктів. «Я-висловлювання» та перефразування як головні техніки ефективного спілкування в конфлікті.
21.	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>знає і розпізнає</i> ознаки фізичного насилля в школі та поза нею; • <i>намагається</i> підібрати способи вираження невдоволення виявами насилля; • <i>має</i> чутливість до упередженого ставлення, кепкування, глузування, цькування та інших видів насилля. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «булінг», «мобінг», «аб'юзер», «хейзінг» та їхні основні характеристики; • <i>вміє</i> висловлювати свою точку зору на ситуації застосування насилля у школі; • <i>може протистояти</i> насиллю, добираючи відповідні стилі. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>усвідомлює</i> цінність створення безпечного середовища в школі, вдома та у дворі для ефективної міжособистісної взаємодії; • <i>сприяє</i> створенню безпечного середовища у школі.	Насилля в школі. Як його уникнути чи протидіяти? Види та форми вияву насилля в суспільстві. Насилля у світі. Стили реагування на насилля. Ефективні способи вираження невдоволення. Створення безпечного середовища в школі.

Рівень «Моя країна – Україна»

Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «нація», «національність», «народ», «полікультурність», «толерантність»; • <i>пояснює</i>, чому Україна є багатокультурною державою; • <i>має уявлення</i> про права національних меншин в Україні. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>знає та розуміє</i> сутність понять «плюралізм», «расизм» та «антирасизм», «етнічний профайлінг»; • <i>пояснює</i> різницю між мультикультуралізмом і полікультурністю; • <i>впевнено доводить</i> важливість діалогу культур; • <i>розуміє</i> багатоманітність та поліетнічність як ресурс розвитку громад та країни. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>визначає</i> вияви дискримінації за етнічними та расовими ознаками; • <i>критично ставить</i> до етнічного профайлінгу; • <i>усвідомлює</i> цінність різноманітності та плюралізму; • <i>доводить</i> необхідність толерантних міжетнічних та міжкультурних відносин в Україні.	Україна полікультурна. Багатоманітність як ресурс Багатоманітність і плюралізм. Держава-нація та національність. Полікультурні суспільства. Антирасизм, полікультурність та міжкультурна освіта. Толерантність та інтолерантність, форми їхнього вияву в міжкультурній взаємодії.
Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>має уявлення</i> про глобальні і локальні процеси в країні/світі; • <i>наводить</i> позитивні і негативні приклади глобальних та локальних явищ із власного досвіду. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>пояснює</i> поняття «глобалізація», «локалізація»; • <i>аналізує</i> вплив глобальних процесів	Глобалізація чи локалізація? Глобалізація та локалізація. Сучасні тенденції та виклики, що стоять перед людством. Міжнародні органи та установи. Держава та транснаціональні корпорації. Проблеми в різних регіонах світу та шляхи їхнього розв'язання.

	на громаду/школу/людину; • <i>пропонує</i> можливі шляхи розв'язання проблем різних регіонів світу. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>пояснює</i> масштаби впливу глобалізації на економіку, культуру, довкілля, людину; • <i>називає</i> міжнародні органи та установи, що розв'язують проблеми країни/світу; • <i>вміє</i> вести переговори, досягати компромісу та консенсусу; • <i>розуміє</i> глобальні проблеми, що перетинають кордони, об'єднують різні культури і національності.	
	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>знає і розуміє</i> сутність поняття «історія», «усна історія»; • <i>має</i> уявлення про інтерв'ю як метод усної історії; • <i>бере</i> інтерв'ю в учасника історичних подій; • <i>називає</i> пам'ятки історичних подій свого регіону. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>знає і розуміє</i> явище історичної пам'яті; • <i>пояснює</i> форми реалізації історичної пам'яті; • <i>оперує</i> ключовими методами та інструментами усної історії; • <i>розробляє та реалізує</i> проекти, присвячені різним темам усної історії. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>знає і розуміє</i> явище «історичних травм»; • <i>вміє</i> цінувати та бережливо ставитись до різних версій минулого; • <i>визначає</i> негативні процеси в сучасному суспільстві, що будуються на небажанні визнати та усвідомити жаклиивий історичний досвід; • <i>розуміє</i> важливість «проживання» історичної травми та усвідомлення спільного минулого громадянами країни.	Чому є різні історії? Історична пам'ять – як люди пам'ятають події. Наше спільне минуле Історична пам'ять та її роль у майбутньому суспільства. Вплив історичних подій (Голодомор, Бабин Яр та Майдан) на свідомість народу. Форми реалізації історичної пам'яті. Збереження історичної пам'яті впродовж багатьох поколінь. Історична пам'ять як інструмент діалогу між поколіннями, регіонами в Україні. Поняття «усна історія». Продукт усної історії.

Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «медіа», «фейки», «контент», «реклама», «ЗМІ»; • <i>розуміє</i> базові стандарти подання інформації в медіа; • <i>розпізнає</i> різні види медіатекстів; • <i>усвідомлює</i> наявність достовірних та фейкових джерел інформації. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>знає і розуміє</i> сутність понять «медіаграмотність», «медіатексти», «факти», «судження», «пропаганда»; • <i>пояснює</i> різницю між інформацією та пропагандою; • <i>знає</i> властивості інформації (достовірність, повнота, актуальність, корисність, об'єктивність); • <i>знає</i> відмінність між фактом і судженням; • <i>перевіряє</i> достовірність джерел інформації. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>вміє</i> адекватно сприймати, критично осмислювати й оцінювати медіатексти; • <i>володіє</i> навичками засвоєння медіаінформації, дистанціювання від непотрібної; • <i>аналізує</i> різні види медіатекстів; • <i>використовує</i> запропонований перелік методів та інструментів визначення пропаганди та її запобігання; • <i>створює</i> власну медіапродукцію, використовуючи нові медіа та цифровий контент.	Медіа та я Засоби масової інформації. Фейк, факт та інформація. Традиційні медіа. Нові медіа та цифровий контент. Он-лайн-журналістика. Критичне мислення як засіб забезпечення свідомого споживання медіапродукції на основі ефективного орієнтування в медіапросторі та осмислення власних медіапотреб.
Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>знає та розуміє</i> сутність понять «патріотизм», «патріот», «громадянин»; • <i>виділяє</i> складові патріотизму; • <i>розуміє</i>, що кожен громадянин несе особисту відповідальність за захист, розвиток і розбудову країни.	Що таке патріотизм? Героїчні патріотичні вчинки з історичного минулого й сьогодення. Патріотизм у полінаціональній та мультикультурній державі. Громадянська відповідальність і активність як прояв патріотизму.

	<i>На кінець 9 класу:</i> • розрізняє поняття «патріотизм», «шовінізм», «космополітизм»; • відповідально ставиться до своїх громадянських обов'язків. <i>На кінець 12 класу:</i> • сприймає патріотизм як соціокультурну цінність особистості, суспільства, держави та консолідаційне підґрунтя українського соціуму; • усвідомлює важливість і необхідність реформ для розвитку та процвітання країни; • критично обґрунтовує свій вибір місця проживання в Україні або іншій країні світу.	
	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • розуміє цінність культурних надбань різних етносів та народів, які проживали або проживають на території сучасної України; • виявляє поважне ставлення до національних культурних надбань; • наводить приклади успіху України та українців, що представляють різні етнічні групи в європейській історії, культурі тощо; • називає міжнародні організації, членом/учасником яких є Україна. <i>На кінець 9 класу:</i> • пояснює взаємовплив та взаємозбагачення європейської культури та української як частини європейської; • розуміє важливість подолання «комплексу меншовартості» й знаходження гідного місця своєї країни серед інших держав світу; • визначає внесок України в загальноєвропейський та світовий простір; • виявляє повагу до української ідентичності в родині європейських народів.	Україна та українці в історії й культурі Європи Місце України в європейському співтоваристві. Успіхи України та українців – представників різних культур – у європейській історії. Громадянська позиція, причетність до європейських цінностей та європейського громадянства.

	<i>На кінець 12 класу:</i> • <i>визначає</i> необхідність толерантного ставлення та поваги до різних культур; • <i>дає критичну оцінку</i> явищам суспільного життя; • <i>свідомо підтримує та цінує</i> етнокультурне різноманіття сучасної України; • <i>усвідомлює власну причетність</i> до європейських цінностей та європейського громадянства.	
	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>усвідомлює</i> себе частиною спільноти певного регіону; • <i>пояснює</i>, що таке добросусідство; • <i>усвідомлює</i> важливість поваги до інших, зокрема до сусідів у контексті історії, культури й сучасного розвитку. <i>На кінець 9 класу:</i> • <i>пояснює</i> особливості кожного регіону України та різноманітність етнічного складу населення держави; • <i>розповідає</i> про унікальність свого регіону – історію, культуру, етноси тощо; • <i>аналізує</i> різноманіття регіонів України; • <i>переконує</i> у важливості поваги до інших, спираючись на власний досвід й доступні джерела. <i>На кінець 12 класу:</i> • <i>розуміє</i> переваги єдності та співпраці для зміцнення країни й економічного зростання, сталого розвитку держави і громадянського суспільства; • <i>цінує</i> співпрацю як основу сталого розвитку суспільства.	Єдина країна Мій регіон і мої сусіди в контексті історії, культури й сучасного розвитку України. Різноманіття регіонів і культур в Україні. Різні, але рівні. Добросусідство. Переваги єдності та співпраці для зміцнення країни й економічного зростання, сталого розвитку держави і громадянського суспільства.
	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • <i>знає</i> талановитих співвітчизників і відомих особистостей, які славили рідний край; • <i>бере участь</i> у проектній діяльності; • <i>пояснює</i> різницю між матеріальною і	Україна, яку ми не знаємо. Українці, які нас здивували Від архаїки – до сучасності. Від обрядів, вірувань, ремесел – до модерної музики, літератури, живопису, архі-

	нематеріальною культурною спадщиною своєї країни. <i>На кінець 9 класу:</i> • розповідає про окремі досягнення українців у різних галузях (у науці, культурі, спорті, техніці тощо); • має навички проектної діяльності (індивідуальної, групової, колективної); • оцінює минулі та сучасні надбання України та українців. <i>На кінець 12 класу:</i> • докладає власні зусилля до культурної, наукової та економічної розбудови своєї країни; • відчуває сталий інтерес до вивчення культурної спадщини країни й сучасних досягнень; • ініціює та організовує проектну діяльність (індивідуальну, групову, колективну).	текстури, спорту, економіки, науки, наукових відкриттів, видатних досягнень тощо.
	Здобувач/здобувачка освіти: <i>На кінець 6 класу:</i> • розуміє сутність понять «самореалізація» та «соціалізація». <i>На кінець 9 класу:</i> • долучається до участі у проектах соціального спрямування; • вміє визначити власні життєві пріоритети; • аналізує власні реальні можливості, умови середовища для успішної самореалізації. <i>На кінець 12 класу:</i> • ініціює та бере активну участь у програмах і проектах громадянського спрямування; • має досвід у різних сферах молодіжної діяльності; • критично оцінює своє майбутнє та перспективи розвитку країни; • використовує на практиці набуті компетентності.	Майбутнє: я, ми, країна Молодь у дії. Проектування власного майбутнього в Україні. Підсумкова виховна година.

Джерела та література

1. Культура добросусідства: Я. Ми. Країна. Програма виховних годин для ЗНЗ II–III ст. і методичні рекомендації щодо її апробації та впровадження / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, А. І. Гусєв, М. С. Єлігулашвілі, В. І. Потапова]. – К. : ТОВ «Контекст Україна», 2016. – 260 с. : іл. – Англ., рос., укр.
2. «Культура добросусідства»: Програми інтегрованого курсу і методичні рекомендації... / за ред. М. А. Араджионі. – Сімферополь : АнтикВА, 2007. – 212 с.
3. Бєх І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Виховуємо людину і громадянина. Навчально-методичний посібник / Упор.: С. Буров, О. Войтенко, І. Костюк. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2009. – 130 с.
5. Від співпраці до примирення : посібник для лідерів громадянського суспільства / за заг. ред. О. Смірнова; автори-упорядники: М. Араджионі, І. Брунова-Калісецька, А. Гусєв, І. Терещенко. – К. : Золоті ворота, 2015. – 207 с.
6. Вчимося бути громадянами. Навчальний посібник з громадянської освіти для 7(8) кл. серед. загальноосвіт. навч. заклад. / За редакцією В. Мисана, П. Вербицької, О. Войтенка. – Львів : ЗУКЦ, 2008. – 152 с. : іл.
7. Громада, що навчається: Ключові тенденції та фактори розвитку освіти дорослих. – Київ, 2017. – 35 с.
8. Джулиман Энвер, Лилиан Юрт. Стройте мосты, не стены. – Методическое пособие для некоммерческих организаций, занимающихся вопросами правового просвещения. – Архангельск : АРОО «Рассвет», 2010. – 447 с.
9. Джуліман Енвер та Ліліан Юрт. Навчання молоді правам людини. Посібник для організаторів освітніх заходів з прав людини для молоді. – Харків : Права людини, 2009. – 156 с.
10. Драматичне виховання: теорія та практика / Павловська М.; пер. з чеськ. – В. Люля. – Прага : АМО, 2016. – 37 с.
11. Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект : [колективна монографія] / кол. авт., за заг. ред. проф. Н. А. Сейко; відп. ред. Н. П. Павлик. – Житомир : Видавництво, 2014. – 220 с.
12. Загрожєні мови. Кримськотатарська та інші тюркські мови в Україні : збірник наукових праць / НАН України. Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. – Київ, 2016. – 344 с.
13. Інвалідність та суспільство / Загальна редакція: Л. Байда, О. Красюкова – Енс. – К. : ВПЦ «Київський університет. 2011 – 187 с.
14. Інтерактивні методи навчання: Навч. посібник / За заг. ред. П. Шевчука, П. Фєнриха. – Щєцін : Вид-во WSAP, 2005. – 170 с.
15. Калєндар прав людини: посібник для педагогічних працівників навчальних закладів. – К. : ВАІТЕ, 2016. – 80 с.
16. Капітонєнко М. Культура миру. Посібник з толерантності. – К. : МЦПД, 2018. – 100 с.

17. Касьянов Г. В., Полянський П. Б., Гирич І. Б. та ін. Підручник з історії: проблеми толерантності. Методичний посібник для авторів та редакторів видавництва. – Чернівці : Букрек, 2012. – 128 с.

18. Коваль Р., Горова А., Нікітчук А., Микитюк О., Ліхоліт Ю. Шкільна служба розв'язання конфліктів: досвід упровадження. Посібник. – К. : Видавець Захаренко В. О., 2009. – 168 с.

19. Компас. Посібник з освіти в галузі прав людини за участі молоді / Під редакцією: П. Брандер, Е. Кін, В. Юхаж, А. Шнайдер. [Електронний ресурс]. – Рада Європи, 2012. – 624 с. – Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/compass>

20. Компасито. Пособие по обучению детей правам человека / М. Эмилия, Б. Сантос, Д. Клейес, Р. Фазах, А. Шнайдер, Ж. Селени. [Електронний ресурс]. – Совет Европы, 2008. – 350 с. – Режим доступу : <http://www.eyusb.coe.int/compasito/ru/>

21. Конфліктологія : навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. – Х. : Право, 2012. – 128 с.

22. «Культура добрососідства» для родителей : полезная информация, советы и рекомендации / [авт.-сост. : Араджиони М., Брунова-Калисецкая И., Духнич О., Смирнов О.]. – Симферополь : АнтикВА, 2008. – 44 с.

23. Культура добросусідства : програми інтегрованого курсу і методичні рекомендації для навчальних закладів Автономної Республіки Крим / [за ред. М. А. Араджионі]. – 2-е вид., випр., доповн. – К. : ПП «Золоті Ворота», 2011. – 142+184 с. – Укр.,рос.

24. Культура добросусідства. Батьківські збори по-новому : Методичні матеріали та практичний досвід / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, А. І. Гусев, Г. А. Коломоєць, В. І. Потапова]. – К. : ТОВ «Прометей», 2017. – 328 с. : іл. – Англ., рос., укр.

25. Культура добросусідства. Частина 4 : Цінуймо край – пишаймося Україною! Київщина : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти м. Києва і Київської області / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, О. В. Волошенко, І. Б. Гирич, Л. В. Кравчук, Л. В. Микитюк, К. О. Мірошникова, І. М. Санковська]. – К. : ТОВ «Прометей», 2018. – 116 с. : іл. – Англ., болгар., грецьк., караїм., кримськотат., нім., польськ., ромськ., рос., румун., укр.

26. Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства : посібник для вчителя / Т. Бакка, О. Бурім, О. Волошенко, Р. Євтушенко, Т. Мелещенко, О. Мокрогуз; За ред. В. Іванова, О. Волошенко. – К. : ЦВП, АУП, 2016. – 243 с.

27. Медіаграмотність: Підручник для вчителів / Сінді Шейбе, Фейз Рогоу/ Перекл. з англ. С. Дьома; за загал. ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенко. – К. : Центр вільної преси, Академія української преси, 2017. – 319 с.

28. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов,

О. В. Волошенко; За науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ : Центр вільної преси, 2012. – 352 с.

29. Межнациональные и межконфессиональные отношения в Крыму и проблемы формирования толерантности : сб. науч. статей и докладов. – К. : ПП «Золоті Ворота», 2009. – 509 с.

30. Меморандум непрерывного образования Европейского Союза // Адукатар. – Минск, 2006. – № 2(8). – С. 24–27.

31. Ми – громадяни України: навчальний посібник з громадянської освіти. 9(10) клас / За ред. О. І. Пометун. – К., 2001.

32. «Ми різні – ми рівні»: Основи культури гендерної рівності: навч. посіб. для учнів 9–12 класів ЗНЗ / за ред. О. Семиколєнкової – К. : К.І.С., 2007. – 176 с.

33. Мистецтво жити в громаді. Навчально-методичний посібник з громадянської освіти та виховання учнівської молоді для вчителів та учнів середніх загальноосвітніх закладів / Укладачі: Буров С. та інші. – Львів : ЗУКЦ, 2008. – 192 с.

34. Навчаємось дебатовати: навч.-метод. посібник / за заг. ред. М. Масютиної. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2010. – 202 с.

35. Не смійся з мене (Don't Laughatme). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://youtu.be/s5dHRDM1cE4>

36. Нові технології навчання: Науково-методичний збірник. – К. : НМЦВО, 2000. – Вип. 25. – 212 с.

37. Обучаем демократии. Базовые материалы для обучения гражданской ответственности и правам человека для учителей / Редакторы: Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдингер [Електронний ресурс]. – Совет Европы, 2010. – Режим доступу: <http://www.library.ukma.edu.ua/?id=214>

38. Обучение культуре мира в школах приносит мир в сообщество: методические материалы и упражнения для развития культурной сензитивности и школьной медиации / Сост. И. Брунова-Калисецкая, И. Гайович. – К. : Золоті Ворота, 2010. – 40 с. – Рус., перевод с серб.

39. Полікультуріка. Як організувати виховання міжкультурної толерантності у школі та позашкільній діяльності : навчально-методичний посібник / авт.-упоряд. А. Ленчовська, К. Крейдерман, М. Грінберг. – К. ТОВ «Майстерня книги», 2010. – 344 с.

40. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науково-методичний посібник. – К. : А.С.К., 2003.

41. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. – К. : А. С. К., 2007. – 144 с.

42. Посібник для фахівців з освіти дорослих / Томс Урдзе (Toms Urdze). – К. : ТОВ «Золоті Ворота». – 84 с.

43. Потапова В., Скрипник О. Как организовать дискуссию по фильму? (методические рекомендации) / Потапова В., Скрипник О. Информационно-

исследовательский центр «Интеграция и развитие». – К. : Золотые ворота, 2012. – 64 с.

44. Права людини для дітей: посібник для вчителів та тренерів / Денисенко Л. В., Дзюбій О. А. – К. : Час Друку, 2011. – 260 с.

45. Права людини і місцева демократія / Упорядники: Буров С., Величко Н., Єлігулашвілі М., Жигалдо В., Ковшун Л., Левченко О. – 2017. – 92 с.

46. Протидія дискримінації за ознакою інвалідності : посібник для громадських організацій / за ред. М. Ясеновської ; ХОФ «Громадська Альтернатива». – Х., 2011. – 80 с.

47. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна: навч. посібн. – Львів : ЗУКЦ, 2012. – 332 с. : іл.

48. Скрипюк И. И. 111 баек для тренеров: истории, мифы, сказки, анекдоты. – СПб. : Питер, 2006. – 176 с.

49. Солдатова Г. У., Шайгерова А. А., Шарова О. Д. Жизнь в мире с собой и другими: Тренинг толерантности для подростков. 2-е изд., стер. – М. : Генезис, 2001. – 112 с. : илл.

50. Софій Н. З., Кузьменко В. У. Про сто і один метод активного навчання. – К. : Крок за кроком, 2004. – 128 с.

51. Створюючи мости для демократії: підходи до формування умов плюралістичних процесів прийняття рішень на місцевому рівні : навч. посібник / [за заг. ред. д-ра екон. наук Ю. М. Петрушенко]. – К., 2016. – 128 с.

52. Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні: збірка аналітичних матеріалів 2014–2015 рр. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2015. – 462 с.

53. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика: Навч. посібник / В. М. Бебік, С. О. Шергін, Л. О. Дегтерьова. – К. : Університет «Україна», 2006. – 208 с.

54. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Науково-методичний посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. – К. : Видавництво А. С. К., 2004. – 192 с.

55. Сущенко І. Дебати в школі. Як навчити учнів аргументації та публічному мовленню. Посібник для вчителів. – Київ : СПД Кузьменко, 2006. – 126 с.

56. Терещенко И. Г., Гусева А. В., Гусев А. И. Медиация в школе: украинский опыт внедрения / И. Г. Терещенко, А. В. Гусева, А. И. Гусев. Информационно-исследовательский центр «Интеграция и развитие». – К. : Золотые ворота, 2013. – 150 с.

57. Технології розвитку критичного мислення учнів / Адаптований переклад з англ. / А. Кроуфорд, Е. Венди Саул, С. Метьюз, Дж. Макінстер; за заг. ред. О. Пометун. – К. : – 303 с.

58. Тягло О. В. Критичне мислення: Навчальний посібник – Х. : Видавнича група «Основа» ПП «Тріада +», 2008. – 192 с.

59. Уповноважувальна освіта: посіб. для тренерів / за ред. О. Суслової. – Київ : Інформаційно-консультативний жіночий центр, 2002. – 234 с.

60. Учусь быть: Гид для школьных психологов, классных руководителей, учителей / сост. Белдига К., Дандара О. и др. – Кишинэу : PRO DIDACTICA, 2006. – 244 с.

61. Фопель К. Как научить детей сотрудничать, часть I. – М., 2000.

62. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе. – М., 2003.

63. «Я, Ти, Він, Вона...» – посібник для вчителів з антидискримінаційної освіти / О. Войтенко, Ю. Комаров, І. Костюк. – К. : Видавнича фірма «Відродження», 2009. – 122 с.

РОЗДІЛ III

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Основи добросусідства

(назва навчальної дисципліни)

освітнього рівня

бакалавр

(назва освітнього рівня)

галузі знань

для всіх галузей знань

(шифр і назва галузі знань)

спеціальності

для всіх спеціальностей

(код і назва спеціальності)

Шифр за навчальним планом визначається ЗВО

Авторський колектив: *Араджионі Маргарита Анатоліївна* – к. і. н., провідний науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України; *Брунова-Калісецька Ірина Володимирівна* – к. психол. н., н. с. лабораторії соціально-психологічних технологій Інституту соціальної та політичної психології НАПН України; *Єлігулашвілі Максим Сергійович* – викладач кафедри теорії та методики викладання соціально-економічних дисциплін КНВЗ «Херсонська академія неперервної освіти»; *Потапова Валентина Іванівна* – історик, правознавець, координатор освітніх програм Центру громадської просвіти «Альменда» (НГО, м. Київ); *Смірнов Олег Костянтинович* – к. філолог. наук, голова ради громадської організації «Інформаційно-дослідницький центр «Інтеграція і розвиток»» (м. Київ); *Терещенко Інна Георгіївна* – к. філософ. наук, голова ради громадської організації «Одеська обласна група медіації»; *Шамбур Олеся* – конфліктолог, голова ради громадської організації «Український центр злагоди» (м. Київ); *Юр'єва Катерина Анатоліївна* – к. пед. н., доцент, професор кафедри теорії і методики професійної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПІСКА

Суспільно-політичні перетворення останнього часу в нашій державі спричинили кардинальні зміни у свідомості людей, змушують кожного громадянина замислитися про сенс життя та своє місце й роль у соціумі, визначитися з цінностями й ідеалами, чітко окреслити свої ідентичності. Цим зумовлений перехід до низки пріоритетних завдань системи освіти виховання в молодого покоління громадянської культури. Актуалізації питань, пов'язаних із переглядом концептуальних основ громадянської освіти, розробкою її нового науково-методичного

забезпечення, активно сприяють процеси євроінтеграції України та формування української політичної нації.

Пріоритетом у нашій країні проголошено формування свідомого, активного громадянина, відданого ідеям демократії і здатного жити та діяти в громадянському суспільстві, що постійно оновлюється і розвивається. Але часто в закладах освіти становлення демократичної громадянської свідомості молоді відбувається без урахування економічних та політичних реалій сьогодення. Недостатньо звертається уваги на формування таких компонентів громадянської культури, як особиста відповідальність та громадянська мужність, без яких правильні знання про демократію проходять поза емоціями зростаючої особистості і не стимулюють бажання виступати активним стратегом свого життя і долі держави. Україні ж нині вкрай необхідна консолідація демократичних сил громадянського суспільства, розвиток демократичної політичної практики, моделей та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури, подальше формування та вдосконалення різноманітних демократичних структур, звикання людей до життя в умовах демократії. Необхідно, щоб громадяни знали свої права та обов'язки, були впевнені у своїй здатності впливати на зміни в суспільстві, прагнули дотримуватися закону, мислити критично й незалежно, поважати права інших, бути толерантними.

Освітній процес у вишах наразі ще не достатньо спрямований на формування демократичного світогляду молоді. Серйозною перешкодою на шляху громадянської освіти часто стає розрив між набутими теоретичними знаннями та повсякденною соціальною практикою молодих людей. Причиною цього є багато факторів, серед яких один з найважливіших – недостатня обізнаність студентів щодо основ демократичного громадянства, важливості та дієвості інститутів прав людини, верховенства права та ролі молоді в цих процесах.

Разом із тим здобути на заняттях з предметів громадянознавчого циклу важливі знання стосовно демократичного громадянства та демократичних принципів співіснування виявляється замало. Для формування громадянської компетентності молодим людям також конче необхідно набути досвід активної участі в демократичних процесах. Ефективними на шляху вироблення умінь жити в мінливому демократичному суспільстві, співпрацювати та ухвалювати рішення, брати на себе відповідальність за їхню реалізацію, розв'язувати конфлікти, вступати в діалог тощо є інтерактивні форми й методи навчально-пізнавальної діяльності студентів, кейс-стаді, методи театралізації, виконання навчально-дослідницьких проектів соціальної спрямованості тощо, а також різноманітні форми позааудиторної соціально корисної роботи, у тому числі участь у студентському самоврядуванні.

В основу курсу було покладено напрацювання та модель курсу «Основи добросусідства». Спецкурс «Основи добросусідства» для студентів вищих навчальних закладів був логічним продовженням програми навчального курсу

«Культура добросусідства», затвердженої рішенням колегії Міністерства освіти і науки Автономної Республіки Крим від 27.12.2006 р. № 8-6, та регіональної програми «Кримський віночок», затвердженої рішенням колегії Міністерства освіти і науки Автономної Республіки Крим від 22.08.2004 р. № 6-4, які впродовж кількох років апробувались у закладах освіти Автономної Республіки Крим.

Програма вибіркової навчальної дисципліни «Основи добросусідства» складена на основі ключових ідей проекту TUNING¹, з урахуванням основних положень «Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти»² і Листа МОН України керівникам вищих навчальних закладів № 1/9-329 від 28.04.2017 р., зокрема в контексті складання актуального переліку універсальних загальних компетентностей, які мають бути сформовані у здобувачів освіти будь-якої галузі знань і спеціальності.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є базові принципи функціонування демократичного суспільства, демократичні цінності та ідеали.

Міждисциплінарні зв'язки: філософія, історія, правознавство, релігієзнавство, краєзнавство, географія, екологія, етнологія, психологія, педагогіка, соціологія, політологія.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Основи добросусідства» є розвиток громадянської, міжкультурної, конфліктологічної компетентності студентів, а також їхня соціальна адаптація в умовах сучасного глобалізованого суспільства.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Основи добросусідства» є:

- ознайомлення студентів з філософськими, політологічними, соціологічними, психологічними, культурологічними підходами до забезпечення ефективної життєдіяльності та соціальної активності в сучасному відкритому демократичному суспільстві на засадах гуманістичних цінностей, прав людини, культурного плюралізму;
- вироблення в студентів уміння розв'язувати конфлікти згідно з демократичними принципами, робити самостійний життєвий вибір на основі гуманістичних цінностей, брати на себе відповідальність за реалізацію ухвалених рішень;
- розвиток критичного мислення, здатності усвідомлювати та обстоювати особисту позицію, вміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми, передбачати можливі наслідки дій та вчинків;

¹ Competences [Електронний ресурс] // Tuning : Educational Structures in Europe. – Режим доступу : <http://www.unideusto.org/tuningeu/competences.html>

² Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти [Електронний ресурс] // Про затвердження та введення в дію Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти : Наказ МОН України від 01.06.2016 № 600 / МОН України. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/5555->

- сприяння становленню в молодих людей національної свідомості, належності до єдиної політичної української нації; розумінню й поважанню прав людини як гуманістичної цінності та єдиної норми всіх людей; становленню толерантності до проявів інокультурності та визнанню цінності культурного різноманіття; виробленню негативного ставлення до будь-яких форм дискримінації та насильства, проявів деструктивного націоналізму, шовінізму, фашизму, месіанських налаштованостей;

- сприяння набуттю студентами досвіду соціальної активності, участі в демократичних соціальних практиках, побудови діалогу, у тому числі міжкультурного.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати:

- основні принципи громадянської освіти;
- географічні та історичні особливості регіону, у якому вони проживають;
- суть та значення таких понять, як «ідентичність», «міф», «історична пам'ять», «стереотип», «ксенофобія», «толерантність», «нація (політична нація та етнонація)», «конфлікт», «медіація», «екологія», «волонтерство», «лідер» тощо.

- структуру ідентичності, моделі та концепції нації;
- права людини, позитивні та негативні права;
- витоки, види та мету інформаційних воєн;
- видатних українців, які зробили вагомий внесок у розвиток світової цивілізації;

- основні юридичні документи з прав людини;

розуміти:

- взаємозв'язок між особою та колективною ідентичностями;
- закономірності процесу націєтворення;
- роль та значення стереотипів у житті окремої особистості та суспільства;
- особливості формування міфів у сучасному інформаційному суспільстві;
- роль інформаційної безпеки в соціальних мережах;
- важливість активної життєвої позиції для особистісного зростання та процвітання держави;

уміти:

- визначати власну соціальну, етнічну, політичну ідентичність;
- інтерпретувати факти;
- обґрунтовувати ідею прав людини;
- визначати роль окремої особистості в історичному процесі;
- визначати мету та можливі наслідки інформаційної війни;
- формувати безпечний інформаційний простір у соціальних мережах;
- будувати діалог у конфліктній ситуації;
- взаємодіяти з оточенням для досягнення спільної мети.

На вивчення дисципліни відводиться 4 кредити ЄКТС (120 годин).

2. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА МОДУЛЯМИ ТА ТЕМАМИ

Модуль 1. Самовизначення студента в просторі добросусідства

Тема 1.1. Простір і середовище, у яких я живу

Різноманітність регіонів України. Маркери території, де ми живемо. Географічні та біологічні особливості регіону. Історія краю в контексті історії України. Економіка та економічні можливості регіону та його мешканців. Культура регіону в українському культурному житті та його специфічність.

Тема 1.2. Я і моє майбутнє. Дозвільні практики

Розвиток. Лідерство. Особистісне зростання. Планування. Ефективність. Корисний відпочинок, подолання стресів.

Тема 1.3. Ідентичність. Ієрархія та множинність ідентичностей

Ідентичність: між походженням і свідомим вибором. Як соціальне походження та становище людини впливають на вибір ідентичності? Ідентичність: чинники вибору. Що і як впливало на ідентичність окремих людей, які проживали в Україні на початку ХХ століття? Україна на шляху від регіоналізму до соборності. Що допомагає українцям зберігати загальнонаціональну єдність?

Модуль 2. Історичні, філософські та політологічні основи добросусідства

Тема 2.1. Україна й українці в історії Європи та світовій культурі

Персоналії. Кого вважати українцем. Українці та українська культура в історії розвитку культури і техніки. Україна та українці в загальноєвропейському і світовому історичному й культурному контексті. Історична географія та демографія.

Тема 2.2. Історична пам'ять. Усна історія, сімейний міф

Міфи і міфологеми. Усна історія. Трансформація способів формування історичної пам'яті, симулякри. Конструювання віртуальної історичної пам'яті. Факти та інтерпретація.

Тема 2.3. Я та інші

Стереотипи та їхня роль у житті людини і суспільства. Гендерні стереотипи. Поняття «дискримінації». Ксенофобія. Расизм. Упередження. Толерантність. Зд-модель (деперсоналізація, дегуманізація, делегітимізація). Міжкультурна комунікація.

Тема 2.4. Філософія прав людини

Правова антропологія обґрунтування ідеї прав людини. Що ж означає «мати право» і «мати обов'язок»? Зв'язок влади і справедливості. Особиста автономія, людська гідність. Позитивні та негативні права. Юридичні документи з прав людини.

Тема 2.5. Політична нація

Основи націєтворення. Моделі, концепції нації. Глобалізація та локалізація, виклики, транзитні процеси.

Модуль 3. Соціологічні, конфліктологічні та особистісно-екологічні практики добросусідства

Тема 3.1 Інформаційна війна, управління чутками, критичне мислення, маніпуляції ЗМІ

Інформаційна війна: витоки, види та мета інформаційного протиборства. Інформаційна війна: визначення та сфера діяльності. Складові частини інформаційної війни. Мета інформаційної війни. Механізми інформаційної війни: пропаганда, мова ворожнечі, дегуманізація. Інформаційна безпека в соціальних мережах. Запобігання маніпуляціям ЗМІ через розвиток критичного мислення.

Тема 3.2. Конфлікт, медіація, діалог

Конфлікт. Конфліктогени. Техніки. Стилі. Прийоми. Поведінка в дискусії. Діалог як підхід до трансформації конфлікту.

Тема 3.3. Особиста екологія

Внутрішній конфлікт. Вигорання. ПТСР. Активна життєва позиція. Вихід з депресії через допомогу іншим (волонтерство). Цінність світу.

Тема 3.4. Я, ми (малі контактні групи) та наше майбутнє

Активізм та волонтерство. Творці майбутнього. Лідерство. Співпраця. Волонтерство. Спільне бачення майбутнього. Проект-менеджмент. Особиста відповідальність.

3. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

Форми та методи поточного та підсумкового контролю

4. ФОРМА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

залік (захист проекту)

5. ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

1. Від співпраці до примирення : посібник для лідерів громадянського суспільства / за заг. ред. О. К. Смірнова; авт.-уп.: М. А. Араджионі, І. В. Брунова-Калісецька, А. І. Гусев, І. Г. Терещенко. – К. : Золоті ворота, 2015. – 207 с.

2. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / Переклад з англ. Р. Ткачук; гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін; наук. ред. І. Лизогуб. – Харків : Центр освітніх ініціатив, 2001. – 176 с.

3. Колодій А. Культурний плюралізм і етнонаціональна політика / Антоніна Колодій // АГОРА. – К. : Стилос, 2006. – Вип. 4 : Україна: подолання розбіжностей – розвиток особливостей. – С. 34–51.

4. Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=952_008

5. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

6. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [Електронний ресурс] // Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : Наказ МОН України від 16.06.2015 № 641 / МОН України. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068->

7. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46–54.

8. Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спеціальностей / [Пометун О. І., Султанова Л. Ю. та ін.]. – К. : Інжиніринг, 2010. – 248 с.

9. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – 3-е изд. / пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухина. – СПб. : Питер, 2006. – 352 с.

10. Маслоу А. Г. Дальние пределы человеческой психики / пер. с англ. А. М. Татлыбаевой; науч. ред., вступ. ст. и коммент. Н. Н. Акулиной. – СПб. : Издат. группа «Евразия», 2002. – 432 с.

11. Межкультурный диалог : Лекции по проблемам межэтнического и межконфессионального взаимодействия / под ред. М. Ю. Мартыновой, В. А. Тишкова, Н. М. Лебедевой. – М. : Изд-во РУДН, 2003. – 406 с.

12. Межкультурный диалог : Тренинг этнокультурной компетентности / Лебедева Н. М., Лунёва О. В., Мартынова М. Ю., Стефаненко Т. Г. – М. : Издательство РУДН, 2003. – 268 с.

13. Методичні рекомендації класним керівникам, вихователям, кураторам, психологам, іншим педагогічним працівникам щодо просвітницької роботи з попередження поширення ксенофобських і расистських проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді [Електронний ресурс] / МОН України // Наказ від 16.12.08 р. № 1/9-806 «Про проведення заходів з профілактики поширення ксенофобських і расистських проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді. – Режим доступу : moskovskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/downloads/ксенофобия.docx

14. На пути к толерантному сознанию / Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А., Шарова О. Д. и др.; отв. ред. А. Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2000. – 255 с.

15. Нестеренко Г. Можливості самореалізації особистості в контексті синергетичної моделі вищої освіти / Г. Нестеренко // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 20–26.

16. Нестеренко Г. О. Особистість у нелінійному суспільстві : монографія / Г. О. Нестеренко. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 140 с.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ДОБРОСУСІДСТВА»

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів – 4	Галузь знань _____	Денна форма навчання Вибіркова Дистанційна форма навчання Вибіркова
Залікових модулів – 1 Змістових модулів – 3 Загальна кількість годин – 120	Спеціальність: _____	Рік підготовки 2-й
		Семестр 4-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 4	Освітньо-кваліфікаційний рівень: <u>бакалавр</u>	Аудиторна робота 40 год.
		Самостійна та індивідуальна робота 80 год.
		Вид контролю: диференційований залік

Примітка

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної роботи становить: для денної форми навчання – ½

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ КУРСУ

Теми	Усього	Кількість годин, відведених на:		
		Лекції	Семинарські і практичні заняття	Самостійну роботу
Змістовий модуль I. Самовизначення студента в просторі добросусідства				
Тема 1.1. Простір і середовище, у яких я живу	8	2	2	4
Тема 1.2. Я і моє майбутнє. Дозвільні практики	6		2	4
Тема 1.3. Ідентичність. Ієрархія та множинність ідентичностей	8	2	2	4
Разом за модулем:	22	4	6	12
Змістовий модуль II. Історичні, філософські та політологічні основи добросусідства				
Тема 2.1. Україна й українці в історії Європи та світовій культурі	8		2	6
Тема 2.2. Історична пам'ять. Усна історія, сімейний міф	10	2	2	6
Тема 2.3. Я та інші	6		2	4
Тема 2.4. Філософія прав людини	10	2	2	6
Тема 2.5. Політична нація	10	2	2	6
Разом за модулем:	44	6	10	28
Змістовий модуль III. Соціологічні, конфліктологічні та особистісно-екологічні практики добросусідства				
Тема 3.1. Інформаційна війна, управління чутками, критичне мислення	14	2	2	10
Тема 3.2. Конфлікт, медіація, діалог	8		4	4
Тема 3.3. Особиста екологія	8		2	6
Тема 3.4. Я, ми (малі контактні групи) та наше майбутнє	12	2	2	8
Захист підсумкового проекту	12			12
Разом за модулем:	54	4	10	40
Усього:	120	14	26	80

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Назва теми	Кількість годин
1. Простір і середовище, у яких я живу	2
2. Я і моє майбутнє. Дозвільні практики	2
3. Ідентичність. Ієрархія та множинність ідентичностей	2
4. Україна та українці в історії Європи і світовій культурі	2
5. Історична пам'ять. Усна історія, сімейний міф	2
6. Я та інші	2
7. Філософія прав людини	2
8. Політична нація	2
9. Інформаційна війна, управління чутками, критичне мислення	2
10. Конфлікт, медіація, діалог	4
11. Особиста екологія	2
12. Я, ми (малі контактні групи) та наше майбутнє	2

САМОСТІЙНА РОБОТА

Назва теми	Кількість годин
1. Розробка віртуального екскурсійного туру за місцем проживання/навчання студента	4
2. На вибір студента: розробка плану особистого розвитку або складання бізнес-проєкту	4
3. Письмова робота «Що впливає на формування ідентичності на початку XXI століття?»	4
4. Презентація «Українці, які мене здивували»	6
5. Письмова робота «Регіональний історичний міф і фактори, що сприяли його формуванню»	6
6. Усне повідомлення на тему «Стереотипи в моєму житті / житті моєї родини» або «Як я подолав (долаю) стереотип...»	4
7. Аналіз художнього фільму чи літературного твору на предмет наявності в сюжеті прикладів дотримання/порушення прав людини або дотримання/порушення персонажем балансу прав та обов'язків	6
8. Письмові пропозиції або електронна презентація «Проблеми формування політичної нації в сучасній Україні та можливі шляхи їхнього подолання»	6

Назва теми	Кількість годин
9. Контент-аналіз місцевого веб-ресурсу щодо наявності маніпулятивних матеріалів за певний проміжок часу (наприклад, 1 місяць)	10
10. Письмові пропозиції щодо плану дій з повернення АР Крим до України	4
11. На вибір студента: організація засідання студентського товариства, круглого столу, дискусії на тему волонтерства в Україні або підготовка матеріалу про роботу волонтерів у регіоні з подальшим його розміщенням у ЗМІ	6
12. На вибір студента: план-проект свого майбутнього в Україні на найближчі 10 років або проект розвитку регіону (України) на найближчі 10 (5) років	8
13. Підготовка та захист підсумкового проекту	12
Разом	80

ТЕМАТИЧНА ПРОГРАМА КУРСУ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I

Самовизначення студента в просторі добросусідства

ЛЕКЦІЇ

Лекція 1

Простір і середовище, у яких я живу (2 год.)

Тематичний план:

1. Різноманітність регіонів України. Маркери території, де ми живемо. Географічні та біологічні особливості регіону.
2. Історія краю в контексті історії України.
3. Економіка та економічні можливості регіону та його мешканців.
4. Культура регіону в українському культурному житті та його специфічність.

Лекція 2

Ідентичність. Ієрархія та множинність ідентичностей (2 год.)

Тематичний план:

1. Я, моя родина, моя Батьківщина.
2. Аксіологічні основи ідентичності (загальнолюдські, етнічні, релігійні та ін.).
3. Трансформація та динаміка ієрархії цінностей.
4. Ідентичність. Ієрархія та множинність ідентичностей.
5. Ідентичність: чинники вибору.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Семінарське заняття 1

Простір і середовище, у яких я живу (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Різноманітність регіонів України. Маркери території, де ми живемо.
2. Географічні та біологічні особливості регіону.
3. Історія краю в контексті історії України. Економіка та економічні можливості регіону та його мешканців.
4. Культура регіону в українському культурному житті та його специфічність.

Семінарське заняття 2

Я і моє майбутнє. Дозвільні практики (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Розвиток особистості.
2. Лідерство.
3. Особистісне зростання.
4. Планування.
5. Ефективність.
6. Корисний відпочинок, подолання стресів.

Семінарське заняття 3

Ідентичність. Ієрархія та множинність ідентичностей (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Я, моя родина, моя Батьківщина.
2. Аксіологічні основи ідентичності (загальнолюдські, етнічні, релігійні та ін.).
3. Трансформація та динаміка ієрархії цінностей.
4. Ідентичність. Ієрархія та множинність ідентичностей.
5. Ідентичність: чинники вибору.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II

Історичні, філософські та політологічні основи добросусідства

ЛЕКЦІЇ

Лекція 3

Історична пам'ять. Усна історія, сімейний міф (2 год.)

Тематичний план:

1. Персоналії. Кого вважати українцем.
2. Українці та українська культура в історії розвитку культури і техніки.
3. Україна та українці в загальноєвропейському і світовому історичному й культурному контексті.
4. Історична географія та демографія.

Лекція 4
Філософія прав людини (2 год.)

Тематичний план:

1. Правова антропологія обґрунтування ідеї прав людини.
2. Що означає «мати право» і «мати обов'язок»?
3. Зв'язок влади і справедливості.
4. Особиста автономія, людська гідність.
5. Позитивні та негативні права.
6. Юридичні документи з прав людини.

Лекція 5
Політична нація (2 год.)

Тематичний план:

1. Основи націєтворення.
2. Моделі, концепції нації.
3. Глобалізація та локалізація: виклики, транзитні процеси.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Семінарське заняття 4

Україна та українці в історії Європи і світовій культурі (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Персоналії. Кого вважати українцем.
2. Українці та українська культура в історії розвитку культури і техніки.
3. Україна та українці в загальноєвропейському і світовому історичному й культурному контексті.
4. Історична географія та демографія.

Семінарське заняття 5

Історична пам'ять. Усна історія, сімейний міф (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Міфи і міфологеми. Усна історія.
2. Трансформація способів формування історичної пам'яті, симулякри.
3. Конструювання віртуальної історичної пам'яті.
4. Факти та інтерпретація.

Семінарське заняття 6

Я та інші (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Стереотипи та їхня роль у житті людини і суспільства. Гендерні стереотипи.
2. Поняття дискримінації.
3. Ксенофобія. Расизм. Упередження. Толерантність.
4. Зд-модель (деперсоналізація, дегуманізація, делегітимізація).
5. Міжкультурна комунікація.

Семінарське заняття 7 **Філософія прав людини (2 год.)**

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Правова антропологія обґрунтування ідеї прав людини.
2. Що означає «мати право» і «мати обов'язок»?
3. Зв'язок влади і справедливості.
4. Особиста автономія, людська гідність.
5. Позитивні та негативні права.
6. Юридичні документи з прав людини.

Джерела та література

1. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження / Д. А. Гудима. – Л. : Край, 2009. – 292 с.
2. Разметаєва Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства : монографія / Ю. С. Разметаєва. – Х. : Фінарт, 2013. – 196 с.
3. Філософія права : підручник / за ред. О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2009. – 208 с.
4. Циппеліус Р. Філософія права : підручник : пер. з нім. / Р. Циппеліус. – К. : Тандем, 2000. – 300 с.
5. Біржакова Є. О. Відображення природних прав людини як вихідна форма буття права в контексті теорії природного права / Є. О. Біржакова // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 33–36.
6. Боднар С. Б. Філософсько-правовий аспект проблеми буття людини в епоху глобалізації / С. Б. Боднар // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 533 : Правознавство. – С. 10–14.
7. Брюггер В. Відображення людини у концепції прав людини / В. Брюггер // Людина і політика. – 2003. – № 1. – С. 54–69.
8. Брюггер В. Образ людини у концепції прав людини / В. Брюггер // Проблеми філософії права. – К. ; Чернівці, 2003. – Т. 1. – С. 136–146.
9. Булыгин Е. К. Проблема обоснования прав человека / Е. Булыгин // Проблеми філософії права. – К. ; Чернівці, 2006–2007. – Т. 4–5. – С. 149–152.
10. Варламова Н. В. Политическая философия утилитаризма и доктрина прав человека / Н. В. Варламова // Государство и право. – 2012. – № 9. – С. 93–97.
11. Васильчук В. О. Формальна та реальна справедливість у концепції прав людини / В. О. Васильчук // Проблеми філософії права. – К. ; Чернівці, 2003. – Т. 1. – С. 154–156.
12. Горін Н. Права людини: філософське обґрунтування та юридичний вимір / Н. Горін // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2. – С. 13–32.
13. Губар О. Систематизація принципів концепції прав людини / О. Губар // Антропологія права: філософський та юридичний виміри : ст. учасн. Третього всеукр. «круглого столу» (м. Львів, 23–24 листоп. 2007 р.). – Л., 2008. – С. 110–123.

14. Гудима Д. А. Деякі антропологічні засади прав людини / Д. А. Гудима // Актуальні проблеми держави і права. – О., 2003. – Вип. 18. – С. 21–24.

15. Данильян О. Г. Теоретико-методологічні проблеми захисту прав людини в сучасному суспільстві / О. Г. Данильян // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Х., 2013. – № 3. – С. 84–91.

16. Добрянський С. До характеристики філософських засад прав людини / С. Добрянський // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2007. – Вип. 44. – С. 31–38.

17. Кемпбелл Т. Права людини: демократичний шлях / Т. Кемпбелл // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2. – С. 33–50.

18. Максименко С. В. Світоглядне осмислення ідеї права людини на вільне пересування та вибір місця проживання: філософсько-правовий аспект епохи модерну / С. В. Максименко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – К., 2001. – Вип. 11. – С. 520–525.

19. Максимов С. І. Універсальність прав людини / С. І. Максимов // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 110–117.

20. Максимов С. Необхідність філософського обґрунтування прав людини / С. Максимов // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2009. – № 1. – С. 31–39.

21. Моїсєєв С. Сучасна теорія прав людини: ліберальні та комунітаристські підходи / С. Моїсєєв // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 118–134.

22. Оганесян Н. А. Права человека в истории философской и политико-правовой мысли / Н. А. Оганесян // История государства и права. – 2004. – № 2. – С. 7–10.

23. Пушкіна О. Невід'ємні права людини у контексті розвитку доктрини природного права / О. Пушкіна // Юридична Україна. – 2005. – № 6. – С. 12–18.

24. Рабінович П. Європейська конвенція з прав людини: філософсько-антропологічні та гносеологічні засади її застосування Страсбурзьким судом / П. Рабінович // Право України. – 2010. – № 10. – С. 135–146.

25. Рабінович П. Філософія прав людини у Конституції України / П. Рабінович // Юридический вестник. – 1997. – № 2. – С. 57–59.

26. Раз Д. Права людини в новому світовому порядку / Д. Раз ; пер. з англ. В. С. Бігун // Проблеми філософії права. – К. : Чернівці, 2010–2011. – Т. 8/9. – С. 7–18.

27. Разметаєва Ю. С. Права человека: философская рефлексия / Ю. С. Разметаєва // Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів : міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28–29 квіт. 2004 р.). : в 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1. – С. 517–520.

28. Селютін Д. О. Права людини у вітчизняному соціокультурному просторі: філософсько-правова рефлексія реалізації / Д. О. Селютін // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія,

філософія права, політологія, соціологія. – Х., 2010. – № 6. – С. 106–115.

29. Суходольський А. Філософський аспект проблем прав человека в системе общечеловеческих ценностей / А. Суходольський // Антропологія права: філософський та юридичний виміри : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Львів, 3–5 груд. 2010 р.). – Л., 2010. – Вип. 6. – С. 589–596.

Семінарське заняття 8

Політична нація (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Основи націєтворення.
2. Моделі, концепції нації.
3. Глобалізація та локалізація: виклики, транзитні процеси.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ III

Історичні, філософські та політологічні основи добросусідства

ЛЕКЦІЇ

Лекція 6

Інформаційна війна. Управління чутками. Критичне мислення.

Маніпуляції ЗМІ (2 год.)

Тематичний план:

1. Інформаційна війна: витоки, види та мета інформаційного протиборства.
2. Інформаційна війна: визначення та сфери діяльності.
3. Складові частини інформаційної війни. Мета інформаційної війни. Наслідки інформаційної війни. Механізми інформаційної війни: пропаганда, мова ворожнечі, дегуманізація.
4. Інформаційна безпека в соцмережах.
5. Запобігання маніпуляціям ЗМІ через розвиток критичного мислення.

Джерела та література

1. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метью С., Макінстер Д. – Київ. : Плейди, 2006. – 240 с.
2. Страдлінг Р. Преподавание истории Европы XX века / Р. Страдлінг. – Страсбург : Изд. Совета Европы, 2003. – 310 с.
3. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти / С. О. Терно. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – 268 с.
4. Федоров А. В. Медиа-образование будущих педагогов / А. В. Федоров. – Таганрог : Изд-во Кучма, 2005. – 314 с.
5. Федоров А. В. Развитие медиа-компетентности и критического мышления студентов педагогического вуза / А. В. Федоров. – М. : Изд-во МОУ ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех», 2007. – 616 с.
6. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб. : Мысль, 2000. – 178 с.

7. Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 роках / Ю. Комаров та ін. (2004) [djvu, pdf] | Оцифровано Гуртом Сайт доступу : <http://www.novadoba.org.ua/ukr/history-of-age>

Лекція 7

Я, ми (малі контактні групи) та наше майбутнє (2 год.)

Тематичний план:

1. Активізм та волонтерство.
2. Творці майбутнього. Лідерство.
3. Співпраця. Волонтерство.
4. Спільне бачення майбутнього.
5. Проект-менеджмент.
6. Відповідальність.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Семінарське заняття 9

Інформаційна війна, управління чутками, критичне мислення (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Інформаційна війна: витоки, види та мета інформаційного протистояння.
2. Інформаційна війна: визначення та сфери діяльності.
3. Складові частини інформаційної війни. Мета інформаційної війни. Наслідки інформаційної війни. Механізми інформаційної війни: пропаганда, мова вороженості, дегуманізація.
4. Інформаційна безпека в соцмережах.
5. Запобігання маніпуляціям ЗМІ через розвиток критичного мислення.

Семінарське заняття 10

Конфлікт, медіація, діалог (4 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Типологія конфліктів. Причини виникнення і структура конфліктів.
2. Конфліктогени.
3. Функції та динаміка конфліктів.
4. Конструктивне вирішення конфліктів. Поведінка в дискусії. Діалог як підхід до трансформації конфлікту.

Семінарське заняття 11

Особиста екологія (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Загальна характеристика внутрішньоособистісних конфліктів.
2. Наслідки внутрішньоособистісних конфліктів. Вигорання.
3. Умови вирішення внутрішньоособистісних конфліктів. ПТСТР.
4. Активна життєва позиція. Вихід з депресії через допомогу іншим (волонтерство).
5. Цінність світу.

Семінарське заняття 12

Я, ми (малі контактні групи) та наше майбутнє (2 год.)

План заняття (перелік питань для обговорення):

1. Активізм та волонтерство. Навіщо?
2. Хто є творці майбутнього? Лідерство.
3. Співпраця. Спільне бачення майбутнього.
4. Проект-менеджмент у нашому житті.
5. Особиста відповідальність.

Методи навчання

Лекції, семінари, дискусії, аналіз джерел, проектна діяльність

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота												Підсумковий проект	Сума
Змістовий модуль I			Змістовий модуль II					Змістовий модуль III					
T1.1	T1.2	T1.3	T2.1	T2.2	T2.3	T2.4	T2.5	T3.1	T3.2	T3.3	T3.4		
10	5	5	10	5	5	5	5	15	5	5	15	10	100

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для диференційованого заліку	для заліку
90–100	5 (відмінно)	зараховано
82–89 74–81	4 (добре)	
64–73 60–63	3 (задовільно)	
35–59	2 (незадовільно з можливістю повторного складання)	не зараховано з можливістю повторного складання
0–34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Культура добросусідства

Комплект програм спеціального інтегрованого курсу для закладів освіти України

Авторський колектив під керівництвом М. А. Араджионі.

Редактори: М. А. Араджионі, Н. М. Овчарук.

Дизайн: М. Г. Козлова. Коректор: Н. М. Овчарук.

Підписано до друку 03.12.2018 р. Формат: 60x84 1/16. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура Arial. Ум. друк. арк. 15,11.

Наклад: 1000 прим. Зам. №

Видавництво ТОВ «ЛітДім»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

серія ДК № 5139 від 01.07.2016 р.

08200, Київська обл., м. Ірпінь, вул. Толстого, 8.

Надруковано у ФОП Рябоконт Олександр Васильович,
04123, м. Київ, вул. Осиповського, 3-А, кв. 151, тел. 050-961-71-27

